

## ΟΙ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΙ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ

Οί διπλωματικές βλέψεις και οί στρατιωτικές ενέργειες τών Πτολεμαίων στο Αίγαίο είναι βέβαια γνωστές στους σύγχρονους έρευνητές τής ιστορίας τής έλληνιστικής έποχής, αν και ή έλλειψη επαρκών αρχαίων πηγών δημιουργεί συχνά σοβαρές διαφωνίες στην έρμηνεία τής φύσης τους και τής χρονικής τους διάρκειας<sup>1</sup>. Είναι όμως γενικά παραδεκτό ότι οί μονάρχες τής δυναστείας τών Λαγιδών είχαν σοβαρούς λόγους να αναμειχθούν στις διαμάχες για τον έλεγχο τής έλληνικής αὐτῆς θάλασσας και δέν υποκινήθησαν άπλώς άπό μάταια επεκτατικά όνειρα.

Τό Αίγαίο υπήρξε πάντα τό κέντρο τοῦ Έλληνικοῦ κόσμου, πού δέν έχασε ασφαλώς τήν σπουδαιότητά του στην περίοδο τών Μακεδονικῶν κατακτήσεων<sup>2</sup>, όταν τά γεωγραφικά και πολιτιστικά όρια τοῦ Έλληνισμοῦ άπλώθησαν μέχρι τήν κοιλάδα τοῦ Ίνδοῦ και τήν ξρημο τής Νουβίας.

---

1. 'Ο W. Kolbe πιστεύει ότι ή Πτολεμαϊκή θαλασσοκρατία στο Αίγαίο διατηρήθηκε μέχρι τό τέλος τής βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Γ' (*Göthingische Gelehrte Anzeiger* 178 [1916], 473 κ.έξ.). Οί W. Fellman (*Antigonos Gonatas* [Munich, 1930], 63 κ.έξ.) και E. Bikerman (*REA* 40 [1938], 369 κ.έξ.) συμφωνοῦν με τις άπόψεις τοῦ Kolbe. 'Η θεωρία ότι ή ναυμαχία τής "Ανδρου στα 246 π.Χ. έμείωσε τήν Πτολεμαϊκή ναυτική δύναμη στις Κυκλάδες υιοθετείται άπό τους "Αγγλους ιστορικούς W. Tarn (*JHS* 17 [1924], 141 κ.έξ.) και M. Cary (*History of the Greek World to 146 B.C.*, Appendix II, 403), πού εξετάζει τό πρόβλημα. Και οί δύο ιστορικοί δέχονται επίσης ότι ή Θήρα παρέμεινε υπό τον έλεγχο τών Πτολεμαίων μετά τήν "Ανδρο. Μιά ενδιαφέρουσα μελέτη τής Αιγυπτιακής κυριαρχίας τοῦ Αίγαίου στα χρόνια τοῦ Πτολεμαίου Φιλοπάτορα είναι τό άρθρο τοῦ Costanzi, «Il dominio egiziano nelle Cicladi sotto Tolomeo Filopatore», *Klio* 11 (1911), 277 - 283. 'Η Πτολεμαϊκή παρουσία στη Θήρα στα χρόνια τοῦ Φιλοπάτορα τεκμηριώνεται σε πολλές έπιγραφές, π.χ. *IG* XII, 3. 327· *OGIS*, 59, 102, 110. Βλ. επίσης *IG* XII, 3.468 και *OGIS*, 112.

2. 'Ο M. Rostovtzeff πιστεύει ότι τά νησιά τοῦ Αίγαίου δέν είχαν μεγάλη πολιτική σπουδαιότητα για να γίνουν τά κύρια αντικείμενα τών διαμαχῶν τών βασιλείων τής Έλληνιστικής έποχής. 'Ο Ρώσος ιστορικός αναγνωρίζει όμως ότι ή προσοχή τους στράφηκε προς τήν ήπειρωτική Έλλάδα και τις εὔπορες πόλεις τής Μικρῆς 'Ασίας, πού, αν εξαίρεσομε τήν Μαγνησία, βρίσκονταν στις άκτές τοῦ Αίγαίου. 'Ο όρος Αίγαίο στην μελέτη αὐτή αναφέρεται όχι μόνο στα νησιά αλλά και στις παράκτιες περιοχές τής έλληνικής αὐτῆς θάλασσας.

●ί "Έλληνες Μακεδόνες δυνάστες τῆς Ἀνατολῆς, πού κυβερνοῦσαν ἀμέτρητα πλήθη βαρβάρων ὑπηκόων, εἶχαν ζωτικό συμφέρον νά ἐξασφαλίσουν τίς ὑπηρεσίες Ἑλλήνων ἀποίκων, διαχειριστῶν, συμβούλων καί στρατιωτικῶν γιά τήν ἐδραίωση τῆς ἐξουσίας τους καί τήν προώθηση τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στά πέρατα τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς.

Ἡ τύχη τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων στίς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου καί στά νησιά ἐνδιέφερε λοιπὸν ἄμεσα τοὺς Πτολεμαίους βασιλεῖς καί ἡ ἐγκαθίδρυση βάσεων στήν περιοχή αὐτὴ ἦταν περισσότερο ἀπὸ ἐπιθυμητή. Ὁ κυρίαρχος τοῦ Αἰγαίου μποροῦσε νά ἐλέγχει τίς ἐπικοινωνίες μὲ τὸν ἑλληνικὸ ἡπειρωτικὸ κόσμο καί τίς ἐνέργειες τῶν πειρατῶν τοῦ Ταινάρου, τῆς Κρήτης καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πού συχνὰ διεδραμάτιζαν ἀποφασιστικούς ρόλους στήν πορεία τῶν γεγονότων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου<sup>1</sup>. Ὁ γεωγραφικὸς αὐτὸς παράγοντας ἀρκεῖ γιά νά ἐξηγήσει τήν ἐπίμονη προσήλωση τῶν Πτολεμαίων στήν πολιτικὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ Αἰγαίου καί δικαιώνει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν σύγχρονων ἐρευνητῶν στήν μελέτη τῶν ἀγῶνων γιά τήν ἡγεμονία τῆς περιοχῆς αὐτῆς στήν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Εἶναι ὅμως παράδοξο ὅτι ἡ Κρήτη, ὡς δέκτης μιᾶς μακροχρόνιας Πτολεμαϊκῆς ἐπίδρασης, καί ἡ Ἴτανος, τὸ προπύργιο τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπιρροῆς στὰ νησιά, δὲν ἔχουν γενικὰ μελετηθεῖ ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἱστορικούς<sup>2</sup>.

Σκόρπιες μαρτυρίες γιά τήν Πτολεμαϊκὴ παρουσία στήν Κρήτη στὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιτρέπουν νά σχηματίσουμε μιὰν ἀμυδρὴ μόνον εἰκόνα τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ ἱστορικοῦ προβλήματος. Ἡ Πτολεμαϊκὴ ὅμως διείσδυση στήν Κρήτη ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαῖα ἐπιτεύγματα τῆς Πτολεμαϊκῆς διπλωματίας στὸ Αἶγαῖο, ἀφοῦ κατέστησε προσιτὴ στήν Αἴγυπτο, μεταξὺ ἄλλων, καί τήν χρῆση τοῦ ἄφθονου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ τοῦ νησιοῦ.

1. Ὁ H. van Effenterre εἶναι ὁ ἐρευνητὴς πού τόνισε ιδιαίτερα τήν σπουδαιότητα τῆς Κρήτης ὡς κέντρου ἐλέγχου τῶν συγκοινωνιῶν τῆς κεντρικῆς Μεσογείου (*La Crète et le monde grec de Platon à Polybe* [Paris, 1948]). Εἶναι γνωστὸ π.χ. ὅτι ὁ Νάβις συνεργάσθηκε μὲ τοὺς πειρατὲς καί ὅτι ἡ ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στήν περιοχή αὐτὴ εἶχε ὡς πρόφαση τήν πάταξη τῆς πειρατείας τῶν Κρητῶν, τῶν Κιλίκων καί ἄλλων. Οἱ σχέσεις τῶν πειρατῶν μὲ τὸν Σπαρτιάτη τύραννο συζητοῦνται στὸν Πολύβιο (13.8.1). Γιά τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαίας πειρατείας γενικὰ βλ. H.A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World* (London, 1924). Ἡ Κρητικὴ πειρατεία στήν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἐξετάζεται στήν πρόσφατη ἀξιόλογη μελέτη τοῦ Pierre Brulé, *La piraterie crétoise hellénistique* (Paris, 1978).

2. Βλ. ὅμως S. Spyridakis, *Ptolemaic Itanos and Hellenistic Crete* (Berkeley, 1970). Ἡ παροῦσα μελέτη ἀντιπροσωπεύει ἐν μέρει μιὰ βιβλιογραφικὰ βελτιωμένη καί ποιοτικὰ ἀναθεωρημένη παρουσίαση μερικῶν ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχὴ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐπίδρασης στὴν Κρήτη μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Β΄ Φιλαδέλφου<sup>1</sup>. Τὸ ψήφισμα τῶν Ἰτανίων πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου ὑποδηλώνει τὸν ἐρχομὸ μιᾶς Αἰγυπτιακῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως στὴν Κρήτη στὴν δεκαετία 270 - 260 π.Χ.<sup>2</sup>. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία ὡς ἀφετηρία μιᾶς ἔντονης Πτολεμαϊκῆς διείσδυσης στὸ νησί καὶ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ λεπτομερέστερα. Ἡ ἐξωτερικὴ πίεση ἐναντίον τῆς Ἰτάνου, ὅπως ἀποκαλύπτεται στὸ ψήφισμα, πρέπει νὰ συνδεθεῖ ἄμεσα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη: ἐσωτερικὲς ἀντιδικίες στὴν Ἐτεοκρητικὴ περιοχὴ, ποὺ πῆγγαζαν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τρεῖς γειτονικὲς ἀλλὰ ἐχθρικὲς πόλεις (δηλ. Ἰτανος, Πραισὸς καὶ Ἰεράπυτνα) διεκδικοῦσαν τὴν τοπικὴ ἡγεμονία, ὀδήγησαν τελικὰ στὴν ἔνοπλη σύρραξη, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀφίξη μιᾶς Πτολεμαϊκῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως γιὰ τὴν προστασία τῆς Ἰτάνου. Ὅπως ἔχουμε τονίσει ἀλλοῦ<sup>3</sup>,

1. *Inscriptiones Creticae* III, ἀρ. 2 καὶ 3, σ. 81 - 82. Εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ συντομογραφεῖται *IC*.

2. Ἡ ἀρχὴ τῆς Πτολεμαϊκῆς κατοχῆς τῆς Ἰτάνου σχετίζεται μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Πατρόκλου στὴν Κρήτη, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Launey στὶς ἀρχὲς τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου στὰ 266 π.Χ. (*REA* 17 [1915], 36 - 37). Ὁ Dittenberger πιστεύει ὅτι ὁ Πάτροκλος ἐπλευσε πρῶτα στὸ Σαρωνικὸ καὶ ἤρθε στὴν Κρήτη ἀργότερα (*OGIS*, 45). Ὁ E. Bevan δέχεται ἐπίσης ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ πραγματοποιήθηκε στὴν διάρκεια τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου ἢ ἀργότερα (*A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty* [London, 1927], 63), ἐνῶ ὁ H. van Effenterre χρονολογεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπιρροῆς στὴν Κρήτη στὴν περίοδο μεταξὺ 270 καὶ 265 π.Χ. (ἔ.ἀ., 248, σημ. 4). Ὁ G. Cardinali ἔγραψε ὅτι ὁ Πάτροκλος ἤρθε στὴν Κρήτη, μετὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ Πειραιῶς στὸν Ἀντίγονο, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀφοσίωση τῶν Πτολεμαϊκῶν συμμάχων στὸ νησί (*Riv. Stor. Ant.* 9 [1904], 77), καὶ ἡ M. Guarducci δέχεται τὴν χρονολόγηση τῆς ἀφίξης τοῦ Πατρόκλου στὴν Κρήτη στὶς ἀρχὲς τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου, ἀφοῦ μιὰ τιμητικὴ ἐπιγραφή τῆς Ὀλοῦντος περιέχει τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλου ναύαρχου τοῦ Φιλαδέλφου, τοῦ Σάμου Καλλικράτη, ποὺ πέθανε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου αὐτοῦ (βλ. τὰ σχόλια τῆς Guarducci, *IC* III, σ. 81 καὶ Tarn, *JHS* 53 [1933], 67). Ὁ Πάτροκλος ὀνομάζεται ναύαρχος στὸν Πausanias (I, 1.1) καὶ στρατηγὸς στὸν Ἀθήναιο (VIII, 334α, XIV, 621α), ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Dittenberger (*OGIS*, σχόλια στὴν ἐπιγραφή ἀρ. 45). Βλ. ἐπίσης μιὰ ἐπιγραφή τῶν Θηραίων πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου (*IG* XII, 3.320):

κάρυγμα ὅτι

ὁ δᾶμος ὁ Θηραίων στεφάνω ἀπὸ δραχμῶν

δισχιλίων ὕμᾳ καὶ ἀρετᾶς ἐνεκα καὶ εὐ-

νοίας ἅς ἐνδειγνύμενος διατελεῖ.

Γιὰ τὴν γλώσσα τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἰτανίων πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου βλ. *SGDI*, ἀρ. 5059.

3. Βλ. τὴν συζήτηση τοῦ προβλήματος τῶν τοπικῶν συγκρούσεων καὶ ἀντιδικιῶν στὴν Ἐτεοκρητικὴ περιοχὴ τοῦ νησιοῦ στὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα *Ptolemaic Itanos and Hellenistic Crete*.

οί πενιχρές αρχαίες ιστορικές μαρτυρίες δείχνουν ότι ή Πραισός αντιπροσωπεύει τὸ ἐπιθετικὸ στοιχεῖο στὴν σύγκρουση αὐτή. Εἶναι πιθανὸ μάλιστα ὅτι τὸ αἰώνιο πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς διαχείρισης τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διὸς καὶ τῆς περιοχῆς του ἔδωσε στοὺς Πραισίους τὴν ἀφορμὴ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο, ἀφοῦ ὁ Δικταῖος Ζεὺς ἐμφανίζεται ὡς ἀντιπροσωπευτικὸς θεὸς τῆς Ἰτάνου σὲ μιὰ ἐπίσημη ἐπιγραφή της τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰώνα, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ παραδοσιακὸ κέντρο λατρείας τῶν Πραισίων καὶ τῶν Ἐτεοκρητῶν γενικά, βρισκόταν στὰ χέρια τῶν Ἰτανίων τὴν ἐποχὴ αὐτή<sup>1</sup>.

Παρ' ὅλο ποὺ οἱ Πτολεμαῖοι εἰσήγαγαν μιὰ φρουρὰ στὴν Ἰτανο, θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ αὐτὴ στρατιωτικὴ δύναμη, ποὺ ἀποτελοῦσε ἐγγύηση προστασίας, παρέμεινε στὴν πόλη μὲ τὴν ἀνοχή, ἂν ὄχι τὴν εὐγνωμοσύνη, τῶν Ἰτανίων. Ὁ παραδοσιακὸς ἰδρυτὴς τοῦ Πτολεμαῖκοῦ προτεκτοράτου στὴν Ἰτανο, Πάτροκλος, δὲν ἐμφανίζεται ὡς κατακτητὴς ἀλλὰ ὡς φιλοξενούμενος καὶ εὐεργέτης τῆς πόλης: σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία ἐπιγραφή τῆς Ἰτάνου ὁ Πτολεμαῖκὸς ἀπεσταλμένος θεωρεῖται συνεργὸς καὶ ὄχι κατακτητὴς τῆς πόλης<sup>2</sup>. Ἡ ἐπιγραφή διευκρινίζει ἀκόμη ὅτι ὁ Πάτροκλος ἤρθε στὴν Ἰτανο ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ βασιλέα Πτολεμαίου Β' Φιλadelphου κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς Αἰγυπτιακῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κρήτη: ἀποσταλεῖς ὑπὸ βασιλέως Πτολεμαίου στραταγὸς ἐς Κρήταν...<sup>3</sup>. Πάντως ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀποκαλύπτει ἂν ὁ κύριος στόχος τοῦ Πατρόκλου ἦταν ἡ προαγωγή τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς Αἰγύπτου στὸ νησί ἢ ἀπλῶς ἡ προστασία τῆς Ἰτάνου. Μιὰ Ἀττικὴ ὅμως ἐπιγραφή δείχνει ὅτι ἀρκετὲς Κρητικὲς πόλεις εἶχαν συμμαχήσει μὲ τοὺς Πτολεμαίους, τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Σπάρτη στὸν Χερμωνίδειο πόλεμο<sup>4</sup> καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Πτολεμαίου στὴν Κρήτη θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ συνασπισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ Ἰτανος ἦταν βέβαια μέλος τῆς συμμαχίας, ὅπως ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Cardinali, καὶ ὁ Πάτροκλος ἴσως ἀναμείχθηκε στὶς ὑποθέσεις της κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐπίσκεψής του στὶς συμμαχικὲς πόλεις τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἐγγύτητα τῆς Λύκτου, μιᾶς ἀπὸ τίς σπουδαῖες πόλεις-μέλη τοῦ συνασπισμοῦ, μὲ τὴν Ἰτανο καὶ ἡ πιθανὴ ἐπίσκεψη τοῦ Πατρόκλου στὴν γειτονικὴ Ὀλοῦντα, μᾶς ἐνθαρ-

1. IC III, ἀρ. 8, σ. 89, καὶ SIG<sup>4</sup>: θεὸς ἀγαθός/ τάδε ὤμοσαν τοὶ Ἰτάνιοι πάντες, Δία Δικταῖον.

2. IC III, ἀρ. 3, σ. 82, στ. 9: πολλὰ/ συνήργησε τοῖς Ἰτανίοις.

3. Αὐτόθι, στ. 5 κ.έξ.

4. SIG<sup>4</sup>, 434 στ. 25 κ.έξ.: καὶ Κρηταῖον ὅσοι εἰσὶν ἐν τεῖ συμμ[αχίαι] τεῖ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀρέως. Ὁ Πτολεμαῖος Φιλᾶδελφος ἐμφανίζεται στὴν ἴδια Ἀττικὴ ἐπιγραφή ὡς ὑπέρμαχος τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων (στ. 16 κ.έξ.): ὁ τε βασιλεὺς Πτολεμαῖος σπουδάξων ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας. Βλ. ἐπίσης μιὰ ἐπιγραφή τῆς Ὀλυμπίας στὴν ὁποία ὁ Φιλᾶδελφος τιμᾷ τὸν Σπαρτιάτη βασιλέα Ἀρέα (αὐτόθι, 433).

ρύνουν νὰ δεχτοῦμε αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ<sup>1</sup>. Ἀφοῦ ἡ Πραισὸς εἶχε ταχθεῖ στὸ πλευρὸ τῶν φιλομακεδονικῶν πόλεων τοῦ νησιοῦ, ἡ ἐπέμβαση τοῦ Πατρόκλου, ποῦ διεφύλαξε τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα τῆς συμμάχου Ἰτάνου ἀπὸ τὴν ἐπιθετικότητα τῶν ἐχθρικῶν Πραισίων, ἐναρμονιζόταν μὲ τοὺς στόχους τῆς ἐκστρατείας του στὴν Κρήτη.

Ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τῆς Κρήτης σ' ἓνα ἀπὸ τὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου, ποῦ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς πηγὴ γιὰ τὰ γεωγραφικὰ ὅρια τῶν κτήσεων τοῦ Φιλαδέλφου στὰ 271 - 270 π.Χ.<sup>2</sup>, δὲν ἀποκλείει πάντως τὴν δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς σχέσεων μεταξὺ τῶν Πτολεμαίων καὶ τῆς Κρήτης πρὶν ἀπὸ τὸν Χρεμωνίδειο πόλεμο. Τὸ γεγονός μόνον τῆς συμμαχίας μερικῶν Κρητικῶν πόλεων μὲ τὴν Αἴγυπτο καὶ τοὺς ἐταίρους της ὑποδηλώνει κάποιες ἐπαφές μὲ τὸ νησί, παρ' ὅλο ποῦ ἡ συνεργασία αὐτὴ ὀφείλεται, σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ, στοὺς πατροπαράδοτους δεσμοὺς τῶν Κρητῶν μὲ τὴν Σπάρτη καί, σὲ μικρότερο βαθμὸ, μὲ τὴν Ἀθήνα<sup>3</sup>. Ἡ ἔλλειψη ὅμως γνωστῶν σὲ μᾶς ἐπαφῶν τῆς Ἰτάνου μὲ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Σπάρτη δημιουργεῖ τὴν ὑπόψια ὅτι ὁ γεωγραφικὸς τους προσανατολισμὸς καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς Πραισοῦ ἔπεισαν τοὺς Ἰτανίους νὰ ταχθοῦν στὸ πλευρὸ τῆς Αἰγύπτου γιὰ τὴν προστασία τῶν ζωτικῶν τους συμφερόντων. Θὰ πρέπει μάλιστα νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἐπεκτατισμὸς τῆς Λύκτου, ἀποικίας τῆς Σπάρτης κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, στὴν Ἑτεοκρητικὴ

1. IC I, ἀρ. 4A, σ. 247 - 248, V στ. 35 κ.ἐξ.: *Ἐπὶ δαμιουργοῦ Λεύκου ἔδοξε τοῖς πολίταις προξένος ἡμεν καὶ εὐεργέτας Πάτροκλον| Πάτρονος Μακεδόνα, Καλλικράτη, Περγιγνή| Ἀριστόνικον Βοῖσκον Σαμίος*. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Πάτροκλος ἔλαβε τὴν προξενία αὐτὴ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐπίσκεψῆς του στὴν πόλη στίς ἀρχές τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου, ἀφοῦ ὁ δεῦτερος ναύαρχος τοῦ Φιλαδέλφου Καλλικράτης καὶ ἄλλοι Πτολεμαῖοι ἀξιωματοῦχοι, ποῦ ἀσφαλῶς τὸν συνόδευαν στὴν Κρήτη, τιμῆθηκαν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Ὀλουντίους. Βλ. σ.7 σημ. 2 καὶ πρβλ. CAH VII, 707, ἀρ. 1. Ἐπίσης H. Bengtson, *Griechische Geschichte* (Munich, 1960), 396, σημ. 5 καὶ τὴν νέα *Kleine Pauly* I, 1161, «Chremonides» (267 - 261).

2. Βλ. Θεοκρίτου, *Βουκολικά* (ἐκδοση Wilamowitz, Oxford) 17, στ. 84 - 92. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ βλ. van Effenterre, ἔ.ἀ., 248, σημ. 4. G.T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World* (Cambridge, 1935) 132. P. Jouguet, *Macedonian Imperialism and the Hellenization of the East* (New York, 1928) καὶ R. F. Willetts, *Aristocratic Society in Ancient Crete* (London, 1955), 234.

3. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συνάγεται ἀβίαστα ἀπὸ τὴν SIG<sup>4</sup>, 434, στ. 21 κ.ἐξ.: *ᾠσάντως δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι φίλοι καὶ σύμ/μαχοι ὄντες τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ πρὸς τ/ὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων εἰσὶν ἐψηρισμένοι συμμαχεῖαν μετὰ τε' Ἡλείων| καὶ Ἀχαιῶν. καὶ Τεγεατῶν καὶ Μωτινείων καὶ Ὀρχομενίων καὶ Φιαλέων καὶ Καρυέων καὶ Κρηταέων ὅσοι εἰσὶν ἐν τεῖ συμμαχίᾳ τεῖ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀρῆως*. Ὁ Dittenberger χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ τὸ 266 - 265 π.Χ.

περιοχή θα μπορούσε να είχε δημιουργήσει ακόμη και κάποια δξύτητα στις σχέσεις τῶν Ἰτανίων με τοὺς Σπαρτιάτες<sup>1</sup>.

Ἐπάρχουν πάντως ἐπιπρόσθετες ἐνδείξεις ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε ἐπαφὲς μετὰ τὸν Πτολεμαϊκὸ κόσμον πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξιν τοῦ Πατρόκλου. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι σύμπτωση τὸ γεγονός ὅτι ὁ μόνος γνωστός σὲ μᾶς Ἕλληνας μισθοφόρος τοῦ Πτολεμαίου Α΄ Σωτῆρος στὴν Κύπρο ἦταν Κρητικὸς. Μαρτυρίες γιὰ ἄλλους Κρητικὸς στὴν ὑπηρεσία τοῦ πρώτου Πτολεμαίου δὲν λείπουν<sup>2</sup>. Ἀκόμη, ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς πόλης στὴν Κρήτη πού ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς Ἀρσινόης, ἀδελφῆς τοῦ Φιλαδέλφου, θα μπορούσε νὰ ἀποκαλύψει πρωιμότερες σχέσεις τῶν Πτολεμαίων μετὰ τὴν Κρήτη, ἂν βέβαια δεχτοῦμε ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ κτίστηκε στὰ χρόνια τῆς Ἀρσινόης καὶ ὄχι μετὰ τὸν θάνατό της, τὸ 270 π.Χ.<sup>3</sup>. Μεταξὺ τῶν

1. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, 2.7.1: ἄποικοι γὰρ οἱ Λύκτιοι τῶν Λακωνίων ἦσαν, κατέλαβον δ' οἱ πρὸς τὴν ἀποικίαν ἐλθόντες τὴν τάξιν τῶν νόμων ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς τότε κατοικοῦσιν. Ἐπίσης Πολύβιος, 4.54.6: Λύττος δ' ἡ Λακεδαιμονίων μὲν ἀποικὸς οὖσα καὶ συγγενής... καὶ Ἐφορος στὸν Στράβωνα, 10.481: ἀποίκους γὰρ ὄντας φυλάττειν τὰ τῆς μητροπόλεως ἔθνη, κ.λ. Ἡ παρουσία τῶν Λυκτίων στὴν περιοχὴ, στὸ δεύτερο τουλάχιστο μιστὸ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰώνα, ἀποκαλύπτεται στὸν ὄγκο τῶν Δρηρίων καὶ σὲ μιὰ συνηκὴ τῶν Λυκτίων μετὰ τὴν Πραισό. Βλ. *SIG*<sup>3</sup>, 527 = *IC* I, ἀρ. 1A, σ. 85, στ. 36 κ.ἑξ. καὶ *IC* I, σ. 181. Ἀκόμη R.C. Bosanquet, *ABSA* 16(1909 - 1910), 284, σημ. 3. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Στράβωνα (10.475) σὲ μιὰ «Μινῶα τῶν Λυκτίων», νότια τῆς Ὀλοῦντος, ἴσως ἐπιβεβαιώνει αὐτὸ τὸν ἀνατολικὸ ἐπεκτατισμὸ τῆς Λύκτου, ἂν καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς ἴδρυσῆς της εἶναι ἀβέβαιη. Πρβλ. ἐπίσης Πτολεμαίου, *Γεωγρ.*, 3.14.4 καὶ Στέφανον τὸν Βυζάντιο, «Μινῶα». Ἐνας Λύκτιος, ὁ Στασαγόρας Μενοκράτιος, μαρτυρεῖται ἀκόμη στὸ Σαμῶνιον ἄκρο τῆς περιοχῆς (*IC* III, ἀρ. 14, σ. 160).

2. Ὁ Κρητικὸς αὐτὸς ἀξιωματικὸς ἦταν ὁ Πραξαγόρας Σωσιάνακτος (*CIG* II, 2613). Βλ. ἐπίσης Griffith (ἔ.ἄ., 133) καὶ M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, I (Paris, 1949 - 50), 249 καὶ II, 806. Ὁ Launey ὅμως δέχεται τὴν δυνατότητα ὅτι ὁ Πραξαγόρας δὲν ὑπηρέτησε στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου Α΄ Σωτῆρος. Γιὰ τοὺς Κρητικὸς μισθοφόρους στὴν ἀρχαιότητα βλ. ἐπίσης τὶς μελέτες τοῦ συγγραφέα, «Cretans and Neocretans», *Classical Journal* 72(1977), 299 κ.ἑξ., καὶ «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», *Κρητολογία* 12 - 13 (1981), 4 κ.ἑξ.

3. Βλ. van Effenterre (ἔ.ἄ., 248, σημ. 4), πού ἀναφέρεται στὸν Σβορώνο (*Numismatique de la Crète ancienne* [Macon, 1890], 29): O. Kern (*Die Inschriften von Magnesia*, 21.1.8) καὶ G. Cardinali (*Riv. Stor. Ant.* 9 [1904 - 5], 72, σημ. 4). Ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς ὅμως δὲν παραθέτει ἕνα νεώτερο ἔργο τοῦ Σβορώνου πού ἀναιρεῖ τὴν θεωρία αὐτῆ, ἀφοῦ χρονολογεῖ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κρητικῆς Ἀρσινόης στὰ χρόνια τοῦ Φιλοπάτορα. Ἡ χρονολόγησις αὐτῆ βασίζεται στὴν ὑπόθεσις ὅτι ἡ πόλις τῆς Λύκτου, πού καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Κνωσσίους (Πολύβιος, 3.4.54), ξανακτίστηκε ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Φιλοπάτορα, ὁ ὁποῖος τῆς ἔδωσε τὸ ὄνομα τῆς ἀδελφῆς καὶ συζύγου του Ἀρσινόης. Ὁ Σβορώνος βρῖσκει ἔρεισμα στὸν Στέφανο τὸν Βυζάντιο, πού, στὴν συζήτησή του γιὰ τὶς διάφορες πόλεις πού φέρουν τὸ ὄνομα αὐτό, γράφει «ἐνάντη Λύκτου». Ὁ Ἕλληνας νομισματολόγος διορθώνει τὸ σχόλιον αὐτὸ σὲ «ἐνάντη Λύκτος» (*Numismatique* I, 29) καὶ ἀνακαλύπτει ἄλλες μαρτυρίες ὑπὲρ τῆς θεωρίας του στὰ Κρητικὰ νομίσματα πού φέρουν τὴν ἐπιγραφή

Πτολεμαϊκῶν ἀξιοματούχων πού ἔλαβαν δικαιώματα προξενίας στὴν Ὀλοῦντα στὶς ἀρχές τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου (καὶ εἶχαν ἀσφαλῶς στρατολογηθεῖ στὰ πρὸ τοῦ πολέμου χρόνια) συγκαταλέγονται καὶ δύο Κρητικοί, ὁ Ἄπτεραῖος Ἀντίοχος καὶ ὁ Ριθύμιος Κλεωναῖος<sup>1</sup>. Οἱ μηχανορραφίες τοῦ Πτολεμαίου Σωτήρος καὶ τοῦ φιλόδοξου διαδόχου του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου στὸ Αἰγαῖο ἀσφαλῶς ὀδήγησαν στὴν δημιουργία ἐπαφῶν μὲ τὴν Κρήτη, πού κατεῖχε μιὰ μοναδική, ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακή σκοπιά, γεωγραφικὴ θέση στὴν νότια εἴσοδο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀρχιπέλαγους.

Οἱ παραδοσιακοὶ δεσμοὶ τῆς Ἰτάνου μὲ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Ἀνατολὴ ἕως εἶχαν μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴν ἀπόφαση τῶν Ἰτανίων νὰ ζητήσουν τὴν βοήθεια τῶν Πτολεμαίων ἀπ' ὅ,τι ἀποκαλύπτουν οἱ ἱστορικὲς πηγές. Ὅταν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴν ἐχθρότητα τῶν γειτονικῶν πόλεων καὶ τὴν γεωγραφικὴ ἀπομόνωση τῆς Ἰτάνου στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ νησιοῦ, μπορούμε εὐκόλα νὰ κατανοήσουμε τὴν στροφή της πρὸς τὴν Αἴγυπτο γιὰ τὴν παροχὴ προστασίας. Ἐξ ἄλλου εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ εὐκαιρία τῆς ἐγκατάστασης μιᾶς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς βάσης στὴν Κρήτη δὲν ἀγνοήθηκε ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους. Παρ' ὅλο πού δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Πάτροκλος ἦταν προσωπικὰ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἰτάνου ἢ ἂν ἀπλῶς ἔδρασε κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Φιλαδέλφου, πού εἶχε γεννηθεῖ στὴν Κῶ καὶ ἀσφαλῶς γνώριζε τὴν γεωγραφικὴ σπουδαιότητα τῆς Κρητικῆς πόλης, εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ Αἰγυπτιακὸ προτεκτοράτο στὴν Ἰτανο ἔδωσε στοὺς Πτολεμαίους μιὰ πλεονεκτικὴ θέση στὴν Κρήτη καὶ οἱ μελλοντικὲς ἐπιτυχίες τους στὸ νησί ἦταν μερικὸ τουλάχιστον ἀποτέλεσμα τῆς εὐκολίας δράσης πού τοὺς παρεῖχε ἡ μόνιμη αὐτὴ βάση στὴν Κρήτη.

Τὸ τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ Πατρόκλου ἀποκαλύπτει ἐπίσης ὅτι ἡ διευθέτηση τῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων τῆς Ἰτάνου ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς λόγους γιὰ τὴν Αἰγυπτιακὴ ἐπέμβαση στὴν πόλη<sup>2</sup> καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ

ΑΡΣΙ καὶ ἀπεικονίζουν μιὰ γυναικεία κεφαλὴ πανομοιότυπη μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀρσινόης, τῆς συζύγου τοῦ Φιλοπάτορα, καθὼς καὶ μιὰ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς ὅμοια μὲ τὴν μορφή τῆς θεᾶς αὐτῆς σὲ ἄλλα νομίσματα τοῦ Φιλοπάτορα. Βλ. Ν. Σβορώνου, *Τὰ νομίσματα τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων*, I (Ἀθήνα, 1904), 308.

1. Στὰ χρόνια τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Πατρόκλου στὸ νησί οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν στὴν ὑπηρεσία τους ἀρκετοὺς Κρητικούς, ὅπως δείχνει ἡ γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Ὀλοῦντος, πού περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν δύο Πτολεμαϊκῶν ναυάρχων καὶ ἄλλων ἀξιοματούχων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Κρητικῶν Ἀντιόχου καὶ Κλεωναίου. Βλ. *IC I*, ἀρ. 4A, σ. 248, στ. 39-41 καὶ τὰ σχόλια τοῦ M. Launey, *ἔ.ἀ.*, I, 250.

2. *IC III*, ἀρ. 2, σ. 82 = *OGIS*, 45, στ. 10 κ.ἐξ.: καὶ πολλὰ/ συνήργησε τοῖς Ἰτανίοις/ ὅπως τὰ τε κατὰ τὰν πόλιν ἀσφαλῶς ἔχημι πολιτευομένων/ τῶν Ἰτανίων κατὰ τοὺς νόμους.

κύρια έπιτεύγματα τοῦ Πτολεμαϊκοῦ στρατηγοῦ καὶ ναυάρχου στὴν Κρήτη. Ἡ φύση ὅμως τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν διενέξεων καὶ ἀναταραχῶν δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ μόνη ἱστορικὴ πηγὴ πού ἀφορᾷ τὴν κοινωνικοπολιτικὴν κατάσταση στὴν Ἴτανο στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ τρίτου αἰῶνα, δηλαδὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀφίξης τοῦ Πατρόκλου στὴν πόλη, εἶναι ὁ λεγόμενος Ὀρκος τῶν Ἴτανίων, πού μᾶς δίνει συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ ψηφίσματος τῶν Ἴτανίων πρὸς τιμὴν τοῦ Πατρόκλου<sup>1</sup>.

Ἀπὸ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος<sup>2</sup> πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ πολῖτες τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν συνήθιζαν νὰ παίρουν ὄρκους, πού ἀποσκοποῦσαν στὴν ἐπιβολὴ ἐνὸς κλίματος ὁμόνοιας καί, κατ' ἐπέκταση, ἀφοσίωσης στὴν πατρίδα τους. Οἱ ἀρχαῖοι αὐτοὶ ὄρκοι νομιμοφροσύνης, πού ἐπέβαλε ὁ νόμος «ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος», συχνὰ ἀντικατόπτριζαν τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς καταστάσεις πού ἐπικρατοῦσαν στὶς διάφορες ἐλληνικὲς πόλεις-κράτη, ἀφοῦ οἱ πολῖτες ὀρκίζονται νὰ ἀπέχουν ἀπὸ ὀρισμένους ἐπιβλαβεῖς ἐνέργειες καὶ ὑπόσχονται νὰ ὑποστηρίξουν προγράμματα πού, φυσικὰ, ἀντιπροσώπευαν τὴν θέληση τοῦ κυβερνητικοῦ κατεστημένου. Ὁ ὄρκος τῶν Ἴτανίων μπορεῖ βέβαια νὰ ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν παραδοσιακῶν αὐτῶν Ἑλληνικῶν ὄρκων νομιμοφροσύνης, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ πιθανότητα τῆς ἐπιβολῆς του ὡς ἔκτακτου μέτρου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση σοβαρῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικοοικονομικῶν ἀναταραχῶν στὴν πόλη.

Ἡ συντηρητικὸς τῶν Κρητικῶν καὶ ἡ σοβαρότητα τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Πραϊσίων ἐξηγοῦν τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἴτανος δὲν δίστασε νὰ προσκαλέσει ἕναν ξένο ναύαρχο ὡς ἐγγυητὴ τῆς παραδοσιακῆς τῆς πολιτείας καὶ ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος. Πρβλ. Πλάτωνος, *Νόμοι* (680 c): οὐ γὰρ σφόδρα χρώμεθα οἱ Κρητες τοῖς ξενικοῖς ποιήμασιν. Ἡ στρατηγικὴ σπουδαιότητα τῆς τοποθεσίας τῆς Ἴτανου ἀναγνωρίστηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐνετούς, πού, πρὶν ἀπὸ ἕξι αἰῶνες, ἔκτισαν ἕνα μοναστήρι στὸ ἀκρωτήρι τῆς πόλης, τὸ Σαμῶνιο. Τὸ μοναστήρι αὐτὸ ἦταν σχεδιασμένο ὡς ὄχυρὸ καὶ ἐφοδιάστηκε μὲ κανόνια γιὰ τὴν ἀμυνὰ του ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰσβολέων τοῦ νησιοῦ. Οἱ Τούρκοι ἀργότερα ἐκάλεσαν τὸ φρούριο αὐτὸ «Τοπλοῦ μοναστίρ», δηλαδὴ μοναστήρι μὲ κανόνια, ἕνα ὄνομα πού διατηρήθηκε μέχρι σήμερα.

1. Βλ. *IC* III, ἀρ. 7, σ. 68 καὶ ἀρ. 8, σ. 89. Ἐπίσης *SIG*<sup>4</sup>, 256 καὶ *SGDI*, 5058 γιὰ τὴν διάλεκτο τῆς ἐπιγραφῆς (ἡ γλώσσα δὲν εἶναι καθαρὴ Κρητικὴ ἀλλὰ ὅμοια μὲ τὴν Δωρικὴ τῶν Σπυριάδων μὲ *ου, ει, τοῖ* ἀντὶ τοῦ *οἱ* κ.λ., καὶ μὲ ὀρισμένα Ἰωνικὰ χαρακτηριστικά, *εο* = *ευ*. Ἐδῶ βρίσκουμε μᾶν ἀκόμη ἐνδειξὴ τῶν στενῶν ἐπαφῶν τῆς Ἴτανου μὲ τὰ γειτονικὰ νησιά καὶ τὶς Μικρασιατικὲς ἀκτές). Γιὰ τὴν νομικὴ πλευρὰ τοῦ ὄρκου βλ. τὴν συμβολὴ τοῦ A. Wilhelm, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 17 (1951), 24 κ.ἑξ.

2. Ξενοφῶντος, *Ἀπομνημονεύματα*, 4.4.16: πανταχοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι νόμος κείται τοὺς πολῖτας ὁμνῖναι ὁμοιοῦσιν, καὶ πανταχοῦ ὁμνῖνοσι τὸν ὄρκον τοῦτον. Πρβλ. ἐπίσης Ἀριστοτέλη, *Πολιτικά* Ε', 1310a 8: νῦν μὲν γὰρ ἐν ἐνίαις ὀλιγαρχίαις ὁμνῖνοσι καὶ τῷ δήμῳ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλευέσω ὅ,τι ἂν ἔχω κακόν.



Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τοὺς ὄρους τοῦ ὅρκου ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἰτανίων ἀντιμετώπιζε σοβαρὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα στὶς ἀρχές τοῦ τρίτου αἰῶνα, πού ὀδήγησαν τελικὰ σὲ μιὰ σοβαρὴ πολιτικὴ κρίση.

Ὡς συνέπεια τῶν λαϊκῶν πιέσεων ἢ ἰθύνουσα κυβερνητικὴ ὀλιγαρχικὴ τάξι ἀναγκάσθηκε ἢ πείσθηκε νὰ λάβει ὀρισμένα μέτρα, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν<sup>1</sup>. Τὰ συνηθισμένα συνθήματα τῶν μαζῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, «*χρεῶν ἀποκοπή*» καὶ «*γῆς ἀναδασμός*»<sup>2</sup>, εἶχαν βρεῖ ἀπήχηση στὴν Ἰτανο, καὶ φαίνεται ὅτι μόνο κάποιες παραχωρήσεις στὸν λαὸ ἐπέτρεψαν στὸ παραδοσιακὸ ἀριστοκρατικὸ καθεστῶς νὰ διατηρηθεῖ στὴν ἐξουσία. Ὁ Willetts συμφωνεῖ μὲ τὸν van Effenterre στὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ καθεστῶτος πού ἀντικατοπτρίζει ὁ Ὀρκος ὡς μιᾶς ἡπιας μορφῆς ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος, πού εἶναι προκατειλημμένος μὲ τὴν ἰδέα τοῦ τελικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν Κρητικῶν πολιτειῶν, βλέπει στὸν ὄρκο αὐτὸν τὴν πρώτη φάση τῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης πού ὀδήγησε τελικὰ στὴν δημοκρατία<sup>3</sup>.

Ἡ τεκμηριωμένη ἀναγνώριση ἐκ μέρους τῶν Ἰτανίων τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Πάτροκλος συνεργάσθηκε μαζὶ τους στὴν ρύθμιση τοῦ παραδοσιακοῦ τους πολιτεύματος<sup>4</sup> θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ σχετισθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ κρίση πού ἀποκαλύπτει ὁ ὄρκος. Εἶναι μάλιστα δελεαστικὸ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴν ἐπέμβαση τοῦ Πατρόκλου ὡς ἐνέργεια πού ἀποσκοποῦσε στὴν διατήρηση τῶν προνομίων τῆς τοπικῆς ὀλιγαρχίας, πού πάλευε νὰ περιορίσει τὶς αὐξανόμενες ἀπαιτήσεις τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῶν μαζῶν τῆς πόλης.

Ἀφοῦ οἱ ἐπιγραφές τῆς Ἰτάνου προσφέρουν μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπιβίωση μιᾶς ἡπιας μορφῆς τῆς τυπικῆς ἀριστοκρατικῆς κυβέρνησης πού ἀπαντᾷ στὶς Κρητικὲς πόλεις στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ τρίτου αἰῶνα<sup>5</sup>, συγκεκριμένα τὸ ἀξίωμα τῶν κόσμων καὶ τὸ ὀλιγαρχικὸ σῶμα τῆς Βουλῆς παράλληλα μὲ τὴν δημοκρατικὴ Ἐκκλησία, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Πάτροκλος, πού ὅπως δῆποτε ἀναμείχθηκε στὶς πολιτικὲς ζυμώσεις τῆς πόλης κατὰ τὴν διάρκεια

1. Willetts, *Aristocratic Society*, 184, καὶ van Effenterre, *ἔ.δ.*, 169 κ.ἔξ.

2. *IC* III, ἀρ. 8, σ. 90, στ. 22 κ.ἔξ. Βλ. ἐπίσης W. W. Tarn, *CAH* VII, 740 κ.ἔξ., γιὰ τὴν χρῆση τῶν συνθημάτων αὐτῶν στὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (οὐδὲ γὰς ἀναδασμὸν οὐδὲ οἰκιᾶν/ οὐδὲ οἰκοπέδων, οὐδὲ χρεῶν ἀποκοπὴν ποιήσεω).

3. Willetts, *Aristocratic Society*, 128 - 9, 185, καὶ van Effenterre, *ἔ.δ.*, 169 κ.ἔξ. Ἡ θεωρία τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν Κρητικῶν πολιτειῶν συζητεῖται στὴν σελίδα 161 κ.ἔξ.

4. Βλ. σ. 11 σημ. 2.

5. Οἱ ἀπόψεις τῶν διαπρεπῶν Κρητολόγων ἐρευνητῶν Willetts καὶ van Effenterre ἀσφαλῶς ἀναθεωροῦν τὴν παλαιότερη ἐρμηνεία τοῦ A. Heuss, πού εἶδε στὸν ὄρκο τῶν Ἰτανίων τὴν ἀντανάκλαση μιᾶς καθαρῆς μορφῆς ὀλιγαρχίας (*Klio* 26[1926], 212 κ.ἔξ.).

τῆς βραχυχρόνιας επίσκεψῆς του στὴν Κρήτη, ἔπαιξε κάποιον ρόλο στὴν σταθεροποίηση καὶ παγίωσή της.

Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοὶ τῆς Ἰτάνου βασίστηκαν στὴν Αἰγυπτιακὴ βοήθεια γιὰ νὰ διατηρηθοῦν στὴν ἐξουσία ἐνισχύεται μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐπανειλημμένες ἐκφράσεις εὐγνωμοσύνης τῶν Ἰτανίων στοὺς Πτολεμαίους βασιλεῖς, ποὺ φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον ἐπροστάτευσαν τὴν πόλη ἀπὸ ἐχθρικούς γείτονες, ἀλλὰ καὶ διέσωσαν τὸ ὀλιγαρχικὸ κατεστημένο ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικούς ἐχθρούς του. Οἱ Πτολεμαῖοι βέβαια δὲν ἀκολουθοῦσαν μιὰ σταθερὴ πολιτικὴ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν Ἑλληνικῶν κοινωνικοπολιτικῶν διενέξεων τοῦ τρίτου αἰώνα, ἀφοῦ εἶχαν ἐπίσης ὑποστηρίξει τὸν Κλεομένη τῆς Σπάρτης καὶ τὸ ἐπαναστατικὸ του πρόγραμμα τὴν ἴδια ἐποχὴ: μοναδικὸς τους στόχος ἦταν ἡ προώθηση τῶν Αἰγυπτιακῶν συμφερόντων στὸν παλαιὸ ἑλληνικὸ κόσμον τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδας.

Ἡ δημοτικότητα τῆς Αἰγυπτιακῆς παρουσίας στὴν Ἰτανο δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ χωρὶς τὴν θεώρηση αὐτῆ. Πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε ὅτι τὰ ἐπίσημα διαγγέλματα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἰτάνου, ποὺ ἐκθειάζουν τοὺς Πτολεμαίους κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Αἰγυπτιακῆς κατοχῆς τῆς πόλης, μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐκφράζουν τὴν προπαγάνδα τῶν φιλολαγιδῶν περισσότερο ἀπὸ τὴν θέληση τῶν Ἰτανίων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες ἱστορικὲς μαρτυρίες ποὺ μᾶς πείθουν ὅτι πραγματικὰ οἱ Ἰτάνιοι ἔτρεφαν φιλικὰ αἰσθήματα πρὸς τοὺς Πτολεμαίους: ἓναν αἰῶνα μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Πατρόκλου στὴν πόλη τους, οἱ Ἰτάνιοι στράφηκαν πάλι πρὸς τὴν Αἴγυπτο ζητώντας βοήθεια γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνανεωμένης ἐχθρικῆς πίεσης τῶν Πραισίων στὰ χρόνια τοῦ Φιλομήτορος.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Πάτροκλος δὲν κατέλαβε προσωπικὰ τὴν ἐξουσία, οὔτε καὶ ἐπέβαλε οὐσιαστικὲς ἀλλαγές στὶς κρατικὲς ὑποθέσεις τῆς Ἰτάνου. Ἡ ἐγκαθίδρυση μάλιστα τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου στὴν Ἰτανο ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπεμβάσεώς του δὲν μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή<sup>1</sup>, ἀν καὶ οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς ὁμόφωνα ταυτίζουν τὸν ἐρχομὸ του στὴν Κρήτη μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς προστασίας στὴν Ἰτανο. Μιὰ ἄλλη ὅμως ἐπιγραφικὴ πηγὴ ἴσως ἀναιρεῖ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, ἀφοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Εὐεργέτης, ἐκληρονόμησε τὴν Ἰτανο ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ τοὺς «προγόνους» του, πράγμα ποὺ σημαίνει βέβαια πὼς ἡ Ἰτανος ἦταν ἤδη ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος: *ἐπειδὴ βασιλεὺς Πτολεμαῖος,| παραλαβὼν τὰν τῶν Ἰτανίων πόλιν καὶ πολίτας| παρὰ τῷ πατρὸς βασιλέως Πτολεμαίῳ| καὶ τῶν προγόνων . . .*<sup>2</sup>. Ἀντὶ νὰ ἀγνοήσουμε τὴν πλη-

1. IC III, ἀρ. 2, σ. 82 = OGIS, 45, στ. 8-9.

2. IC III, ἀρ. 4, σ. 83 = SIG<sup>3</sup>, 463, στ. 1 κ.έξ.

ροφορία αὐτὴ παντελῶς, μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι καμία ἄλλη ἀρχαία πηγὴ δὲν τεκμηριώνει τὴν κατοχὴ τῆς Ἰτάνου ἀπὸ τὸν πρῶτο Πτολεμαῖο, ὅπως κάνει ἡ Guarducci<sup>1</sup>, θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ δεχτοῦμε κάποιες ἐπαφές τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν Ἰτανο, καὶ τὴν Κρήτη γενικὰ, στὰ χρόνια τοῦ Σωτῆρος, ὅταν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι Κρητικοὶ μισθοφόροι ὑπηρετήσαν τὸν βασιλέα αὐτὸν<sup>2</sup> καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἰτάνου δικαιολογοῦν τὴν ὑπαρξὴ συνεχῶν δεσμῶν μὲ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Αἴγυπτο.

Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσουμε ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ ὁ ἴδιος ἐκεῖνος φόβος τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ καὶ τοῦ πατέρα του Ἀντιγόνου πού ἀνάγκασε τοὺς Ῥοδίους νὰ προσεγγίσουν τὸν Πτολεμαῖο Σωτῆρα ἴσως ἐξώθησε καὶ τοὺς Ἰτανίους νὰ ζητήσουν τὴν προστασία τῆς Αἰγύπτου. Ἀσφαλῶς ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸν στόλο τοῦ Ἀντιγόνου καὶ ἡ μοῖρα τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου δὲν μποροῦσαν νὰ ἀγνοηθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἰτανίους καὶ τοὺς Κρητικούς γενικὰ, πού, τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ τετάρτου αἰώνα, βοήθησαν τοὺς Πτολεμαίους στὴν Ἀσπενδο. Εἶναι φυσικὸ ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ Σωτῆρ καὶ ὁ Φιλάδελφος δὲν θὰ παραμελοῦσαν τὴν Κρήτη, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο αὐτοὶ μονάρχες ἐργάσθησαν ἐντατικὰ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς θαλασσοκρατίας στὸ Αἰγαῖο.

Ὁ αὐτόνομος χαρακτήρας τῆς κυβέρνησης τῆς Ἰτάνου στὴν διάρκεια τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου εἶναι καταφανής. Οἱ τιμὲς πού δόθηκαν στὸν Πάτροκλο ψηφίσθησαν ἀπὸ τὴν Βουλὴ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἰτανίων, γεγονός πού ὑποδηλώνει ὅτι τὰ τοπικὰ κυβερνητικὰ ὄργανα καὶ οἱ διαδικασίες δὲν ἀλλοιώθησαν μετὰ τὴν ἄφιξὴ τοῦ Πατρόκλου στὴν πόλιν<sup>3</sup>. Ἀκόμη, μιὰ ἐπιγραφὴ τῆς Ἰτάνου πού τιμᾷ τὸν Πτολεμαῖο Γ' Εὐεργέτη καὶ τὴν Βερενίκη δείχνει ὅτι ἡ κατάστασις δὲν ἀλλάξε στὰ ἐπόμενα χρόνια<sup>4</sup>. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄφιξὴ Αἰγυπτιακῶν δυνάμεων στὴν Κρήτη καὶ στὴν Ἰτανο στὰ χρόνια τοῦ Πατρόκλου, πού ἀποκαλύπτει ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Πτολεμαϊκοῦ στρατηγοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες μαρτυρίες πού ἐπιβεβαιώνουν τὴν παραμονὴ στὴν Ἰτανο

1. *IC* III, σ. 85. Ὁ Reinach ἀπορρίπτει ἐπίσης τὴν δυνατότητα τῆς ὑπαρξὸς σχέσεων μεταξὺ τῆς Ἰτάνου καὶ τοῦ Πτολεμαίου Α' Σωτῆρος. Ὁ Γάλλος λόγιος πιστεύει ὅτι «πρόγονος n' est là qu' une formule de style» (*RÉG* 24 [1911], 395).

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πραξαγόρα, τὸν Κρητικὸ ἀξιωματικὸ τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος στὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, καὶ ἄλλοι Κρητικοὶ φαίνεται ὅτι ὑπηρετήσαν τὸν πρῶτο Πτολεμαῖο μονάρχη. Ἐνας πάπυρος τῆς Ὁξυρύγχου, πού χρονολογεῖται τὸ 263 π.Χ., ἀναφέρει τὸ ὄνομα Ἡγε[μῶν;], πού χαρακτηρίζεται ὡς «Κρητὸς τῆς ἐπιγονῆς», πράγμα πού προϋποθέτει ὅτι ὁ πατέρας του [—μος] ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς Κρητῆτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος. Ἐνας ἄλλος Κρητικὸς, ὁ Νουμένιος, ὑπηρετήσε στὴν φρουρὰ τῆς Ἐλεφαντίνης (*P. Eleph.*, 2). Βλ. ἐπίσης Launey, *ε.δ.*, I, 249 - 250.

3. *IC* III, ἀρ. 3, σ. 82 = *OGIS*, 45, στ. 2.

4. *IC* III, ἀρ. 4, σ. 83 = *SIG<sup>3</sup>*, 453, στ. 7.

μιᾶς Αἰγυπτιακῆς φρουρᾶς, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦταν, φυσικά, ἡ διαφύλαξη τῶν Αἰγυπτιακῶν συμφερόντων στὴν Κρήτη.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἄμεσης διακυβέρνησης τῆς Ἰτάνου δὲν ἀπασχολοῦσε σοβαρὰ τοὺς Πτολεμαίους, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ τους παρουσία στὴν πόλη ἀποτελοῦσε ἕναν σοβαρὸ παράγοντα ἐνίσχυσης τῆς ἐξουσίας τῆς φιλοπτολεμαϊκῆς κυβερνητικῆς ἀριστοκρατίας. Φυσικά, ὡς ἐγγυητὲς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητάς τῆς πόλης οἱ Πτολεμαῖοι ἀσφαλῶς ρύθμιζαν τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἰτάνου, παρ' ὅλο πὺὸ ὁ ρόλος τους αὐτὸς δὲν φανερώ- νεται στὶς πενιχρὲς πηγὲς τῆς ἱστορίας της. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἀκόμη ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος, πὺὸ εἶχε μιμηθεῖ τὸν Ἀντίγονο στὴν διακήρυξη αὐτῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, ἴσως ἐπηρέασε τὴν Ἰτανο καὶ τὶς μελλοντικὲς της σχέσεις μὲ τὴν Αἴγυπτο.

Ἄν καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε μὲ ἀκρίβεια τοὺς δεσμοὺς τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς μὲ τὴν πόλη, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι μονάρχες ἀκολούθησαν στὴν Ἰτανο τὴν ἴδια πολιτικὴ πὺὸ ἐφήρμοσαν στὶς σχέσεις τους μὲ τὰ μέλη τοῦ Κοινοῦ τῶν Νησιωτῶν στὸ Αἴγαῖο: οἱ φιλοπτολεμαϊκοὶ Ἰτάνιοι ὄχι μόνον ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι στὴν διακυβέρνηση τῆς πόλης τους, ἀλλὰ καὶ ἀπέφυγαν τὴν ὑποχρέωση πληρωμῆς βασιλικῶν φόρων στοὺς Αἰγυπτίους προστάτες τους<sup>1</sup>.

Ἄφοῦ ὅμως ἡ παρουσία τῶν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν στὴν Ἰτανο ἀπο- τελοῦσε ἐγγύηση ἀσφαλείας τῶν κατοίκων της, οἱ Ἰτάνιοι μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶχαν ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τῆς παροχῆς κάποιων ὑπηρεσιῶν στὴν Πτο- λεμαϊκὴ φρουρὰ τῆς πόλης. Δὲν εἶναι ἀπίθανο μάλιστα ὅτι εἶχαν συμφωνήσει νὰ παραχωρήσουν στοὺς Αἰγυπτίους στρατιῶτες οἰκήματα γιὰ τὴν στέγασή τους καὶ εἶδη διατροφῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ ζωοτροφὲς γιὰ τὰ ἄλογά τους, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ στὴν Θήρα<sup>2</sup>, ἕναν ἄλλο Πτολεμαϊκὸ χῶρο ἐπιρ- ροῆς στὸ Αἴγαῖο, πὺὸ δὲν ἀνῆκε βέβαια στὸ Κοινὸ τῶν Νησιωτῶν. Ἡ ἔλλειψη ὅμως ἐπαρκῶν πηγῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε πλήρως τὴν ὀργά- νωση τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου τῆς Ἰτάνου.

Πάντως μερικὰ γενικὰ συμπεράσματα θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴν σύγκρισή του μὲ τὴν Πτολεμαϊκὴ διοίκηση τῆς Θήρας καὶ τῆς Κύ- πρου, δύο περιοχῶν πὺὸ διέσωσαν ἀρκετὰ χρήσιμα ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν μελέτη τοῦ προβλήματος αὐτοῦ.

1. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I (Oxford, 1953), 333, καὶ P. Cairo Zen., 5924. Γιὰ τὴν διακυβέρνηση τῶν Πτολεμαϊκῶν κτήσεων βλ. ἐπίσης καὶ R. S. Bagnall, *The Administration of the Pto- lemaic Possessions* (Leiden, 1976).

2. Rostovtzeff, *ἔ.ἀ.*, I, 334.

Ὁ μεγάλος Ρῶσος ἱστορικὸς Rostovtzeff πιστεύει ὅτι στὴν Θήρα ἡ στρατιωτικὴ διοίκηση τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴν οἰκονομικὴ του διαχείριση. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ βασίζεται σὲ μιὰν ἐπιγραφὴ (IG XIV, 3.327) ποὺ περιέχει μιὰ διαταγὴ τοῦ Πτολεμαίου Φιλομήτορα στὸν «διοικητὴ» τῆς Ἀλεξάνδρειας γιὰ τὴν διανομὴ στοὺς στρατιῶτες τῆς Θήρας τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν δήμευση ὀρισμένων γαιῶν. Ἡ δήμευση ὅμως αὐτὴ ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸν τοπικὸ «οἰκονόμο»<sup>1</sup>.

Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφὴ δείχνει ὅτι ὁ «οἰκονόμος» τῆς Θήρας ἦταν ὁ δεῦτερος σὲ ἱεραρχία ἀξιωματοῦχος τοῦ νησιοῦ μετὰ τὸν στρατιωτικὸ διοικητὴ (ὁ τεταγμένος ἐπὶ Θήρας). Πληροφοροῦμαστε ἀκόμη ὅτι ὁ οἰκονόμος ὑπηρετοῦσε ἐπίσης ὡς γραμματεὺς τῆς φρουρᾶς τῆς Θήρας καὶ ὅτι οἱ ἀρμοδιότητές του ἐκτείνονταν στὴν Κρήτη καὶ στὴν Ἀρσινόη τῆς Πελοποννήσου: ὁ γραμματεὺς τῶν κατὰ Κρήτην καὶ Θήραν καὶ Ἀρσινόην τὴν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ στρατιωτῶν καὶ μαχιμῶν καὶ οἰκονόμος τῶν αὐτῶν τόπων...<sup>2</sup>. Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ ντοκουμέντο, λοιπόν, συνδέει τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ-στρατιωτικὴ διαχείριση τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου τῆς Θήρας μὲ τὴν διοίκηση τῆς Ἀρσινόης στὴν Πελοπόννησο καὶ τῆς Κρήτης, ἰδιαίτερα τῆς Ἰτάνου. Δὲν εἶναι γνωστὸ ὅμως ἂν ἡ διευθέτηση αὐτὴ ἦταν χαρακτηριστικὴ τῆς Πτολεμαϊκῆς διοίκησης τοῦ Αἰγαίου στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου Φιλομήτορος ἢ ἂν ἀντιπροσωπεύει τὴν Αἰγυπτιακὴ ὀργάνωση σὲ ὅλη τὴν διάρκειά τῆς παρουσίας τῶν Λαγιδῶν στὴν περιοχὴ αὐτή.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπίσης ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ οἰκονόμος τῆς Θήρας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννησιακῆς Ἀρσινόης ἦταν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσία τοῦ διοικητῆ τῆς Ἀλεξάνδρειας, γεγονός ποὺ μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ ἀξιωματοῦχος αὐτὸς εἶχε κάποιαν ἀρμοδιότητα στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ διακυβέρνηση τοῦ Αἰγαίου, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἰτάνου. Ἐτσι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Rostovtzeff, ποὺ συνδέει τὴν οἰκονομικὴ μὲ τὴν στρατιωτικὴ διακυβέρνηση τῆς Θήρας, ἀφορᾷ ἐπίσης καὶ τὴν Κρήτη. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες πηγές ἂν οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν ἐμπιστευθεῖ τὴν στρατιωτικὴ διοίκηση τῆς Κρήτης σὲ ἕναν ἀξιωματοῦχο ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴν Ἰτάνο, τὸ κέντρο τῆς δυνάμεώς τους στὸ νησί, ἢ ἂν ἡ Κρήτη εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴν Πτολεμαϊκὴ στρατιωτικὴ διοίκηση τοῦ Αἰγαίου πρὶν ἀπὸ τὸν Φιλομήτορα.

1. Rostovtzeff, *ἔ.ἀ.*, I, 1398, σημ. 129. Τὰ καθήκοντα τοῦ Πτολεμαϊκοῦ «διοικητοῦ» δὲν μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν μὲ βεβαιότητα. Βλ. P. Collomp, *Recherches sur la chancellerie et la diplomatie des Lagides* (Paris, 1926), 163 κ.ἐξ.

2. IG XII, 3.466. Ἐνας διοικητὴς τῶν στρατιωτῶν τῆς Θήρας ἀναφέρεται στὴν IG XII, 3.327.

Ἦ Ο Πάτροκλος φαίνεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἐκτακτη ἐξουσία (ἀποσταλείς στραταγός ἐς Κρήταν) στήν διάρκεια τῆς ἐπίσκεψής του στό νησί<sup>1</sup>, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ στρατηγοῦ τῶν Πτολεμαϊκῶν δυνάμεων τῆς Κρήτης στὰ ἐπόμενα χρόνια.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ «τεταγμένου (ἐπὶ Θήρας)», ποῦ φέρει ὁ Πτολεμαϊκὸς στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Θήρας, δὲν ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφές τῆς Ἰτάνου ἢ σὲ ἄλλες πηγές σὲ ὀλόκληρη τὴν Κρήτη. Ὁ ἀνώτατος, γνωστὸς σὲ μᾶς, στρατιωτικὸς ἀξιωματοῦχος στήν Ἰτανο εἶναι ὁ φρουράρχος, δηλαδὴ ὁ διοικητὴς τῆς Αἰγυπτιακῆς φρουρᾶς τῆς πόλης. Ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο γνωστοὺς φρουράρχους τῆς Ἰτάνου, ὁ Φιλώτας Γενθίου<sup>2</sup>, φέρει ἐπίσης τὸν στρατιωτικὸ βαθμὸ τοῦ χιλιάρχου<sup>3</sup> καὶ τὸν Πτολεμαϊκὸ τίτλο «τῶν πρώτων φίλων». Ὁ τιμητικὸς αὐτὸς τίτλος δὲν ἔχει στρατιωτικὴ σπουδαιότητα, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει τὴν ὑψηλὴ θέση τοῦ Φιλώτα στήν Πτολεμαϊκὴ κοινωνία. Ἡ τάξη «τῶν πρώτων φίλων» ἦταν κατώτερη μόνον τῆς τάξης «τῶν συγγενῶν καὶ ὁμοτίμων τοῖς συγγενέσι» καὶ «τῶν φίλων καὶ διαδόχων»<sup>4</sup> τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας.

Εἶναι φανερὸ λοιπὸν ὅτι ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Πτολεμαϊκῆς στρατιωτικῆς δυνάμεις στήν Ἰτανο ἦταν ἕνας σχετικὰ ὑψηλὸς βαθμοφόρος, γεγονὸς ποῦ προδίδει βέβαια τὴν σπουδαιότητα ποῦ ἀπέδιδαν οἱ Πτολεμαῖοι στήν διοίκηση τῆς ἀπόμακρης αὐτῆς ἐξάρτησης τῆς αυτοκρατορίας των. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαγωγῆς του σὲ ἕναν ἀνώτερο Πτολεμαϊκὸ στρατιωτικὸ ἀξιωματοῦχο στήν Κρήτη δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ διαλευκανθεῖ, ἀν καὶ θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴν δυνατότητα ὅτι ὁ στρατιωτικὸς κυβερνήτης τῆς Θήρας εἶχε στρατιωτικὲς δικαιοδοσίες στήν Κρήτη, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ οἰκονόμος τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Στὰ χρόνια τοῦ Φιλομήτορος οἱ Πτολεμαῖοι φαίνεται ἀκόμη ὅτι εἶχαν ἀποσπάσει στρατιῶτες στήν νησίδα τῶν Ἰτανίων, τὴν Λεύκη. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι μιὰ ἄλλη Αἰγυπτιακὴ φρουρὰ εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ (εἰς τὴν νῆσον φρουρίου... εἰς τὴν νῆσον πολλάκις στρατιωτῶν γραμμάτων τε ἀποστολαῖς...)<sup>5</sup>. Παρ' ὅλο ποῦ δὲν γνωρίζουμε ἀν ἡ δυνάμη αὐτὴ ἦταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ φρουράρχου τῆς Ἰτάνου ἢ ὑπὸ ἄλλη διοίκηση, ὁ ρόλος της ἦταν παρόμοιος μὲ τὸν ρόλο τῆς φρουρᾶς τῆς Ἰτάνου. Οἱ Πτολεμαϊκοὶ στρατιῶτες

1. IC III, ἀρ. 2, σ. 82 = OGIS, 45, στ. 5 κ.ἐξ.

2. IC III, ἀρ. 14, σ. 112 = OGIS, 119.

3. Ὁ βαθμὸς τοῦ χιλιάρχου ἔχει Περσικὴ προέλευση (Διόδωρος, 18.48.4). Γιὰ μιὰ συζήτηση τοῦ στρατιωτικοῦ ἀξιώματος τοῦ χιλιάρχου βλ. P. Meyer, *Das Heerwesen der Ptolemäer und Römer in Aegypten* (Leipzig, 1900), 25 κ.ἐξ. καὶ W. Tarn, *Alexander the Great*, II (Cambridge, 1948), 167.

4. OGIS, 99 (σχόλια).

5. IC III, ἀρ. 9B, σ. 99, στ. 98 κ.ἐξ.

εἶχαν ἀποσπασθεῖ στὴν νησίδα αὐτὴ τῶν Ἰτανίων μὲ ἄμεση πρόφαση τὴν ἐπιβολὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς «προστασίας» καὶ «φυλακῆς»<sup>1</sup> ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πόλης καὶ ἔμμεσα γιὰ τὴν προώθηση τῶν Πτολεμαϊκῶν συμφερόντων στὴν στρατηγικὴ νότια ἀκτὴ τῆς Κρήτης.

Ἐνα παράδοξο γεγονός σχετικὸ μὲ τὴν Αἰγυπτιακὴ φρουρὰ τῆς Ἰτάνου εἶναι ὅτι οἱ δύο φρούραρχοὶ τῆς, ποὺ συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ οἱ μόνοι γνωστοὶ σὲ μᾶς Πτολεμαϊκοὶ στρατιωτικοὶ στὴν πόλη, ἦταν μισθοφόροι. Ὁ Φιλῶτας Γενθίου ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμνο ἦταν Ἰλλυρικῆς καταγωγῆς<sup>2</sup>, ὅπως ἀποκαλύπτει τὸ πατρώνυμό του, ἐνῶ ὁ Λούκιος Γαῖου ἦταν Ρωμαῖος<sup>3</sup>. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ ἐνισχύει τὴν θεωρίαν τοῦ Griffith, ποὺ, ὕστερα, ἀπὸ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ τόπου προέλευσης τῶν Πτολεμαϊκῶν στρατιωτῶν στὴν Κύπρο, συμπέρανε ὅτι οἱ ὑπερπόντιες κτήσεις τῶν Λαγιδῶν ἐφρουροῦνταν ἀπὸ μισθοφόρους<sup>4</sup>. Ὁ διαπρεπὴς Ἀγγλος ἐρευνητὴς ξεχνᾷ ὅμως ὅτι ἡ ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρει τὶς δικαιοδοσίαι τοῦ γραμματέως καὶ οἰκονόμου τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς τῆς Θήρας ἀποκαλύπτει ἐπίσης τὴν ὑπηρεσία ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων (μαχιμῶν) ὄχι μόνο στὶς Κυκλάδες ἀλλὰ καὶ στὴν Κρήτη καὶ στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Griffith πιστεύει ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι μονάρχες δὲν εἶχαν ἐμπιστοσύνη στοὺς ἰθαγενεῖς Αἰγυπτίους στρατιῶτες, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ τὸν ἀσήμαντο ρόλο τους στὴν φρούρηση τῶν ἐξωτερικῶν κτήσεων τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Λαγιδῶν. Πάντως ὁ Ἀγγλος ἱστορικὸς ξεχνᾷ πάλι ὅτι οἱ ντόπιοι Αἰγύπτιοι στρατιῶτες θὰ ἦταν ἀσφαλῶς λιγότερο ἐπικίνδυνοι στὸ ἐξωτερικὸ, ὅπου θὰ κατοικοῦσαν ἀνάμεσα σὲ ξένους. Ἀντίθετα, στὴν Αἴγυπτο θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ ξεσηκώσουν τοὺς συμπατριῶτες τους κατὰ τῶν Πτολεμαίων.

Οἱ ἐπιγραφὲς ὅμως τῆς Ἰτάνου δὲν ἀποκαλύπτουν τὴν ὑπηρεσία ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων στὴν φρουρὰ τῆς πόλης καὶ ἰθαγενεῖς στρατιῶτες δὲν ἀναφέρονται οὔτε στὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς ἄλλων περιοχῶν τῆς Κρήτης ποὺ συνδέονται μὲ τοὺς Πτολεμαίους. Ἡ μόνη πιθανὴ ἐξάιρεση ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Γόρτυνας τοῦ τρίτου αἰῶνα π.Χ., ποὺ διασώζει ἕναν κατάλογο

1. *Αὐτόθι*, στ. 97.

2. Γένθιος εἶναι ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέα ποὺ πολέμησε ἐναντίον τῶν Ρωμαίων (Πολύβιος, 28.8 κ.ἐξ.). Βλ. ἀκόμη τὰ σχόλια τοῦ Dittenberger στὴν *OGIS*, 119 καὶ τὸ ἔργο τοῦ J. Lesquier, *Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides* (Paris, 1911), 332. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς Ἰλλυριῶν μισθοφόρων ὑπηρέτησε στὴν Πτολεμαϊκὴ Αἴγυπτο. Ὁ πεντακοσίαρχος Μελέαγρος π.χ. ἀναφέρεται σ' ἕναν πάπυρο (*P. Petr.*, III, 4 (2), στ. 19).

3. *IC* III, ἀρ. 18, σ. 115: *Βασιλεῖ Πτολεμαίωι Φιλοπάτορι| καὶ βασιλίσσηι Ἀρσινόηι| τὸ ὕδρευμα καὶ τὸ Νυμφαῖον| Λεύκιος Γαῖου Ῥωμαῖος φρουράρχων*. Τὸ γεγονός αὐτὸ φαίνεται ὅτι πραγματοποιήθηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Φιλοπάτορα, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξορία τῆς Ἀρσινόης.

4. Griffith, *Mercenaries of the Hellenistic World*, 133.

Αίγυπτιακῶν ὀνομάτων<sup>1</sup>. Ὁ Ἴταλὸς ἀρχαιολόγος Halbherr ἦταν ὁ πρῶτος ἐρευνητὴς ποὺ ἀναγνώρισε ἕξι ὀνόματα ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων στὴν ἐπιγραφή αὐτῆ: Παθρίης Ἰναρῶτος, Νέχθης Παῖτου, Ὀνωφρις Ὀρου, Κελέσις Πετοσίριος, Ψενόβασις Ἀθωνώφριος, [Ὀρσε]-νόφιος<sup>2</sup>. Τὰ ἄλλα Αἰγυπτιακὰ ὀνόματα τῆς ἀκρωτηριασμένης ἐπιγραφῆς εἶναι δυστυχῶς δυσανάγνωστα. Ὁ Halbherr θεώρησε τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὺς εἶτε στρατιῶτες ἢ ἀπεσταλμένους τῶν Πτολεμαίων στὴν Κρήτη καὶ ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ εἶναι ὅπωςδήποτε λογικῆ<sup>3</sup>, ἀφοῦ τὸ ἐπιγραφικὸ ντοκουμέντο ποὺ συζητήθηκε προηγούμενα τεκμηριώνει τὴν παρουσία ἰθαγενῶν μαχίμων ὄχι μόνον στὴν Θήρα ἀλλὰ καὶ στὴν Κρήτη καὶ στὴν Πελοπόννησο.

Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν ὅτι Αἰγύπτιοι («μάχιμοι») ὑπρέτησαν στὴν φρουρὰ τῆς Ἰτάνου καὶ ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς πόλης, ποὺ ἔχουν διασώσει μόνον τὰ ὀνόματα δύο φρουράρχων, ἀπλῶς ὑποδηλώνει ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς στρατιῶτες δὲν κατελάμβαναν τὸ ὑπεύθυνο αὐτὸ ἀξίωμα τῆς διοίκησης τῆς Πτολεμαϊκῆς στρατιωτικῆς βάσης τῆς Κρήτης. Πάντως, ἡ παρουσία ἑνὸς Ρωμαίου μισθοφόρου τοῦ Πτολεμαίου Φιλοπάτορος στὴν Ἰτανο στὰ χρόνια τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀνίβα εἶναι αἰνιγματική.

Ὁ Reinach, μὲ θαυμαστὴ τόλμη, ὑπέθεσε ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχαν προσφέρει ἄσυλο σὲ ἠττημένους καὶ φυγάδες Ρωμαίους στρατιῶτες, στοὺς ὁποίους ὅμως ἀπαγόρευσαν τὴν ἐπιστροφή στὴν Ρώμη, γιὰ νὰ ἀποφύγουν προστριβὲς μὲ τοὺς Καρχηδόνιους. Οἱ Αἰγύπτιοι μονάρχες δὲν δίστασαν πάντως νὰ ἀξιοποιήσουν τοὺς παλαίμαχους αὐτοὺς Ρωμαίους ὡς μισθοφόρους στὴν στρατιωτικὴν τους ὑπηρεσίαν. Ὁ Ρωμαῖος φρούραρχος τῆς Πτολεμαϊκῆς Ἰτάνου, Λούκιος, ἴσως ἀνήκει στὴν κατηγορία αὐτῆ τῶν ξένων μισθοφόρων τῶν Λαγιδῶν<sup>4</sup>. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος Ρωμαῖος ποὺ συναντοῦμε στὴν Κρήτη, ἂν καὶ σὲ ξένη ὑπηρεσία, σχετίζεται μὲ τὴν ἱδρυση ἑνὸς Νυμφαίου<sup>5</sup>, δηλαδή ἑνὸς ὑδραγωγείου, στὴν Ἰτανο. Τὸ σημαν-

1. *IC* IV, ἀρ. 1956, σ. 273, στ. 7 κ.εξ.

2. F. Halbherr, *AJA* 1(1897), 234.

3. Ὁ Reinach ἀπορρίπτει τὴν θεωρία τοῦ Halbherr καὶ πιστεύει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι αὐτοὶ ἦταν ἱερεῖς ποὺ ἤρθαν στὴν Κρήτη νὰ ὑπηρετήσουν τὴν νεοφερμένη λατρεία τῆς Ἰσιδος (*RÉG* 24 [1911], 413). Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ τοῦ Reinach βασίζεται σὲ μιὰ ἐσφαλμένη χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ Guarducci ἐξ ἄλλου βλέπει τοὺς ἰθαγενεῖς Αἰγυπτίους στὴ Γόρτυνα ὡς στρατιῶτες τοῦ Φιλομήτορος (*IC* IV, σ. 274).

4. Reinach, *αὐτόθι*, 409.

5. Τὸ Νυμφαῖον δὲν εἶναι ναὸς τῶν Νυμφῶν ἀλλὰ ὑδραγωγεῖο, «une chateau d'eau», σύμφωνα μὲ τὸν Reinach (411), ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἄρθρο τοῦ G. Monceaux στὸ *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* τῶν Daremberg-Saglio. Ἡ συσχέτιση τοῦ Νυμφαίου μ' ἓνα «ὑδρευμα» στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἰτάνου ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐρμηνεία αὐτή.



τικό αὐτὸ κοινωφελές ἔργο ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Πτολεμαῖο Φιλοπάτορα καὶ στὴν Ἀρσινόη.

Ὁ Reinach ἀναγνωρίζει στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἄλλου γνωστοῦ σὲ μᾶς Πτολεμαϊκοῦ φρουράρχου τῆς Ἰτάνου, τοῦ Ἐπιδάμιου Φιλώτα, μιὰ ἀκόμη ἐνδειξη τῆς Ρωμαϊκῆς διείσδυσης στὴν Κρήτη, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τοῦ νησιοῦ:

Φιλώτας  
Γενθίου  
Ἐπιδάμιος  
τῶν πρώτων  
5 φίλων καὶ χιλί-  
αρχος καὶ φρούραρ-  
χος Διὸ Σωτῆρι  
καὶ Τύχηι Πρ[ω]το-  
γενῆι Αἰενά-  
10 ω[ι].

Ἀκολουθώντας τὸν Demargne<sup>2</sup>, ὁ Reinach ταυτίζει τὴν Τύχη Πρωτογένεια μὲ τὴν Λατινικὴ Fortuna Primigenia, ποὺ ἐμφανίστηκε ἀρχικὰ στὴν Πραϊνέστη καὶ ἔφτασε διάδοχικὰ μέχρι τὴν Ρώμη, σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τοῦ Λιβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου<sup>3</sup>. Δύο λατινικὲς ἐπιγραφὲς ποὺ σχετίζονται τὴ Fortuna μὲ τὸν Jupiter<sup>4</sup> ἐξηγοῦν τὴν μνεῖα τοῦ Διὸς Σωτῆρος στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἰτάνου. Ὁ Reinach ὑποθέτει ὅτι ἡ Λατινικὴ αὐτὴ λατρεία εἰσήχθη στὴν Ἰτανο ἀπὸ κάποιον Ἰταλὸ ἀξιωματικὸ τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς τῆς πόλης, ποὺ ἴσως ἦταν ἰθαγενὴς τῆς Πραϊνέστης.

Ἡ θεωρία τοῦ Reinach μπορεῖ ὅμως νὰ ἀπορριφθεῖ, ὅταν θεωρήσουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ θεὰ Ἰσις συνήθως ταυτίζεται μὲ τὴν θεὰ Τύχη, καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ Ἰσις Τύχη Πρωτογένεια ἀναφέρεται σὲ δύο τουλάχιστο ἐπιγραφὲς τῆς Δήλου<sup>5</sup>. Ἡ ταύτιση τῆς Ἰσιδος μὲ τὴν Τύχη στὴν Δήλο, ποὺ εἶχε

1. *IC* III, ἀρ. 14, σ. 112 = *OGIS*, 119.

2. Reinach, *RÉG* 24 (1911), 411 καὶ J. Demargne, *BCH* 24 (1900), 238. Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε ἀπὸ τὸν Demargne τὸ 1899 στὴν Ἰτανο.

3. Πλουτάρχου, *Αἴτια Ῥωμαϊκά*, 107, 289B: *διὰ τὴν Ῥωμαῖοι Τύχην σέβονται Πριμυγένειαν, ἣν ἂν τις εἴποι Πρωτογένειαν*; Ἡ ταύτιση τῆς Fortuna Primigenia μὲ τὴν Τύχη Πρωτογένεια εἶναι φανερὴ.

4. *CIL*, XIV, 2862 καὶ 2863: *Diouo filea primocenia*, δηλαδὴ *Iouis filia primigenia*.

5. Βλ. F. Cumont, *Les religions orientales* (Paris, 1963), V, 2, καὶ P. Roussel, *Les cultes égyptiens à Délos* (Paris, 1915), 148. Ἀκόμη Launey, *ἔ.δ.*, II, 995 σημ. 3, καὶ *SIG*<sup>3</sup>, 1133.

στενές και σταθερές σχέσεις με την Κρήτη και τους Πτολεμαίους, και το γεγονός ότι η Ίτανος ήταν Αιγυπτιακή εξάρτηση συνηγορούν για την Πτολεμαϊκή μάλλον παρά την Λατινική προέλευση της θεάς της Ίτανου<sup>1</sup>. Η θεωρία της εισαγωγής της Fortuna Primigenia στην Ίτανο πρέπει να βασισθεῖ στην απόδειξη της ύπαρξης ενός μεγάλου αριθμού Ίταλών και Ρωμαίων στρατιωτών στην πόλη, και η τεκμηριωμένη παρουσία μόνο του Λουκίου δεν δικαιολογεί την υιοθέτησή της. Η εμφάνιση ενός ακόμη Ρωμαίου στρατιώτη των Πτολεμαίων στην Κρήτη, που χρονολογείται πολύ μεταγενέστερα<sup>2</sup>, δεν αναιρεί το συμπέρασμα αυτό. Θα πρέπει να προσθέσουμε επίσης ότι η καταφανής ομοιότητα των δύο θεοτήτων φαίνεται ότι οδήγησε στην τελική συγχώνυσή τους, όπως βλέπουμε σε ένα άγαλμα της Ίσιτύχης στον πρόναο του ιερού της Πραϊνέστης<sup>3</sup>. Αντί να δεχτούμε την υπόθεση του Launey ότι η λατρεία της Ίσιδος στην Ίτανο διευκόλυνε την εισαγωγή της Λατινικής θεάς στην πόλη<sup>4</sup>, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι Ίταλοι και οι Ρωμαίοι που υπηρετούσαν στην Ίτανο αναγνώρισαν στην Αιγυπτιακή θεότητα στοιχεία της δικής τους Ίταλικής λατρείας και την άσπασθηκαν. Έτσι, στην εποχή του θρησκευτικού συγκρητισμού των Έλληνιστικών χρόνων, ή κοσμοπολιτική αυτή λατρεία, που εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές ανάγκες των Έλλήνων, των Λατίνων και των Αιγύπτιων μισθοφόρων και στρατιωτών, φαίνεται ότι προάχθηκε σε προστάτιδα θεότητα της Πτολεμαϊκής φρουράς της Ίτανου και σε μέσο έκφρασης της αφοσίωσής της στον οίκο των Λαγιδών. Η θρησκευτική αυτή επίδραση και το υδραγωγείο του Λουκίου αποτελούν τα μόνα άπτά κατάλοιπα της Αιγυπτιακής παρουσίας στην Ίτανο<sup>5</sup>.

1. Η Δῆλος κέρδισε την ανεξαρτησία της από την Αθήνα το 315 - 314 π.Χ. Ο Rostovtzeff όμως πιστεύει ότι η ανεξαρτησία της ήταν μόνον τυπική και ότι οι Πτολεμαίοι προσπαθοῦσαν πάντα να διατηρήσουν καλές σχέσεις με το νησί (ἔ.ἀ., 231). Ο W. W. Tarn ἔγραψε ότι ἡ Δῆλος ἦταν μὲν ἀπαραβίαστη ἀλλὰ ὄχι οὐδέτερη (*JHS* 17 [1924], 141 κ.ἑξ.). Γιὰ τὶς σχέσεις τῶν Κρητῶν μὲ τὴν Δῆλο βλ. *Inscriptions de Délos*, ἀρ. 298, 399, 1442, 2598. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ συγγραφέα, «The Itanian Cult of Tyche Protopeneia», *Historia* 18 (1969), 42 κ.ἑξ.

2. *IC* IV, ἀρ. 215 C, σ. 288 καὶ Reinach, ἔ.ἀ., 411, σημ. 3. Ο G. Lutatius Crispus ὑπηρετήσε τὴν Κρήτη στὰ μέσα τοῦ πρώτου αἰῶνα π.Χ.

3. *CIL* XIV, 2867.

4. Launey, ἔ.ἀ., II, 996.

5. Η ἐξαγωγή ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων στὶς Πτολεμαϊκὲς κτήσεις, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κρήτης, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν Αἰγυπτιακῶν φρουρῶν εἶναι βέβαια πιθανή (Rostovtzeff, ἔ.ἀ., III, 1406, σημ. 163). Πάντως, δὲν βρέθηκαν ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Πτολεμαϊκῶν ἀγγείων τὴν Ίτανο.

Ἐάν καὶ ἡ μακροχρόνια κατοχὴ τῆς Ἰτάνου ἦταν ὁ ἀρχικὸς στόχος τῶν Πτολεμαίων<sup>1</sup>, ἡ πορεία τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Αἰγύπτου σύντομα ὑπαγόρευσε τὴν ἀποχώρησίν τοὺς ἀπὸ τὴν Κρητικὴ αὐτὴ πόλιν. Ἔτσι, στὰ χρόνια τοῦ πολέμου μετὰ τὴν Πραισό, μεταξὺ τοῦ 164/3 καὶ τοῦ 145 π.Χ., οἱ Ἰτάνιοι ζήτησαν πάλιν τὴν ἀρωγὴ τῶν Λαγιδῶν, πού τοὺς δόθηκε ἀπὸ τὸν Φιλομήτορα:

...θλιβόμενοι κατὰ τινὰς καιροὺς  
 ὑπὸ τῶν παρορόντων Πραισίων ἐπεσπίασαντο χάριν βοηθείας καὶ φυλακῆς  
 τῆς τε πόλεως καὶ τῆς χώρας,  
 ἔτι δὲ καὶ τῶν νήσων, τὸν Αἰγύπτου βασιλεύσαντα Πτολεμαῖον, ὡς τὰ πα-  
 ρατεθέντα ἡμῖν περὶ τού-  
 των γράμματα περιεῖχεν καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ διακατεῖχον τοὺς προειρη-  
 μένους τόπους<sup>2</sup>.

Ἡ ἔκκληση τῶν Ἰτανίων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ φρουρὰ δὲν εἶχε βίαια ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὴν πόλιν. Ἀντίθετα, οἱ λόγοι γιὰ τὴν ἐθελοντικὴ ἀποχώρησίν της θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ἀναζητηθοῦν στὶς διεθνεῖς ἐξελίξεις τῶν προηγούμενων χρόνων.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ προκάτοχος τοῦ Φιλομήτορος, Πτολεμαῖος ὁ Ἐπιφανῆς, ἀντιμετώπισε σοβαρὰς δυσκολίες στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις τῶν ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων, ὁ Ἐπιφανῆς ἤρθε σὲ ρήξιν μετὰ τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Συρίας, πού, δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τὸ 205 π.Χ., συμφώνησαν νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ μοιράσουν μεταξὺ τοὺς τὶς ὑπερπόντιες κτήσεις του. Ὡς ἀποτέλεσμα τῶν πιέσεων αὐτῶν καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς ἡττας τοῦ Πανίου στὰ 200 π.Χ. οἱ Πτολεμαῖοι ἔχασαν ὄχι μόνον τὴν Παλαιστίνην ἀλλὰ καὶ τὶς πλεῖστες ἀπὸ τὶς κτήσεις τοὺς στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ στὸ Αἰγαῖο. Ὁ σκληρὰ δοκιμασμένος Αἰγύπτιος μονάρχης ἔγινε κύριος τοῦ βασιλείου τοῦ μόνον τὸ 184/3 π.Χ., ὅταν ὁ ἐπιστρατηγὸς του Ἴππαλος κατέστειλε τὴν ἐπανάστασιν τῆς περιοχῆς τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου, μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Θηβαΐδας τὸ 187/6 π.Χ.

Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἐπιφανῆς ἀπέσυρε τὶς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀπὸ τὴν Ἰτάνον στὴν κρίσιμην αὐτὴν περίοδον, ἀφοῦ ἡ χρῆσις τοὺς στὴν Αἴγυπτον θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς ἐπιβίωσης τῶν Λαγιδῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ θέσις τῶν ξένων δυνάμεων στὴν Κρήτην εἶχε ἀλλάξει ριζικά. Ὁ ἡγετικὸς ρόλος τῆς Μακεδονίας εἶχε βέβαια ὑπονομευθεῖ μετὰ τὴν

1. Ὁ Ormerod πιστεύει ὅτι ἡ συνεχὴς Αἰγυπτιακὴ παρουσία στὴν Κρήτην ἦταν βασικὸν μέλημα τῆς Πτολεμαϊκῆς διπλωματίας καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀφορᾷ ἰδιαιτέρως τὴν Ἰτάνον (*Piracy in the Ancient World*, 145).

2. *IC* III, ἀρ. 9Α, σ. 96, στ. 39 κ.εξ.

Ρωμαϊκή ἤττα τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε΄, ὅταν ἡ Πέργαμος<sup>1</sup> καὶ ἡ Ρόδος<sup>2</sup> διαδέχτηκαν τὴν Μακεδονικὴ ἡγεμονία στὸ νησί. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐπί-

1. Ἡ γνωστὴ συνθήκη τοῦ Εὐμένους Β΄ μὲ τριάντα Κρητικὲς πόλεις (SIG<sup>4</sup>, 427) θὰ συζητηθεῖ παρακάτω. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἰώνα ὁ τοποτηρητὴς τῶν Ρωμαϊκῶν συμπερόντων στὴν Ἀνατολὴ Ἄτταλος Β΄, ἀδελφὸς τοῦ Εὐμένους, κέρδισε ἐπίσης μερικοὺς φίλους στὴν Κρήτη. Οἱ ἐπιτυχίες του ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὴν συνεχιζόμενὴ ἀνοδο τοῦ Ρωμαϊκοῦ γοήτρου στὸ νησί καὶ ὄχι μιὰ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Περγάμου. Βλ. ἕνα τιμητικὸ ψήφισμα τῆς Ἀπτεράς, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Haussoulier μεταξὺ 159 καὶ 138 π.Χ. (BCH 3 [1897], 425). Τὴν χρονολόγησιν αὐτὴ ἀκολουθοῦν οἱ Michel, Blass καὶ Scrinzi, ἐνῶ οἱ Dittenberger, Guarducci καὶ van Effenterre χρονολογοῦν τὸ ψήφισμα στὰ 241 - 197 π.Χ., δηλαδὴ στὰ χρόνια τοῦ Ἀττάλου Α΄ Σωτήρος. Βλ. ἐπίσης Willetts, *Aristocratic Society*, 228, ποὺ παραθέτει καὶ τὶς δύο ἐκδοχάς, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκφορᾶζει τὴν προσωπικὴ του γνώμη. Ἡ πρώτη ἐρμηνεία φαίνεται λογικὴ, γιὰτί, ἂν τὸ ψήφισμα τῶν Ἀπτεραίων ἀφορᾷ τὸν Ἄτταλο Α΄ ποὺ «φίλος ὑπάρχων διὰ προγόνων πρόνοιαν ποιῆται περὶ τῶ κοινῶ τῶν Κρητῶν», θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ σχέσεων τῶν Ἀτταλιδῶν μὲ τὴν Κρήτη στὶς ἀρχὲς τοῦ τρίτου αἰώνα, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν βέβαια ἱστορικὲς ἐνδείξεις, καὶ μιὰ πρόωμὴ χρονολόγησιν τῆς ἴδρυσης τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου πιθανή.

2. εἶναι δυνατὸν μιὰ ἀντιμακεδονικὴ ομάδα Κρητικῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἡγεσία τῆς Κνωσοῦ νὰ μὴν ἔλαβε μέρος στὸ πόλεμο κατὰ τῶν Ροδίων. Ἡ συμμαχία αὐτὴ εἶχε σχηματισθεῖ μέχρι τὸ 201 - 200 π.Χ. (M. Holleaux, *Klio* 13 [1913], καὶ *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, IV, 189). Ἡ ἐπιτυχία τῆς Ρόδου στὴν Κρήτη μετὰ τὸν πόλεμο ἐκφορᾶζεται δραματικὰ στὴν σύναψιν μιᾶς συνθήκης φιλίας μὲ τὴν πρώην ἀντίπαλό της Ἱεράπυτνα (IC III, ἀρ. 3Α, σ. 32 κ.ἐξ. = SIG<sup>4</sup>, 581). Ἡ ἐγγύτητα τῆς Ρόδου μὲ τὴν Κρήτη καὶ οἱ παραδοσιακοὶ φυλετικοὶ δεσμοὶ τῆς μὲ τοὺς Δωριεῖς τοῦ νησιοῦ ἀσφαλῶς συνέβαλαν στὴν ἐξομάλυνσιν τῶν σχέσεων τῶν δύο λαῶν. Ἡ ἀντιμακεδονικὴ πολιτικὴ τῆς Κνωσοῦ στὸν πόλεμο κατὰ τῶν Ροδίων εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ. Πρὶν ἀπὸ ἕναν μόνον αἰῶνα οἱ Κνώσσιοι ἦταν πάλι σύμμαχοι τῶν Ροδίων στὸν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ καὶ εἶχαν μάλιστα ἀποστείλει μιὰ δύναμιν 150 ἀνδρῶν γιὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ρόδου. Βλ. Διόδωρος, 20.88.9: κατέπλευσαν τῇ πόλει σύμμαχοι παρὰ μὲν Κνωσίων ἑκατὸν καὶ πενήκοντα (ἡ συμβολὴ 500 Κρητῶν τοξοτῶν στὴν ἄμυνα τῆς Ρόδου κατὰ τῶν Τούρκων εἰσβολῶν τὸ 1522 εἶναι ἀξιοσημείωτη. Βλ. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries* [New York, 1977], 177). Θὰ πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἄλλοι Κρητῆτες πολέμησαν στὸ πλευρὸ τοῦ Δημητρίου, ποὺ ἦταν φίλος τῶν πειρατῶν. Ὁ Δημήτριος ὅμως δὲν ἀντιπροσωπεύει τὴν Μακεδονία τὴν ἐποχὴ αὐτῆ. Τὸ 168 π.Χ. οἱ Ρόδιοι ζήτησαν ἀπὸ τὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν νὰ μεσολαβήσῃ στὴν διένεξιν τοῦ Περσέα μὲ τὴν Ρώμην καὶ ἡ ἐκκλιση αὐτὴ ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς Ροδιακῆς ἐπίδρασης στὴν Κρήτη. Ἡ Ἱεράπυτνα ὅμως δὲν ἦταν ἡ μόνη σύμμαχος τῆς Ρόδου στὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη μετὰ τὴν λήξιν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου (201 - 200 π.Χ.). Ἡ ἐγκατάστασις μιᾶς Ροδιακῆς φρουρᾶς στὴν Ὀλοῦντα καὶ ἡ σύναψιν μιᾶς συνθήκης μὲ τὴν Λατῶ εἶναι ἐπίσης γνωστές. Ἔτσι, οἱ ἀγαθὲς σχέσεις τῶν Ροδίων μὲ τὴν Κνωσσὸ καὶ οἱ διπλωματικὲς ἐπαφές τους μὲ τὴν Ἱεράπυτνα, τὴν Ὀλοῦντα καὶ τὴν Λατῶ ἐξηγοῦν τὴν ἰσχυρὴ θέσιν τῆς Ρόδου στὴν Κρήτη. Βλ. ἐπίσης καὶ Ἀ.Κ. Ὀρλάνδου, «Νέον τεμάχιον τῆς συνθήκης Ὀλουντίων καὶ Ῥοδίων», *Κρητικὰ Χρονικὰ* 15 - 16 (1961 - 1962), I, 230 - 240, καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ συγγραφέα, «Rhodes and Olus», *Panhellenica: Essays in Ancient History and Historiography in Honor of Truesdell S. Brown* (Lawrence, Kansas, 1980), 119 κ.ἐξ.

σης ὅτι ὁ Φίλιππος εἶχε ἐγκαταλείψει τὴν πολιτικὴν φιλίας μὲ τὴν Αἴγυπτο ἐναντίον τῆς Συρίας<sup>1</sup> πρὶν ἀκόμη ἔλθει σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς Ρωμαίους. Φυσικὰ, ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ εἶχε ἐπιπτώσεις στὴν Κρήτη καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐπηρέασε τὴν θέση τῶν Μακεδόνων στὸ νησί πρὶν ἀπὸ τὸν Δεύτερο Ρωμαιο-Μακεδονικὸ πόλεμο.

Ἄν καὶ ἡ Κρήτη ὑποκινήθηκε ἀπὸ τὸν σύμμαχο τοῦ Ἀντιόχου Γ', Φίλιππο, νὰ πολεμήσει κατὰ τῶν φιλοπτολεμαϊκῶν Ροδιῶν στὰ 204/1 π.Χ., εἶναι πιθανὸν ὅτι ἕνας ἀριθμὸς Κρητικῶν πόλεων ἀντιτάχθηκε στὸν Κρητο-Ροδιακὸ πόλεμο. Μάλιστα μέχρι τὸ 201 π.Χ.<sup>2</sup> ἕνας ἀντιμακεδονικὸς συνασπισμὸς δυνάμεων δροῦσε ἤδη στὸ νησί. Ἀκόμη, μιὰ ἐπιγραφὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιβεβαιώνει τὸ συμπέρασμα τοῦ Haussoulier ὅτι ἡ Μίλητος, ποὺ εἶχε ἀρχικὰ υἱοθετήσῃ μιὰ πολιτικὴ οὐδετερότητας στὶς διαμάχες γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ Αἰγαίου, τελικὰ συμμαχησε μὲ τὴν Ρόδο ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. Ἡ ἐπιγραφὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ Μίχα, ἡ Μίλητος διαπραγματεύθηκε μιὰ συνθήκη συμμαχίας ὅχι μόνον μὲ τὴν Ρόδο ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν

1. Οἱ ἐπαφές τῶν Σελευκιδῶν μὲ τὴν Κρήτη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι σποραδικές. Μιὰ συνθήκη φιλίας καὶ συμμαχίας μεταξὺ τοῦ Ἀντιόχου Α' Σωτήρος καὶ τῆς Λύκτου ἀνανεώθηκε ἀπὸ τὸν διάδοχό του Ἀντιόχο Β' τὸ 249 π.Χ. Ἄν καὶ ἡ συνθήκη αὐτὴ δὲν περιλαμβάνει στρατιωτικὴς δεσμεύσεις, εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ Σύριοι βασιλεῖς ἐστρατολόγησαν μισθοφόρους τὴν περίοδο αὐτὴ, ἀφοῦ ἕνας Κρητικὸς ὑπηρετοῦσε στὸ στρατὸ τῶν Σελευκιδῶν τὸ 235 π.Χ. (Πολύβιος, 4.17) καὶ 1500 Κρητῆτες στρατιῶτες ἐπολέμησαν ὑπὸ τὸν Ἀντιόχο Γ' στὴν μάχη τῆς Ραφίας μαζὶ μὲ τοὺς 1000 Νεόκρητες πολεμιστὲς ποὺ ἀναφέρει ὁ Πολύβιος (5.79.10: *Κρητῆς δὲ χιλίους καὶ πεντακοσίους εἶχε τοὺς μετ' Εὐρυλόχου χιλίους δὲ Νεόκρητας τοὺς ὑπὸ Ζέλων τὸν Γορτύνιον ταττομένους*). Τὸ γεγονὸς ὅτι Γορτύνιοι μισθοφόροι ἀχτήκαν στὸ πλευρὸ τῶν Σελευκιδῶν ἐναντίον τῶν παραδοσιακῶν φίλων τῆς Γόρτυνας, τῶν Πτολεμαίων, δὲν εἶναι καθόλου παράδοξο. Ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ ἕνας Κρητικὸς πολεμιστῆς, *«τοξεύομεν γὰρ ἡμεῖς ἐπὶ τὸ κέρδος καὶ πᾶν βέλος ἡμῶν χάριν καὶ ἀργυρίου, νεμόμενοι πᾶσαν χώραν καὶ θάλασσαν»* (Διόδωρος, 37.18). Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνανέωση τῆς συνθήκης πραγματοποιήθηκε τὸ 249 π.Χ., δηλαδὴ 3 χρόνια μετὰ τὸν Αἰγυπτιακὸ γάμο τοῦ Ἀντιόχου Β' μὲ τὴν Βερενίκη. Οἱ Λύκτιοι, ὡς σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν στὸν Χρεμωνίδειο πόλεμο, ἦταν ἐπίσης σύμμαχοι τῶν Πτολεμαίων, καὶ ἡ συνθήκη τους μὲ τὸν Ἀντιόχο Β' δὲν θὰ ἦταν βέβαια εὐπρόσδεκτη στὴν Αἴγυπτο, ἂν ἡ ἀπάρνηση τῆς Λαοδικῆς ἀπὸ τὸν Ἀντιόχο δὲν εἶχε προηγηθεῖ. Εἶναι πιθανότερο ὅμως ὅτι ἡ Πτολεμαϊκὴ παρουσία στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη καὶ ἡ κατοχὴ τῆς Ἰτάνου ὀδήγησαν τελικὰ στὴν υἱοθέτηση μιᾶς ἀντιστασιακῆς πολιτικῆς στὴν Λύκτο, ποὺ ἔως εἶχε ἐπεκτατικὰ σχέδια στὴν περιοχὴ αὐτὴ. Βλ. IC I, ἀρ. 8, σ. 186 καὶ Launey, *ἔ.δ.*, I, 253. Ἐπίσης σ. 10 σημ. 1.

2. Μέλη τοῦ συνασπισμοῦ αὐτοῦ ἦταν ἡ Κνωσσός, ἡ Πολυρρηγία, ἡ Κυδωνία καὶ ἡ Ραῦκος. Βλ. Willetts, *Aristocratic Society*, 237 καὶ M. van der Mijsbrugghe, *The Cretan Koinon* (New York, 1931), 65.

Κρήτη<sup>1</sup>. Έτσι ή εξέλιξη τῶν γεγονότων τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ τρίτου αἰώνα ὀδήγησε στήν παρακμή τῆς Μακεδονικῆς ἐπίδρασης στήν Κρήτη καί στήν τελική της ἔκλειψη στήν πρώτη δεκαετία τοῦ δευτέρου αἰώνα.

Εἶναι φανερό λοιπόν ὅτι ἡ Μακεδονική ἀπειλή εἶχε παρέλθει καί ὅτι ὁ Ἐπιφανῆς μποροῦσε νά ἀποσύρει τήν Πτολεμαϊκή φρουρά ἀπό τήν Ἴτανο χωρὶς νά διακυνδυνεύσει σοβαρά τήν θέση του στό νησί. Εἶναι ἐπίσης πιθανόν ὅτι ὁ Πτολεμαῖος μονάρχης εὐνοοῦσε τήν ἐξάπλωση τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπίδρασης στήν Κρήτη μέ τήν ἀνάκληση τῶν στρατιωτικῶν του δυνάμεων ἀπό τήν Ἴτανο. Οἱ Πτολεμαῖοι δὲν εἶχαν βέβαια σοβαρὲς προστριβὲς μέ τοὺς Ρωμαίους μέχρι τήν ἐποχή αὐτή καί ἴσως ἔβλεπαν μέ συμπάθεια τήν Ρωμαϊκή πλήρωση τοῦ κενοῦ πού ἄφησε ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸ νησί. Δὲν πρέπει νά ξεχάσουμε ἄλλωστε ὅτι ἡ Ρώμη ἦταν ἡ δύναμη πού εἶχε δαμάσει τοὺς μεγάλους ἐχθροὺς τῆς Αἰγύπτου, τὸν Φίλιππο Ε΄ τῆς Μακεδονίας καί τὸν Ἀντίοχο Γ΄ τῆς Συρίας. Ὅταν μάλιστα λάβουμε ὑπ΄ ὄψη τοὺς παραδοσιακοὺς δεσμοὺς τῆς Αἰγύπτου μέ τήν Κρήτη καί τήν Γόρτυνα ἰδιαίτερα, ἡ ἀπελευθέρωση 400 Ρωμαίων αἰχμαλώτων ἀπὸ τοὺς Γορτυνίους τὸ 189 π.Χ.<sup>2</sup>, ὕστερα ἀπὸ τήν ἄφιξη μιᾶς Πτολεμαϊκῆς πρεσβείας στήν Ρώμη<sup>3</sup> τὸν προηγούμενο χρόνο, ἴσως δὲν εἶναι συμπτωματική<sup>4</sup>.

Ἡ Μ. Guarducci ὑποθέτει ὅτι τὸ Πτολεμαϊκὸ προτεκτοράτο στήν Ἴτανο λειτουργοῦσε καί στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου Ε΄ τοῦ Ἐπιφανοῦς. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ βασιζέται στήν χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Φιλώτα στὰ χρόνια τοῦ Ἐπιφανοῦς καί στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἐπίδαμος, ἡ γενέτειρα πόλη τοῦ Πτολεμαϊκοῦ φρουράρχου, εἶχε δεσμοὺς μέ τήν Μαγνησία τοῦ Μαιάνδρου στήν τελευταία δεκαετία τοῦ τρίτου αἰώνα. Ἐνα ἄλλο ἐπιχείρημα τῆς Guai-

1. Βλ. Β. Haussoullier, *Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion* (Paris, 1902), 140 - 141, πού παραθέτει τήν ἐπιγραφή. Ὁ Rostovtzeff πιστεύει ὅτι στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ τρίτου αἰώνα ἡ Μίλητος ἦταν μόνο τυπικὰ ἐξαρτημένη ἀπὸ τήν Αἴγυπτο. Ἡ Ἰωνική αὐτῆ πόλη μάλιστα διαπραγματεύθηκε σύμφωνα συμμαχίας μέ δύο γειτονικὲς πόλεις (Τράλλεις καί Μυλάσα) στὰ 212 - 211 καί 209 - 208 π.Χ. ἀντίστοιχα, καί ἦρθε σὲ ρήξη μέ τήν Πιρίνη καί τήν Μαγνησία (ἐπὶ Μαιάνδρω) σὲ ἓνα πόλεμο πού τελείωσε τὸ 196 π.Χ. (ἔ.ἀ., II, 666). Κρητικοὶ μισθοφόροι ὑπηρέτησαν τήν Μίλητο στους πολέμους αὐτοὺς καί εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀνάγκη στρατολόγησης Κρητικῶν μισθοφόρων ἐξηγεῖ τὸ ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον τῶν Μιλησίων γιὰ τήν δημιουργία ἀγαθῶν σχέσεων μέ τήν Κρήτη, τώρα πού οἱ φίλοι τους οἱ Ρόδιοι εἶχαν διπλωματικὰ διεισδύσει στό νησί.

2. Valerius Antias στὸν Λίβιο, 37.60.

3. *Αὐτόθι*, 37.3.

4. Ἡ ἄποψη αὐτῆ εἶναι τοῦ Reinach (*REG* 24 [1911], 410, σημ. 6). Ἡ φίλια τοῦ Φιλομήτορος μέ τοὺς Ρωμαίους τεκμηριώνεται στὸν Πολύβιο, 32.1.3. Βλ. ὅμως καί Πολύβιο, 31.18.6 καί 33.8.6 - 7, γιὰ τήν Ρωμαϊκή ὑποστήριξη τῶν διεκδικήσεων τοῦ ἀδελφοῦ του.

ducci εἶναι περισσότερο πειστικό: ἡ Ἰταλίδα ἐπιγραφολόγος ἐρμηνεύει τὴν ἀπουσία τῆς Ἰτάνου ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν Κρητικῶν πόλεων ποὺ ὑπέγραψαν συμφωνίες μὲ τὸν Εὐμένη Β' τῆς Περγάμου τὸ 183 π.Χ. ὡς ἐνδειξη ὅτι ἡ πόλη δὲν ἀνῆκε στὸ Κοινὸ τῶν Κρητῶν. Ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀποχὴ αὐτὴ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἰτανος βρισκόταν ὑπὸ τὴν προστασία καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν Πτολεμαίων τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ δὲν ἦταν ἐλεύθερη νὰ συμμαχήσει μὲ τὸν Εὐμένη<sup>1</sup>. Ἡ Guarducci δὲν λαμβάνει ὁμῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀρκετὲς ἄλλες πόλεις, ὅπως ἡ Κυδωνία, ἡ Μίλατος καὶ ἡ Ὀλοῦς, ἀπουσιάζουν ἐπίσης ἀπὸ τὸν κατάλογο αὐτὸν καὶ ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι σοβαρὰ ἀκρωτηριασμένη. Εἶναι βέβαια ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ Ἰτανος παρέμεινε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἐπιφανοῦς στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του, δηλαδὴ στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ τρίτου αἰώνα. Ὁ Πτολεμαῖος μονάρχης δὲν ἀντιμετώπιζε σοβαρὰ προβλήματα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἔτσι δὲν ὑπῆρχε κανένας σοβαρὸς λόγος γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς Κρητικῆς του βάσης. Ἀργότερα ὁμῶς οἱ Αἰγυπτιακὲς ἤττες καὶ οἱ ἐπαναστάσεις τῶν πρώτων χρόνων τοῦ δευτέρου αἰώνα ὑποχρέωσαν τὸν βασιλέα αὐτὸν νὰ ἀποσύρει τὶς δυνάμεις του ἀπὸ τὸ νησί, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ Αἴγυπτος κινδύνευε καὶ οἱ στρατιῶτες τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν σωτηρία της.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀπουσία τῆς Ἰτάνου ἀπὸ τὸν συνασπισμὸ τῶν Κρητικῶν πόλεων ποὺ συμμαχῆσαν μὲ τὸν Εὐμένη δὲν ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα, ἀφοῦ εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ ὅτι κάθε μέλος τῆς Κρητικῆς ὁμοσπονδίας μπορούσε νὰ ἀκολουθήσει μιὰν ἀνεξάρτητη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ<sup>2</sup>. Τὸ γεγονός αὐτὸ μάλιστα ἐξηγεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς σύναψης ξεχωριστῶν συνθηκῶν μὲ τὶς διάφορες Κρητικὲς πόλεις τὸ 183 π.Χ. Ἔτσι, ἡ ἀπόρριψη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ποὺ υἱοθετοῦσε ἡ πλειοψηφία τῶν ὁμόσπονδων Κρητικῶν πόλεων ἔναντι τῆς Περγάμου δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ὅτι ἡ Ἰτανος ἦταν μέλος τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν.

Μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Πτολεμαϊκῆς προστασίας ἡ θέση τῆς Ἰτάνου στὴν Κρήτη ἦταν πολὺ δύσκολη, καὶ οἱ Ἰτάνιοι ἀσφαλῶς δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ ἕναν συνασπισμὸ ἐχθρικῶν πόλεων, ὅπως ἡ Πραισὸς καὶ ἡ Ἱεράπυτνα, ποὺ εἶχαν συνάψει συμφωνίες μὲ τὸν Εὐμένη. Ἀφοῦ μερικὸς τουλάχιστο σκοπὸς τῶν συνθηκῶν αὐτῶν ἦταν ἡ διευκόλυνση τῆς στρατολόγησής

1. IC III, σ. 113 καὶ 77. Πβλ. Beloch, *Griechische Geschichte*, IV 2, 350. Τὸ ψήφισμα τῆς Ἐπιδάμου ἀφορᾷ τὴν ἀσυλία τῆς Μαγνησίας καὶ τὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγῆς (SIG<sup>4</sup>, 560). Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Πτολεμαίου Δ' στοὺς Μαγνησίους γιὰ τὸν ἴδιο ἑορτασμὸ περιλαμβάνεται στὸ ἔργο τοῦ C. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Age: a Study in Greek Epigraphy* (New Haven, 1934), ἀρ. 33 καὶ 134.

2. H. van Effenterre, ἔ.δ., 141.

Κρητικῶν μισθοφόρων<sup>1</sup>, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Ἰτανος, ποὺ ὀπωσ-  
δήποτε διατηροῦσε κάποιους δεσμούς με τούς Πτολεμαίους, δὲν εἶχε διάθεση  
νὰ προσφέρει στὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ στρατοῦ τῆς Περγάμου. Μποροῦμε νὰ  
ὑποθέσουμε ἀκόμη ὅτι οἱ Ἰτάνιοι ἴσως ἐβλεπαν τὴν ἀποχώρηση τῶν Πτολε-  
μαϊκῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴν πόλη τους ὡς προσωρινὴ καὶ ἀνέμεναν τὴν ἐπι-  
στροφή τους στὴν Κρήτη μετὰ τὴν εἰρήνευση τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν ἐπανί-  
δρουση τῆς Πτολεμαϊκῆς κηδεμονίας στὸ Αἶγαῖο.

Ὁ Πτολεμαῖος Ε' Ἐπιφανῆς ὅμως πέθανε τὸ 180 π.Χ., λίγο μετὰ τὴν  
παλινόρθωση τῆς ἐξουσίας του στὴν Αἴγυπτο, καὶ ὁ διάδοχός του Πτολεμαῖος  
Φιλομήτωρ ἦταν μόλις ἕξι χρονῶν, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῶν Λαγιδῶν. Οἱ  
ἀναπόφευκτες δυναστικές ἐριδες ποὺ ἀκολούθησαν, οἱ εἰσβολές τοῦ Ἀντιόχου  
Δ' καὶ οἱ ἐξεγέρσεις τῶν ἰθαγενῶν τῆς Αἰγύπτου ἐδημιούργησαν σοβαρὰ προ-  
βλήματα, ποὺ ἀπορρόφησαν τὴν προσοχὴ τοῦ νέου μονάρχη καὶ τῶν συμβού-  
λων του γιὰ πολλὰ χρόνια. Μετὰ τὴν καταστολὴ ὅμως τῶν ἐπαναστατικῶν  
κινήματων στὴν Αἴγυπτο στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας του, ὅταν ἔγινε  
συγκυρίαρχος μετὰ τὸν Δημήτριο Β'<sup>2</sup> τοῦ βασιλείου τῶν Σελευκιδῶν, ὁ Φιλο-  
μήτωρ μπόρεσε τελικὰ νὰ στρέψει τὴν προσοχὴ του στὴν Κρήτη. Ἡ ἔκκληση  
τῶν Ἰτανίων εἰσακούσθηκε τότε καὶ οἱ στρατιῶτες τοῦ Αἰγύπτου μονάρχη  
ἐγγυήθηκαν ξανά τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα τῆς πόλης.

Εἶναι ὅμως παράδοξο ὅτι οἱ Πτολεμαϊκὲς δυνάμεις ἐγκατέλειψαν τὴν  
Ἰτανο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλομήτορος τὸ 145 π.Χ.<sup>3</sup> Ἡ ἀποχώρηση τῶν  
Αἰγυπτίων στρατιωτῶν σημαίνει βέβαια ὅτι στόχος τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐπέμβα-  
σης στὴν Ἰτανο δὲν ἦταν ἡ κατοχὴ τῆς πόλης ἀλλὰ ἡ προστασία τῶν Ἰτανίων.  
Ποιὸ ἦταν ὅμως τὸ κίνητρο γιὰ τὴν Αἰγυπτιακὴ αὐτὴ στρατιωτικὴ ἐνέργεια;  
Ἡ μόνη λογικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι ὅτι ἡ Ἰτανος εἶχε δια-  
τηρήσει ἀγαθὲς σχέσεις μετὰ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἴσως μάλιστα εἶχε διαπραγμα-  
τευθεῖ μιὰ συνθήκη ἀμοιβαίας βοήθειας<sup>4</sup> μετὰ τούς Πτολεμαίους. Ἐὰν ἡ ὑπό-  
θεση αὐτὴ γίνεαι δεκτὴ, οἱ λόγοι γιὰ τὴν ἀπουσία τῆς πόλης ἀπὸ τὸν κατάλογο  
τῶν Κρητῶν συμμάχων τοῦ Εὐμένους εἶναι φανεροί. Ἡ πρόθυμη παροχὴ  
βοήθειας καὶ ἡ βραχύβια μόνο παραμονὴ τῶν Πτολεμαϊκῶν δυνάμεων στὴν

1. R. B. McShane, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum* (Ur-  
bana, 1964), 174.

2. Βλ. *SEG VI*, ἀρ. 809 καὶ *Κυπριακὰ Χρονικὰ 7* (1927), 53 (ὁ Δημήτριος Β'  
Νικάτωρ τιμᾷ τὸν Φιλομήτορα τὸ 145 π.Χ.).

3. *IC III*, ἀρ. 9Α, σ. 96, στ. 43 κ.ἐξ.: *τελευτήσαντος δὲ τοῦ Φιλομήτορος βασι-  
λέως Πτολεμαίου καὶ τῶν ἀποσταλέντων ὑπ' αὐτοῦ χάριν τοῦ συντη/ρεῖν Ἰτανίους τὴν τε  
χώραν καὶ τὰς νήσους ἀπαλλαγέντων...*

4. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ μπορεῖ ἴσως νὰ βασισθεῖ στὴν παραπάνω ἐπιγραφή, στ.  
44 κ.ἐξ.: *Ἰτάνιοι καὶ τῆ ἀπὸ τῶν φίλων εὐνοία συνηχόμενοι διεφύλασσον τὰ καθ' ἑαυτούς.*



Ἰτανο δὲν μποροῦν νὰ γίνουν νοητὲς χωρὶς αὐτὴ τὴν προϋπόθεση. Φυσικά, μὲ μιὰ τέτοια συμφωνία, οἱ Πτολεμαῖοι δὲν αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀμεσης στρατιωτικῆς τους παρουσίας στὴν Ἰτανο, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ Ἰτάνιοι ἀναγνώριζαν τὴν σπουδαιότητα τῆς Αἰγυπτιακῆς προστασίας γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους. Ἔτσι, οἱ Αἰγύπτιοι μποροῦσαν νὰ ἐπανεέλθουν στὴν πόλη κατὰ βούληση χωρὶς νὰ διατηροῦν στρατιωτικὲς δυνάμεις στὸ νησί.

Ἡ παρακμὴ ὅμως τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῶν ὑπερπόντιων κτήσεών της δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι ἀγνόησαν τὴν Κρήτη στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀποχώρηση τῶν στρατιωτικῶν τους δυνάμεων ἀπὸ τὸ νησί μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλομήτορος. Μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Γόρτυνα, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 50 π.Χ., θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ μᾶς ἀποκαλύψει τὴν ὑπαρξὴ Πτολεμαϊκῶν δεσμῶν μὲ τὴν Κρήτη στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ νησιοῦ:

*Γ. Αυτ[ο]άτιος Κροῖσπος στρατιώτης Πτο[λεμαϊκός]  
Γορτυνίων πρόξενος καὶ πολίτας αὐτὸς καὶ ἔγγονοι<sup>1</sup>.*

Μερικοὶ ἐρευνητὲς πιστεύουν ὅτι ὁ Ρωμαῖος αὐτὸς πρόξενος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες ποὺ ἔφησε στὴν Αἴγυπτο ὁ Aulus Gabinius τὸ 55 π.Χ. γιὰ νὰ ἐπαναφέρουν στὴν ἐξουσία τὸν Πτολεμαῖο Αὐλητή<sup>2</sup>. Ἡ θεωρία αὕτη, ποὺ προτάθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν De Sanctis καὶ ἔγινε δεκτὴ καὶ ἀπὸ τὴν Guarducci<sup>3</sup>, βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Reinach, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κροῖσπος θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ ἀντιπροσωπεύει ἓναν ἀπὸ τοὺς τελευταίους στρατιῶτες τῶν Πτολεμαίων στὴν Ἰτανο<sup>4</sup>.

Εἶναι βέβαια πιθανὸν ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι μονάρχες εἶχαν κατὰ διαστήματα ἀποσπάσει στρατιωτικὲς δυνάμεις στὸ νησί γιὰ τὴν προώθηση τῶν Πτολεμαϊκῶν συμφερόντων ἢ γιὰ τὴν προστασία καὶ ἐνίσχυση συμμάχων, ὅπως εἶχε συμβεῖ καὶ στὰ χρόνια τοῦ Φιλομήτορος. Ὁ Δίων Κάσσιος μᾶς πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ 36 π.Χ. ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐδώρησε στὴν Κλεοπάτρα «*Κρήτης τέ τινα καὶ Κυρήνης*»<sup>5</sup>. Ἡ ἐνέργεια αὕτη δείχνει καθαρὰ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς δυναστείας τῶν Λαγιδῶν δὲν εἶχε ξεχάσει τίς παραδοσιακὲς ζῶνες τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπιρροῆς καὶ προσπάθησε νὰ ἐπαναφέρει τίς σπουδαῖες Πτολεμαϊκὲς κτήσεις τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Κρήτης στὴν Αἰγυ-

1. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν De Sanctis, *Mon. Ant.* 24(1908), ἀρ. 30. Βλ. ἐπίσης *IC IV*, ἀρ. 215C, σ. 288.

2. Caesar, *De Bello Civili*, 3.4.4. καὶ 103.5. Βλ. ἀκόμη Valerius Maximus, 4.1.15.

3. *IC IV*, σ. 289.

4. Reinach, *REG* 24 (1911), 411, σημ. 3.

5. Δίων Κάσσιος, 49.32.5.

πτιακή τροχιά. Μεταξύ τῶν Κρητικῶν περιοχῶν ποὺ δόθηκαν στὴν Κλεοπάτρα ἀσφαλῶς περιλαμβάνεται καὶ ἡ Ἴτανος.

Μιὰ σειρὰ Αἰγυπτιακῶν νομισμάτων, ποὺ κόπηκαν στὴν Κυρήνη ἀλλὰ κυκλοφόρησαν καὶ στὴν Κρήτη, ἴσως ἀντανακλᾷ τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ γεγονός. Τὰ νομίσματα φέρουν τὴν ἐπιγραφή ΠΤΟΛΕΜΑ[ΙΣ], τὸ ὄνομα τῆς γνωστῆς πόλης τῆς Κυρήνης, καὶ ἀπεικονίζουν ἕναν κροκόδειλο, τὸ σύμβολο τῆς Αἰγύπτου στὴν Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, καθὼς καὶ μιὰ δευτέρη ἐπιγραφή ποὺ διαβάζεται CRAS ἢ CRA. Ὁ Σβορώνος πιστεύει ὅτι ὁ P. Canidius Crassus, ἕνας ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, εἶχε ἐπωμισθεῖ τὴν εὐθύνη τῆς ἄμυνας τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν καὶ ἔκοψε τὰ νομίσματα ποὺ φέρουν τὸ ὄνομά του CRAS[SUS]<sup>1</sup>. Ἡ ἔνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν Κυρήνη ἴσως ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ νικητὴς τοῦ τελευταίου Ρωμαϊκοῦ ἐμφυλίου πολέμου, Αὐγουστος, εἶχε βρεῖ τὶς δύο ἐπαρχίες ἤδη ἐνωμένες<sup>2</sup>.

1. Σβορώνος, ἔ.ἀ., 485 - 488. Τὰ νομίσματα φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 1901 - 1904 στὸν πίνακα XLIII, 27, 30 τοῦ Σβορώνου. Θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι καὶ ὁ Waddington δέχεται τὴν Κυρηναϊκὴ προέλευση τῶν νομισμάτων αὐτῶν, κατὰ τὸν Σβορώνο. Βλ. ἐπίσης J. Fenardent, *Cat. de la Coll. G. Demetrio*, II, 3 καὶ 8 καὶ «Tetradrachmes frappés par les Lagides à Ascalon», *Rev. Num. Franc.* 15 (1874), 184 - 194.

2. Γιὰ τὶς πρώιμες σχέσεις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἴτανου μὲ τὴν Κυρήνη βλ. Ἡρόδοτο, 4.154 κ.ἐξ.· J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford* (Oxford, 1961), 152, καὶ Krapp, «Korobios von Itanos», *Philol.* 48 (1889), 498 κ.ἐξ. Γιὰ τὴν διανομὴ Κυρηναϊκοῦ σίτου σὲ διάφορες Κρητικὲς πόλεις στὸ λιμὸ τοῦ 330 - 326 π.Χ. βλ. M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions*, II (Oxford, 1948), 273· W. W. Tarn, *CAH* VI, 448 κ.ἐξ. καὶ W. Westermann, *AHR* 35 (1929 - 30), 17. Πρβλ. ἐπίσης [Ἀριστοτ.], *Οἰκονομικά* II, 33a, μὲ τὰ σχόλια τοῦ B.A. van Groningen. Στὴν διάρκεια τῆς Κυρηναϊκῆς ἐκστρατείας τοῦ Θίβρωνος ἕνας Κρητικὸς στρατιωτικὸς, ὁ Μνασικλῆς, ἐγκατέλειψε τὸν ἀρχηγὸ τοῦ καὶ ἐκλέχτηκε στρατηγὸς τῶν Κυρηναίων (Διόδωρος, 18.20.1· H Berne, *Das Alexanderreich auf prosopographische Grundlage*, II [Munich, 1926], ἀρ. 533 καὶ Launey, ἔ.ἀ., I, 248). Στὰ μέσα τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνα ὁ Μάγας τῆς Κυρήνης ἔγινε σύμμαχος τῆς Ὀμοσπονδίας τῶν Ὀρειῶν στὴν Δυτικὴ Κρήτη, ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτει μιὰ ἐπιγραφή ποὺ περιέχει τοὺς παρακάτω ὅρους (*IC* II, ἀρ. 1, σ. 211, στ. 7 κ.ἐξ.): τὸν αὐτὸν φίλον/ κίχθρον ἐξέν καὶ εἴ τις κα ἐ[πι] τὰν Μάγαν ἐπαρχεῖαν ἐπιστ[ρα]τεύει βοαθησέν τὸς Ὀρεῖος κ[α]τὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ εἴ τις κα ἐπὶ τ[ὰ]ν Ὀρειῶν ἐπιστ[ρα]τεύει βοαθ[η]σέμ Μάγαν. Οἱ Γορτύνιοι φαίνεται ὅτι μεσολάβησαν στὴν σύναψη τῆς συνθήκης αὐτῆς (στ. 3, κ.ἐξ.). Γιὰ τὴν χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. Geyer, «Magas 2», *R.-E.*, 14. Ἡ παρουσία ἐνὸς Κυρηναίου προξένου στὴν Ὀλοῦντα διασώθηκε σὲ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (*IC* I, ἀρ. 4A, σ. 248, στ. 41 κ.ἐξ.). Ἐνας ἀκόμη Κυρηναῖος στὴν Κρήτη ἀποκαλύπτεται σὲ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Φαιστοῦ, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 200 π.Χ. (*IC* I, ἀρ. 2, σ. 271). Ἐνα ἐπίγραμμα τοῦ δευτέρου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Γόρτυνα μνημονεῖ ἐπίσης τὸν θάνατο μιᾶς Λίβυσσας (*IC* IV, ἀρ. 327, σ. 370). Τὰ ὀνόματα δύο προξένων τῶν Κυρηναίων ἔχουν διασωθεῖ ἐξ ἄλλου σὲ ἐπιγραφὲς τῆς Γόρτυνας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ πρώτου αἰῶνα π.Χ.: Φιλόξενος καὶ Λάφθας (*IC* IV, ἀρ. 212 καὶ 214, σ. 278). Μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴ κατοχὴ ἕνας Κυρηναῖος μετανάστευσε στὴν Κρήτη (*IC* IV, ἀρ. 214, σ. 288) στὸ τελευταῖο μισὸ τοῦ πρώτου αἰῶνα π.Χ. Στὴν

Ἡ πατροπαράδοτη φιλία τῶν Ἰτανίων μὲ τὴν Αἴγυπτο ἴσως διατηρήθηκε ἀκόμη καὶ στὰ χρόνια τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης. Μιὰ Ἀλεξανδρινὴ ὑδρία τουλάχιστον μαρτυρεῖ ὅτι ἕνας Ἰτάνιος, ὁ Φεΐδων Ἀπωνος, πέθανε στὴν Αἴγυπτο τὸν τρίτο αἰῶνα μ.Χ.<sup>1</sup>

Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἵδρυση τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου στὴν Ἰτανο εἶναι ἡ στάση τῶν διαφόρων Κρητικῶν πόλεων-κρατῶν ἀπέναντί του. Οἱ Κρηῖτες ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἕνας λαὸς ποὺ λάτρευε τὴν ἐλευθερία. Παρὰ τοὺς ἐνδημικούς ἐμφύλιους πολέμους καὶ διαμάχες τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς οἱ νησιῶτες διακρίνονταν πάντα γιὰ τὴν ἀλληλεγγύη τους σὲ περιπτώσεις ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ γιὰ τὴν συνεργασία τους στὴν ἀντιμετώπιση ξένων ἀπειλῶν<sup>2</sup>. Ὁ Πλούταρχος μάλιστα ἔγραψε ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰρήνευση τοῦ νησιοῦ καὶ τὴν ἐνότητα τῶν Κρητῶν, τὸν λεγόμενο συγκρητισμό<sup>3</sup>. Εἶναι

Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορικὴ περίοδο, ὅταν οἱ δύο περιοχὲς ἐνώθηκαν διοικητικά, οἱ σχέσεις τῶν Κρητῶν μὲ τοὺς Κυρηναίους ἀσφαλῶς ἔγιναν ἀκόμη πιὸ στενές. Βλ. καὶ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Ἀπτέρας (IC II, ἀρ. 44, σ. 37, τρίτος αἰῶνας μ.Χ.):

*Τριακονταετῆς Συμφέρουσα ἐνθάδε  
κεῖμαι ξένη γένει δὲ Λίβυσσα.*

Πρβλ. Φιλοστράτου, *Βίος Ἀπολλωνίου*, 4. 34: ἔστι δὲ Ἀσκληπιοῦ, καὶ ὡσπερ ἡ Ἀσία ἐς τὸ Πέργαμον, οὕτως ἐς τὸ ἱερόν τοῦτο ξυνεφοῖτα ἡ Κρήτη, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν Λιβύων ἐς αὐτὸ περαιοῦνται. Ἡ ἄφιξις Λιβύων προσκυνητῶν στὸ περίφημο Ἀσκληπιεῖον τῆς Λεβήνος στὴν Κρήτη δὲν πρέπει βέβαια νὰ μᾶς ἐκπλήττει, ἀφοῦ ὑπῆρχε μιὰ παράδοση ὅτι τὸ Λεβηναῖο εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴν Κυρήνη. Βλ. Πausanias, 2.26.9: τὸ δ' ἐν Βαλάγγραις ταῖς Κυρηναίων ἐστὶν Ἀσκληπιὸς καλούμενος ἰατρὸς ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ οὗτος· ἐκ δὲ τοῦ παρὰ Κυρηναίους τὸ ἐν Λεβήνῃ τῇ Κρητῶν ἐστὶν Ἀσκληπιεῖον. Γιὰ τὸ Λεβηναῖο Ἀσκληπιεῖον βλ. καὶ E. J. καὶ L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies* (Baltimore, 1945). Γιὰ τὴν Ρωμαϊκὴ διοίκηση τῶν δύο περιοχῶν τὸν πρῶτο αἰῶνα μ.Χ. βλ. τὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Martha Welborn Baldwin, *Fasti Cretae et Cyrenarum: Imperial Magistrates of Crete and Cyrenaica during the Julio-Claudian Period* (Πανεπιστήμιο Michigan, 1983).

1. Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ εἶναι τῆς Guarducci, IC III, σ. 77. Βλ. ὅμως καὶ Launey, ἔ.δ., II, 1154 καὶ I, 250, ποὺ χρονολογεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ στὰ 260 - 240 π.Χ.

2. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συνάγεται π.χ. ἀβίαστα ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς Σικανικῆς (Σικελικῆς) ἐκστρατείας τοῦ Μίνωα, ποὺ εἶχε σχεδὸν παγκρήτιο χαρακτῆρα, καὶ ἀπὸ τὴν ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν Κρητῶν νὰ ἀγνοήσουν τὴν Ἑλληνικὴ ἔκκληση γιὰ τὴν παροχὴ βοήθειας στοὺς Περσικοὺς πολέμους.

3. Ὁ M. van der Mijnsbrugge σχετίζει τὴν προέλευση τοῦ Κοινοῦ μὲ τὸν συγκρητισμὸ τῶν ἀρχαίων Κρητῶν (*The Cretan Koinon* [New York, 1931], 67). Βλ. καὶ τὸ γνωστὸ ἀπόσπασμα τοῦ Πλούταρχου, *Περὶ Φιλαδελφίας* (490), 19β: μιμούμενον αὐτὸ γοῦν τοῦτο τὸ Κρητῶν, οἱ πολλάκις στασιάζοντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες, ἔξωθεν ἐπιόντων πολεμίων διελύοντο καὶ συνίσταντο· καὶ τοῦτο ἦν ὁ καλούμενος ἐπ' αὐτῶν συγκρητισμός. Πρβλ. ἐπίσης τὰ σχόλια «συγκρητισμός· συγκρητίσαι λέγουσι· οἱ Κρηῖτες ὅταν ἔξωθεν αὐτοῖς γένηται πόλεμος», στὸ Μεγάλο Ἑτυμολογικὸ Λεξικό.

ὅμως γνωστό ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων καὶ μέχρι τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἡ Κρήτη δὲν ἀπειλήθηκε σοβαρὰ ἀπὸ ἐξωτερικούς ἐχθρούς. Οἱ Πέρσες εἶχαν νικηθεῖ καὶ ἐκδιωχθεῖ στὴν Ἀσία ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, πού, μετὰ τὸν ἔθνοσωτήριο θρίαμβό τους, θυσίασαν τὴν θαυμαστὴ ἐνεργητικότητά τους στὸν ἀδελφοκτόνο Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ ἄφησαν τοὺς Κρηῆτες ἀνενόχλητους.

Οἱ διεθνεῖς ὅμως ἐξελιξίσεις πού ἀκολούθησαν τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔφεραν τοὺς πράκτορες καὶ τοὺς στρατοὺς τῶν Διαδόχων καὶ Ἐπιγόνων τοῦ στὸ Αἰγαῖο καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς κατάλυσης τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ νησιοῦ ἔγινε πραγματικότητα. Ἀκόμη, ἡ ἔνταση τῶν τοπικῶν συγκρούσεων στὴν περίοδο αὐτὴ κατέστησε ἀναγκαία καὶ στὴν Κρήτη τὴν ἴδρυση μιᾶς ὁμοσπονδίας πόλεων-κρατῶν γιὰ τὴν προώθηση τῆς εἰρήνης, τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τῶν μελῶν τῆς καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν νέων διεθνῶν καταστάσεων. Ἔτσι, τὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν ἐμφανίστηκε τὸν τρίτο αἰῶνα π.Χ. καὶ ἡ ὑπαρξὴ του ἀποκαλύπτεται σ' ἓναν ἀριθμὸ ἐπιγραφῶν καὶ κειμένων πού διασώθηκαν μέχρι σήμερα καὶ δημοσιεύθηκαν ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς M. van der Mijnsbrugge καὶ H. van Effenterre<sup>1</sup>. Τὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν συνήθως ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς τύπους «πάντες Κρηταιεῖς» ἢ «τὸ πλῆθος τῶν Κρηταιέων» στὰ ἱστορικὰ κείμενα καὶ «τὸ κοινὸν τῶν Κρηταιέων» στὶς ἐπιγραφές, ἀν καὶ ἡ χρῆση ἄλλων τύπων πού δείχνουν μιὰ κοινὴ δράση τῶν νησιωτῶν δὲν εἶναι σπάνια.

Παρ' ὅλο πὺ ἡ χρονολόγηση τῆς ἴδρυσης τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν εἶναι συζητήσιμη<sup>2</sup>, ὁ χαρακτήρας, οἱ λειτουργίες καὶ οἱ σκοποὶ του εἶναι καταφανεῖς<sup>3</sup>. Οἱ ἱστορικοὶ ἐρευνητὲς τῆς Ἑλληνιστικῆς Κρήτης γενικὰ συμφωνοῦν

1. Ὁ M. van der Mijnsbrugge παραθέτει ἕνδεκα ἐπιγραφές πού ἀναφέρονται στὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν (ἔ.ἀ., 41 - 51) καὶ ὁ van Effenterre προσθέτει δύο ἀκόμη (ἔ.ἀ., 128 - 129). Βλ. ἐπίσης καὶ Willetts, *Aristocratic Society*, 227 - 228, σημ. 3.

2. Οἱ νεώτεροι ἐρευνητὲς συνδέουν τὴν ἴδρυση τοῦ Κοινοῦ μὲ δύο σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα: τὴν ἐνιαία δράση τῆς Γόρτυνας καὶ τῆς Κνωσσοῦ, πού ἐπέβαλε τὴν ἡγεμονία τῶν δύο αὐτῶν πόλεων σὲ ὀλόκληρο τὸ νησί, ἐκτὸς τῆς Λύκτου, τὸ 221 π.Χ. (Πολύβιος, 4. 53.4), καὶ τὴν ἐπιτυχημένη προσπάθεια τοῦ Φιλίππου Ε' τῆς Μακεδονίας νὰ γίνῃ ὁ «προστάτης» τῆς Κρήτης τὸ 216 π.Χ. (Πολύβιος, 7.2.9). Τὸ πρῶτο γεγονός δέχονται, μεταξύ ἄλλων, οἱ van der Mijnsbrugge (ἔ.ἀ., 58) καὶ τὸ δεύτερο ἡ Guarducci (*Riv. Fil.* 66 [1938], 54, σημ. 4 καὶ *IC I*, σ. 49). Ὁ H. van Effenterre ὅμως, πού λαμβάνει ὑπ' ὄψην τὸ Ἀθηναϊκὸ ψήφισμα πρὸς τιμὴν τοῦ Κυδωνιάτη Εὐμαρίδα (χρονολογούμενο τὸ 229 - 228 ἀπὸ τὸν W. S. Ferguson, *Hellenistic Athens* [London, 1911], 209), συμπεραίνει (ἔ.ἀ., 137): «la fondation du κοινὸν peut en somme être rapportée au troisième quart du III<sup>e</sup> siècle».

3. Οἱ H. van Effenterre καὶ R. F. Willetts δέχονται τὰ πλεῖστα συμπεράσματα τοῦ M. van der Mijnsbrugge. Βλ. van Effenterre, ἔ.ἀ., 132 καὶ Willetts, *Aristocratic Society*, 295.

ὅτι τὸ Κοινὸν ἦταν μιὰ χαλαρὴ ὁμοσπονδιακὴ ὀργάνωση, συνήθως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Κνωσσοῦ ἢ τῆς Γόρτυνας, τῆς ὁποίας σπουδαιότεροι ἀξιωματικοὶ ἦταν οἱ «σύνεδροι», ἢ ἀπεσταλμένοι τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς. Λειτουργοῦσε ἐπίσης καὶ μιὰ συνέλευση τῶν πολιτῶν τῶν κρατῶν-μελῶν, ἡ ὁποία σὲ συνεργασία μὲ τὸ Συνέδριον ἐξέδιδε ὁμοσπονδιακὰ διατάγματα ἢ ἀποφάσεις. Πάντως δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὁμοσπονδιακῶν ἀρχόντων, ὁμοσπονδιακῆς πρωτεύουσας, ὁμοσπονδιακοῦ στρατοῦ ἢ ὁμοσπονδιακῆς Κρητικῆς ὑπηκοότητας. Φαίνεται ἀκόμη ὅτι τὰ μέλη εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὸ Κοινόν, τοῦ ὁποίου μοναδικὲς ἀρμοδιότητες ἦταν ἡ παραχώρηση δικαιοματίων ἀσυλίας καὶ ἡ ἀπονομὴ τιμῶν σὲ ξένους. Πάντως τὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν ἦταν ἕνας ἐπιτυχῆς θεσμός, ἀφοῦ λειτουργοῦσε σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης ἀνεξαρτησίας τοῦ νησιοῦ καὶ διατηρήθηκε, κατ' ὄνομα τουλάχιστον, καὶ στὰ χρόνια τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς<sup>1</sup>. Ἡ ἐντυπωσιακὴ αὐτὴ ἐπιβίωση ἀποδεικνύει βέβαια ὅτι τὸ Κοινὸν ἀντιπροσώπευε τὴν θέληση τῆς πλειοψηφίας τῶν Κρητικῶν πόλεων καὶ ἀποτελοῦσε ἕνα μοναδικὸ βῆμα γιὰ τὴν συζήτηση καὶ πιθανὴ λύση τῶν διαφορῶν ποὺ χῶριζαν τὰ κράτη-μέλη του.

Ποιά ἦταν λοιπὸν ἡ στάση τῆς Κρητικῆς αὐτῆς Ὁμοσπονδίας ἐναντι τῆς Ἰτάνου, μιᾶς πόλης ὑπὸ ξένη κατοχὴ, καὶ ἐναντι τῆς Αἰγύπτου, τῆς μόνης ξένης δυνάμεως ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει μιὰ στρατιωτικὴ βάση στὸ νησί καὶ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀπειλήσει τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν Κρητικῶν πόλεων καὶ τοῦ νησιοῦ γενικά; Πρὶν ἀπαντήσουμε στὴν ἐρώτηση αὐτή, θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα τῆς Αἰγυπτιακῆς διείσδυσης στὸ νησί. Συγκεκριμένα, οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν υἰοθετήσει μιὰ πολιτικὴ δημιουργία ἀγαθῶν σχέσεων καὶ φιλίας μὲ ἀρκετὲς Κρητικὲς πόλεις σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ νησιοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες ξένες δυνάμεις, ποὺ εἶχαν καλλιεργήσει φιλικὲς σχέσεις μὲ ὀρισμένες μόνο Κρητικὲς πόλεις. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη στρατολόγησης Κρητικῶν μισθοφόρων<sup>2</sup>, ποὺ ἦταν πάντα αἰσθητὴ

1. Ἐπιγραφὲς καὶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὴν Γόρτυνα καὶ τὴν Κνωσσὸ φανερόνουν τὴν ἐπιβίωσή του στὴν Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Εἶναι φανερό ὅμως ὅτι τὸ «Κοινόν» τῶν νομισμάτων καὶ ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἀναφέρεται στὸ Κρητικὸ ἐπαρχιακὸ *concilium provinciae*. "Ὅπως μᾶς λέει καὶ ὁ Στράβων (10.4.22): οὐ πολλὰ δὲ διαμένει τούτων τῶν νομίμων ἀλλὰ τοῖς Ρωμαίοις διατάγμασιν τὰ πλεῖστα διοικεῖται, καθ' ἅπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις συμβαίνει.

2. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαιότητος δέχονται ὅτι ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν μισθοφόρων τῶν Λαγιδῶν ἦταν Κρητικοὶ (π.χ. Ormerod, ἔ.δ., 145). Ὁ E. Bevan μάλιστα πιστεύει ὅτι οἱ Κρητικοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν μεγαλύτερη ὁμάδα Ἑλλήνων στρατιωτῶν στὴν ὑπηρεσία τῶν Πτολεμαίων (ἔ.δ., 167). Δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε ἐπίσης ὅτι στὴν μάχη τῆς Ραφίας τὸ ἕνα τρίτο τῶν μισθοφόρων τῆς Αἰγύπτου ἦταν Κρητικοί. Ἀπὸ τοὺς 15 γνωστοὺς Πτολεμαϊκοὺς στρατιῶτες στὴν Σάμο, δύο εἶναι Κρήτες: ὁ Χάρμις ὁ Κνώσσιος καὶ ὁ Ριθύμμιος Σωτάδας. Οἱ Κρητικοὶ μισθοφόροι, ποὺ θεωροῦνται ἀπὸ τὸν κορυφαῖο Ἄγγλο

στην Αίγυπτο, κατέστησε αναγκαία την Πτολεμαϊκή αυτή πολιτική καθώς και την προαγωγή της ιδέας μιᾶς ενωμένης Κρήτης, πού θά μπορούσε νά τεθεῖ ὑπό τὸν ἔλεγχο τῶν Πτολεμαίων ἢ νά ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντά τους, ἀφοῦ οἱ Αἰγύπτιοι αὐτοὶ μονάρχες εἶχαν ιδιαίτερες σχέσεις μὲ τὴν Γόρτυνα, μιὰν ἀπὸ τίς πόλεις πού συνήθως διεκδικοῦσε τὴν ἀρχηγία τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανο ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Γ' εἶχε ἀσκήσῃ κάποια θετική ἐπίδραση στὴν ἴδρυση καὶ προώθηση τῆς ιδέας τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν, ὅπως ἔχει ὑποψιασθεῖ καὶ ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ἱστορικὸς Niese<sup>1</sup>.

Ἄπὸ τὴν σκοπιὰ τῶν Κρητῶν, ἡ Πτολεμαϊκὴ κατοχὴ τῆς Ἰτάνου δὲν ἦταν ιδιαίτερα δυσάρεστη ἢ προκλητικὴ. Ἡ Αἴγυπτος ἀποτελοῦσε τὴν σπουδαιότερη ἐξωτερικὴ ἀγορὰ γιὰ τὸ πιὸ ἀφθονο καὶ προσοδοφόρο προϊόν τῆς Ἑλληνιστικῆς Κρήτης, τὸν μισθοφόρο στρατιώτη, καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση ἑνὸς μόνιμου στρατιωτικοῦ σταθμοῦ στὴν Ἰτάνο ἀσφαλῶς ἐξυπηρετοῦσε τὰ οικονομικὰ συμφέροντα τῶν Κρητῶν μὲ τίς διευκολύνσεις πού προσέφερε γιὰ τὴν στρατολόγηση τῶν μισθοφόρων στρατιωτῶν τοῦ νησιοῦ<sup>2</sup>. Θὰ πρέπει νά σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀπομονωμένη γεωγραφικὴ θέση τῆς Ἰτάνου στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Κρήτης ἐμείωνε αἰσθητὰ τὴν ὁρατότητα καὶ τὴν προκλητικότητα τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς, ἐὰν ἐξαιρέσουμε βέβαια τοὺς ἄμεσους γείτονες τῆς πόλης στὴν Ἑτεοκρητικὴ περιοχὴ. Ἀκόμη, ἡ ἀποδοχὴ τοῦ Πτολεμαϊκοῦ προτεκτοράτου ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἰτανίους καὶ ὁ μὴ καταπιεστικὸς χαρακτῆρας τοῦ ἐξηγουῦν τὴν ἀνοχὴ τῆς ξένης αὐτῆς στρατιωτικῆς παρουσίας στὸ νησί ἀπὸ τοὺς Κρηῖτες<sup>3</sup>. Ἱστορικὲς μαρτυρίες μάλιστα ἐπιβε-

ἱστορικὸ G. T. Griffith ὡς «οἱ πιὸ ἐπιφανεῖς, κατὰ πολὺ, "Ἕλληνες στρατιῶτες» τῆς ἐποχῆς τῶν Διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἔ.ἀ., 245), ὑπῆρέτησαν ἐπίσης σὲ πολλὰς Πτολεμαϊκὲς φρουρὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ. Βλ. π.χ. *SEG* 17, 639 ("Ἀσπενδος) καὶ F. Heichelheim, «Die auswärtige Bevölkerung in Ptolemäerreich», *Klio* 19 (1925), 88 ("Ἀβυδος). Μιὰ πρόσφατη προσωπογραφικὴ μελέτη τοῦ συγγραφέα, πού περιέχει τὰ ὀνόματα καὶ τὴν δράση 140 Κρητικῶν μισθοφόρων σὲ ξένες ὑπηρεσίες, ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ Αἴγυπτος ἦταν πραγματικὰ ὁ κύριος ἐργοδότης τῶν Κρητικῶν μισθοφόρων τῆς ἀρχαιότητος. Βλ. «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», *Κρητολογία* 12 - 13 (1981), 49 κ.ἐξ.

1. B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, II (Gotha, 1893 -), 428.

2. Εἰδικὲς ἀποστολὲς γιὰ τὴν ἐκμίσθωση μισθοφόρων ἔρχονταν συχνὰ στὸ νησί ἀπὸ χῶρες πού δὲν εἶχαν συμμαχοὺς στὴν Κρήτη. Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Μιθριδάτη Εὐεργέτη Δορύλαος π.χ. ἀφίχθηκε τὸ 121/120 π.Χ. Ἡ ἐξέλιξή του σὲ Κνώσσιο στρατηγὸ στὸν πόλεμο κατὰ τῆς Γόρτυνας εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν Στράβωνα (10.177). Βλ. ἐπίσης Griffith, ἔ.ἀ., 187.

3. Ἄπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴ σκοπιὰ, τὸ κλίμα καὶ ἡ τοποθεσία τῆς Ἰτάνου ἦταν εὐάρεστα. Στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης ὑπῆρχε (καὶ ὑπάρχει μέχρι σήμερα) τὸ μόνο φοινικόδασος σὲ δλόκληρὴ τὴν Κρήτη. Ὁ Θεόφραστος, *Περὶ φυτῶν ἱστορίας*, 2.6.9, γράφει: Ἔστι δὲ ὁ φοῖνιξ ὡς μὲν ἀπλῶς εἶπεν μονοστέλεχος καὶ μονοφυεῖς οὐ μὴν ἀλλὰ γίγνεται.

βαιώνουν τὸ γεγονός ὅτι τὰ μέλη τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν εἶχαν ἐγκρίνει τὴν Πτολεμαϊκὴ προστασία τῆς Ἰτάνου στὰ χρόνια τοῦ Φιλομήτορος καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ κατάσταση ἦταν διαφορετικὴ στὰ προηγούμενα χρόνια: [ἔγνωμεν] γὰρ τὴν τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου προστασίαν καὶ [κεκυρωμέ]νην παρὰ τοῦ κοινοῦ τῶν Κρηταιέων...]<sup>1</sup>.

Παρ' ὄλο πού τὰ ἐπιχειρήματα τῆς Guarducci καὶ τοῦ van Effenterre ἐνάντια στὴν θεωρία τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἰτάνου στὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν δὲν εἶναι πειστικά, τὸ συμπέρασμά τους ἐνισχύεται, μερικῶς τουλάχιστον, ἀπὸ ἄλλα ἱστορικὰ δεδομένα. Ἡ ἐπέμβαση τῆς Γόρτυνας<sup>2</sup> καὶ ἴσως καὶ τοῦ Κοινοῦ<sup>3</sup> στὴν διαμάχη τῶν Ἰτανίων μὲ τοὺς Πραισίους γιὰ τὴν νησίδα Λεύκη στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Φιλομήτορος ὑποδηλώνει βέβαια ὅτι ἡ Ἰτάνος εἶχε γίνῃ μέλος στὴν περίοδο τῆς πρώτης ἀποχώρησης τῆς Πτολεμαϊκῆς φρουρᾶς ἀπὸ τὴν πόλη. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ καὶ ἐνισχύει τὴν προηγούμενη ἀποψή μας ὅτι ἡ ἐπέμβαση τοῦ Φιλομήτορος στὴν Ἰτάνο πραγματοποιήθηκε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας του. Φυσικά, ἐὰν ὑπῆρχαν Αἰγυπτιακὲς δυνάμεις στὴν Ἰτάνο καὶ στὴν Λεύκη τὴν περίοδο αὐτή, οἱ Ἰτάνιοι δὲν θὰ αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη νὰ ζητήσουν βοήθεια ἀπὸ τοὺς Γορτυνίους κατὰ τῶν Πραισίων. Ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι μιὰ Πτολεμαϊκὴ φρουρὰ βρισκόταν στὴν Ἰτάνο καὶ στὴν Λεύκη στὰ χρόνια τοῦ Φιλομήτορος καὶ ὅτι οἱ Αἰγυπτιακὲς δυνάμεις παρέμειναν στὴν πόλη μέχρι τὸ θάνατο τοῦ μονάρχη αὐτοῦ τὸ 145 π.Χ., θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἀποστολὴ Πτολεμαϊκῶν δυνάμεων στὴν Κρήτη πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς μεσολάβησης τῶν Γορτυνίων, ὅταν ἡ ἀπειλὴ τῶν Πραισίων μπορούσε νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μόνον μὲ τὴν βοήθεια τῶν Πτολεμαίων. Μετὰ τὴν χρονολογικὴ

---

τινες καὶ διφνεῖς, ὡσπερ ἐν Αἰγύπτῳ καθάπερ δικρόαν ἔχοντες... φασὶ δὲ καὶ τοὺς ἐν Κρήτῃ πλείους εἶναι τοὺς διφνεῖς. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἴδια ποιικιλία φοινίκων εὐδοκίμοῦσε στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Κρήτη, πράγμα πού ἐξηγεῖται μόνον ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὸ κλίμα καὶ οἱ ἔδαφολογικὲς συνθήκες στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν περιοχή τῆς Ἰτάνου ἦταν παρόμοιες ἢ ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ ποιικιλία εἰσῆχθη στὴν Κρήτη (ἡ δεύτερη ἐκδοχὴ θὰ ἀποτελοῦσε μάλιστα μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξῆς πρώιμων σχέσεων μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης). Πάντως ἡ παρουσία τῶν φοινίκων στὴν Ἰτάνο ἀσφαλῶς θύμιζε στοὺς Αἰγυπτίους ἰθαγενεῖς τῆς φρουρᾶς τῆς Ἰτάνου τὴν γενέτειρά τους, ἀφοῦ οἱ ἔξανοι μισθοφόροι δὲν εἶχαν βέβαια ψυχικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν Αἴγυπτο.

1. IC III, ἀρ. 9, σ. 100, στ. 107 κ.έξ.

2. IC III, σ. 24 - 25 καὶ ἐπιγραφή ἀρ. 199. Ἐπίσης van Effenterre, ἔ.δ., 158.

3. Ἡ μνεῖα τοῦ «διαγράμματος» στὴν παραπάνω ἐπιγραφή (στ. 108) δικαιώνει τὴν ὑπόφία τῆς ἐπέμβασης τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν στὴν διαμάχη τῶν Ἰτανίων μὲ τοὺς Πραισίους. Τὸ «διάγραμμα» ἦταν «an accepted code of rules, with a prescribed list of fines for private international offences» (Willetts, *Aristocratic Society*, 232). Ἡ σχέση τοῦ Κοινοῦ μὲ τὸ «διάγραμμα» δὲν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τοὺς πλείστους σύγχρονους ἐρευνητὲς τῆς Κρητικῆς ἱστορίας.

τοποθέτηση τῆς μεσολαβητικῆς προσπάθειας τῶν Γορτυνίων ὕστερα ἀπὸ τὸ 163 π.Χ. εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ δεύτερη, γνωστὴ σὲ μᾶς, Αἰγυπτιακὴ ἐπέμβαση στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη χρονολογεῖται ἀκόμη ἀργότερα. Ἐφ’ οὗ ἡ συμμετοχὴ τους στὸ Κοινὸν δὲν ἐξασφάλιζε τὴν ἀσφάλεια τῶν Ἰτανίων, ποὺ ἔπρεπε νὰ βασισθοῦν στὴν Πτολεμαϊκὴ προστασία γιὰ τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα καὶ ἐπιβίωσή τους, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Ἰτανοὺς δὲν θὰ συμμετεῖχε στὴν Κρητικὴ ὁμοσπονδία, ἐφόσον οἱ Αἰγυπτιακὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις παρέμεναν στὴν πόλη.

Μὲ τὴν Ἰτανοὺς ὡς μόνιμη βάση τους, οἱ Πτολεμαῖοι μπόρεσαν σύντομα νὰ ἐδραιώσουν τὴν θέση τους στὸ νησί καὶ νὰ ἀσκήσουν τὴν σπουδαιότερη ἐπίδραση στὴν Ἑλληνιστικὴ Κρήτη ἀπὸ ὅλες τὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν διευρύνει τὴν προστασία τους, γιὰ μικρὰ τουλάχιστο χρονικὰ διαστήματα, καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τοῦ νησιοῦ. Στὰ σύνορα τῆς Ἐτεοκρητικῆς περιοχῆς ἡ Ὀλοῦς<sup>1</sup> εἶχε γίνῃ πιστὸς σύμμαχος ἂν ὄχι ὑποτελὴς τῆς Αἰγύπτου στὰ χρόνια τοῦ Φιλαδέλφου, ποὺ εἶχε προσλάβει γιὰ ὑπηρεσία στὴν Αἴγυπτο καὶ στὶς ὑπερπόντιες κτήσεις του ἀρκετοὺς Κρητικούς<sup>2</sup>. Μεταξὺ αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ ἕνα πολίτη τῆς Ραύκου<sup>3</sup>, τὸν Ἐρμάφιλο Φιλοστράτου, ποὺ πιθανὸν ὑπηρετήσε ὡς Πτολεμαϊκὸς ναύαρχος καὶ στρατηγὸς τῆς Θήρας, τῆς πρωτεύουσας τῶν Κυκλαδικῶν κτήσεων τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἴδιος μονάρχης εἶχε στὴν ὑπηρεσία του τὸν Ἀπτεραῖο Ἀντίοχο καὶ τὸν Ριθύμνιο Κλεωναῖο<sup>4</sup> καθὼς καὶ ἕνα σημαντικὸ ἀριθμὸ συμμάχων στὴν Κρήτη στὰ χρόνια τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς φιλικὲς ἢ συμμαχικὲς πόλεις τῶν Πτολεμαίων στὴν Κρήτη βρισκόνταν στὴν βόρεια ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ (π.χ. Ἀπτερα, Ρίθυμνα, Ὀλοῦς, Ἰτανος) καὶ ἀποτελοῦσαν ἰδανικοὺς σταθμοὺς καὶ ἀφετηρίες γιὰ τὴν προώθηση τῆς Αἰγυπτιακῆς θαλασσοκρατίας στὸ Αἰγαῖο.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Φιλαδέλφου, ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς Πτολεμαῖος Γ΄ Εὐεργέτης Α΄, συνέχισε τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του

1. Βλ. τὴν ἐπιγραφή τοῦ Πατρόκλου καὶ τῶν ἄλλων Πτολεμαϊκῶν ἀπεσταλμένων: *IC I*, ἀρ. 4A, σ. 247, στ. 35 κ.ἐξ. Ἐνας Ὀλούντιος μισθοφόρος ὑπηρετήσε ἀργότερα τοὺς Πτολεμαίους στὴν Ἀβυδο (*IC I*, σ. 244: Δεῖνις Τιμαγένους).

2. Βλ. π.χ. L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, 113 κ.ἐξ., στ. 8: Σωτάδας Ῥιθύμνιος (Σάμος)· Launey, I, 249 κ.ἐξ., καὶ F. Preisigke, *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten* (Strassburg, 1914), 1650.

3. Βλ. *IC I*, σ. 291· Launey, I, 254 καὶ Lesquier, *Institutions militaires*, 332: Ἐρμάφιλος Φιλοστράτου ἀποσταλὴς ὑπὸ βασιλείας Πτολεμαίου ναύαρχος καὶ στρατηγὸς τῆς πόλεως. Ὁ Lesquier ὑποθέτει ὅτι ὁ Πτολεμαῖος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὁ Φιλάδελφος. Βλ. ὅμως καὶ τὴν χρονολόγηση τοῦ Launey καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ συγγραφέα, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἀρ. 65.

4. *IC I*, ἀρ. 4A, σ. 247, στ. 35 κ.ἐξ.



καὶ αὐξήσε τις κτήσεις τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Κυρήνης ὕστερα ἀπὸ τὸ γάμο του μὲ τὴν Βερενίκη Β' τὸ 246 π.Χ. καὶ μιὰ ἐπιτυχημένη ἐκστρατεία. Μετὰ τὴν νίκη του στὸν Τρίτο Συριακὸ πόλεμο (246 - 241 π.Χ.) ὁ Αἰγύπτιος αὐτὸς μονάρχης ἔγινε κυρίαρχος ἀρκετῶν σπουδαίων πόλεων στὴν Συρία καὶ στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ ἀπέκτησε νέους φίλους στὴν Κρήτη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἴτανο, ἡ Ἐλεύθερα, ἡ Λάππα καὶ ἡ Φαλάσαρνα εἶναι πιθανὸν ὅτι συμάχησαν ἐπίσης μὲ τὸν Εὐεργέτη, ἀφοῦ ὅλες αὐτὲς οἱ Κρητικὲς πόλεις τοῦ ἀπέδωσαν τιμὲς σὲ ψηφίσματά τους<sup>1</sup>.

Οἱ δεσμοὶ τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν Γόρτυνα, ποὺ εἶχε ἠγγηθεῖ τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ συνασπισμοῦ τῶν Κρητικῶν πόλεων στὰ χρόνια τοῦ Χρεμωνίδειου πολέμου, ἀνανεώθηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐεργέτη, ποὺ τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς Γορτυνίους σὲ ψήφισμά τους<sup>2</sup>, καὶ ἡ φιλία μεταξὺ τῶν Πτολεμαίων καὶ τῆς Κρητικῆς αὐτῆς πόλης ἔγινε παραδοσιακὴ. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι σημαντικό, ἀφοῦ ἡ Γόρτυνα ἦταν μία ἀπὸ τίς δύο ἰσχυρότερες πόλεις τοῦ νησιοῦ μὲ πολλοὺς συμάχους, περιοίκους καὶ ὑποτελεῖς, ποὺ ἀκολουθοῦσαν, φυσικά, τὴν φιλοαιγυπτιακὴ πολιτικὴ της.

Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Εὐεργέτη στὴν Κρήτη ἦταν μερικὸ μόνο ἀποτέλεσμα τῆς δραστηρίας πολιτικῆς του στὸ Αἰγαῖο, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ κυρίαρχος ὄχι μόνο τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Σάμου ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀπόμακρου νησιοῦ τῆς Σαμοθράκης, καὶ ἄλλων κτήσεων στὴν Θράκη, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Μαρωνείας καὶ «πορρωτέρου ἔτι πόλεων», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πολύβιος<sup>3</sup>. Στὴν Θήρα ἡ καταγραφὴ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς νίκης του

1. *IC* III, ἀρ. 4, σ. 83 (Ἴτανος), *IC* II, ἀρ. 24, σ. 164 (Ἐλεύθερα), *IC* II, ἀρ. 2, σ. 22 (Φαλάσαρνα), *IC* II, ἀρ. 11, σ. 65 (Λάππα). Ἡ χρονολόγηση ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητη. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι ἕνας Φαλασάρνιος καὶ ἕνας Ἐλευθερναῖος πέθαναν στὴν Αἴγυπτο στὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰώνα: Ἄνδρόμη *Ἐπιγένου Φαλασάρνιος Κρής καὶ Σώχορος Ποικιλάδα Κρής Ἐλευθερναῖος*. Βλ. Preisigke, ἔ.ἀ., 1638, *IC* II, σ. 143 καὶ Σ. Σπυριδάκη, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἀρ. 13 καὶ 111.

2. *Mon. Ant.*, ἀρ. 23 (331) στὸν van Effenterre, ἔ.ἀ., 210, σημ. 2. Γιὰ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα τῶν Ἴτανίων βλ. *SIG*<sup>4</sup>, 463. Ὁ Launey (ἔ.ἀ., I, 249) μνημονεύει τὰ ὀνόματα ἀρκετῶν Κρητῶν στὴν Αἴγυπτο τὴν περίοδο αὐτή. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ συγγραφέα, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», γιὰ περισσότερες βιβλιογραφικὲς πληροφορίες. Ὁ Σπαρτιάτης βασιλεὺς Ἄρεὺς πολέμησε στὴν Κρήτη ὡς σύμμαχος τῶν Γορτυνίων τὸ 272 π.Χ. (Πλουτάρχου, *Πύρρος*, 27.2).

3. Πολύβιος, 5.34.8. Βλ. ἐπίσης F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I (Oxford, 1957), 565 καὶ A. Bouché - Leclercq, *Histoire des Lagides*, I (Paris, 1903), 263. Οἱ Πτολεμαῖοι παρέμειναν στὴν Σάμο μέχρι τὸ 192 π.Χ. (Robert, ἔ.ἀ., 113). Γιὰ τὴν ἀποστολὴ Σαμίων θεωρῶν στὴν Ἀλεξάνδρεια στὰ χρόνια τοῦ Εὐεργέτη βλ. *SEG* I, 366 (τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ Βουλαγόρα). Στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ δευτέρου αἰώνα π.Χ. ὁ Γορτύνιος Πτολεμαῖος Ἀμεινίου ἔλαβε προξενικὰ δικαιώματα καὶ ἄλλες τιμὲς στὴν Σαμοθράκη (*IC* XII, 8. 157 κ.ἑξ.).

ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν<sup>1</sup>, τὰ λεγόμενα «Πτολεμαϊκὰ Σύρια»), τονίζει τὴν Πτολεμαϊκὴ παρουσία καὶ ἐπίδραση στὸ γεωγραφικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἐὰν καὶ τὰ ὄρια τῶν Αἰγυπτιακῶν κτήσεων τοῦ Αἰγαίου στὰ χρόνια τῶν πρώτων Λαγιδῶν δὲν μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν μὲ ἀκρίβεια, τὰ σχόλια τοῦ Πολυβίου καὶ οἱ ἐπιγραφικὲς πηγὲς ποὺ διασώθηκαν δείχνουν καθαρὰ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι αὐτοὶ μονάρχες εἶχαν διαδραματίσει ἕναν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν πορεία τῶν γεγονότων τῆς περιοχῆς καὶ οἱ ἐπιτυχίες τους ἀσφαλῶς βροῦσαν ἀπήχηση καὶ στὴν Κρήτη.

Οἱ ἐπικρίσεις ὅμως τοῦ Πολυβίου γιὰ τὸν ἐπόμενον μονάρχη τῆς δυναστείας τῶν Πτολεμαίων δὲν εἶναι ἀπόλυτα δίκαιες<sup>2</sup>. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε βέβαια ὅτι ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ποὺ ὀδήγησε στὴν μεγάλη νίκη τῆς Ραφίας κατὰ τοῦ Ἀντιόχου Γ' τῆς Συρίας τὸ 217 π.Χ. πραγματοποιήθηκε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Δ' Φιλοπάτορος, παρ' ὅλο ποὺ ἡ χρῆση ἰθαγενῶν Αἰγύπτιων μαχητῶν καὶ ἡ στρατολόγηση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων μισθοφόρων ἦταν ἐμπνευση τοῦ συμβούλου του Σωσιβίου καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ βασιλέα. Τὸ ἕνα τρίτο περίπου τῶν μισθοφόρων τῆς Αἰγύπτου στὴν Ραφία ἦταν Κρήτες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν μεγαλύτερη ὁμάδα Ἑλλήνων στρατιωτῶν στὴν σημαντικὴ αὐτὴ μάχη<sup>3</sup>. Ἀκόμη σπουδαιότερο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ποὺ ἔλαβαν μέρος στὶς σωτήριες γιὰ τοὺς Αἰγυπτίους στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ 218 π.Χ. συγκαταλέγονται διάφορες προσωπικότητες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἕνας Μάγνης, ἕνας Βοιωτὸς, ἕνας Ἀχαιοὸς, ἕνας Ἀργεῖος, ἕνας Θεσσαλὸς καὶ δύο Κρήτες<sup>4</sup>. Παράλληλα, Κρήτες ὑπηρετήσαν τὸν Φιλοπάτορα καὶ ὑπὸ ἄλλες ιδιότητες. Ὅταν, μετὰ τὴν ἐπανάκτηση τῶν πλείστων Μικρασιατικῶν κτήσεων τῶν Σελευκιδῶν ἀπὸ τοὺς Περγαμηνούς, ὁ στρατηγὸς τοῦ Ἀντιόχου Γ' τῆς Συρίας Ἀχαιοὸς κήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία του τὸ 220 π.Χ. καὶ πολιορκήθηκε στὶς Σάρδεις, ἡ Πτολεμαϊκὴ Αὐλὴ ἀπέστειλε ἕναν Κρητικὸ μυστικὸ πρᾶκτορα γιὰ νὰ τὸν φυγαδεύσει. Ὁ Βῶλις ὅμως, ἀντὶ νὰ βοηθήσει τὸν Ἀχαιοὸ, προτίμησε νὰ τὸν παράδῃ στὸν Ἀντίοχο τὸ 214 π.Χ.<sup>5</sup>.

Φαίνεται ἀκόμη ὅτι οἱ χίλιοι Κρήτες μισθοφόροι στρατιῶτες στὴν Ἀλεξάνδρεια, μαζὶ μὲ τοὺς τρεῖς χιλιάδες Πελοποννήσιους μαχητὲς ποὺ στάθμευαν

1. Bouché - Leclercq, *ἔ.ἀ.*, I, 263.

2. Πολύβιος, 5.34 κ.ἑξ.

3. *Αὐτόθι*, 5.65.7. Ἀπὸ τοὺς 10.000 μισθοφόρους 3.500 ἦταν Κρητικοὶ καὶ 6.000 Θράκες καὶ Γαλάτες.

4. E. Bevan, *ἔ.ἀ.*, 167.

5. Πολύβιος, 8.15 κ.ἑξ., 16.4 καὶ 19.5, 17.7, 18.4, 20.3· Bevan, *ἔ.ἀ.*, 248· van Effenterre, *ἔ.ἀ.*, 296· Wilcken, *R.-E* III, 675 καὶ Σ. Σπυριδάκης, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἄρ. 27.

στήν πόλη, ἀποτελοῦσαν τὴν σπουδαιότερη στρατιωτικὴ δύναμη στὴν Πτολεμαϊκὴ πρωτεύουσα στὰ χρόνια τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπίσκεψης τοῦ Σπαρτιάτη βασιλέα Κλεομένη<sup>1</sup>.

Παρά τὶς διενέξεις του μὲ τὸν Ἀντίοχο Γ' καὶ τὴν ἐπανάσταση στὴν Θηβαΐδα, ποὺ ἀκολούθησε τὴν στρατολόγηση ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων, ὁ Φιλοπάτωρ μπόρεσε νὰ διασώσει τὶς πλεῖστες Πτολεμαϊκὲς φρουρὲς τοῦ Αἰγαίου. Οἱ παράκτιες περιοχὲς τῆς Λυκίας, τῆς Καρίας καὶ τῆς Θράκης, ἡ Ἐφεσος καὶ τὰ νησιὰ Θήρα, Σάμος καὶ Λέσβος ἔμειναν ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Αἰγύπτιου μονάρχη. Στὴν Κρήτη ὅμως ὁ Φιλοπάτωρ δὲν κατόρθωσε νὰ διατηρήσει τὴν μεγάλη Αἰγυπτιακὴ ἐπιρροὴ τῶν προηγούμενων χρόνων. Μὲ τὴν ἐξάιρεση τοῦ ὄχυροῦ τῆς Ἰτάνου<sup>2</sup> ἡ Πτολεμαϊκὴ παρουσία στὸ νησὶ ἦταν ἀσήμαντη.

Ὁ Φίλιππος Ε' τῆς Μακεδονίας ἀναπλήρωσε τώρα τοὺς Αἰγυπτίους ὡς δεσπόζουσα δύναμη στὴν Κρήτη, ἀφοῦ μάλιστα μπόρεσε νὰ ἀνακηρυχθεῖ «προστάτης» τῶν Κρητικῶν τὸ 216 π.Χ. Ἡ Μακεδονικὴ ὅμως διεῖσδυση εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 237/6 π.Χ., ὅταν ὁ Δημήτριος Β' ἤρθε σὲ συμφωνία μὲ τὴν Γόρτυνα<sup>3</sup> καὶ τοὺς συμμάχους της, παρ' ὅλο ποὺ ἀντιμετώπιζε σοβαρὰ προβλήματα στὰ σύνορά του. Εἶναι πιθανὸν πάντως ὅτι ἡ Μακεδονικὴ συμμαχία ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς προσέγγισης τῆς Γόρτυνας μὲ τὴν Κνωσσό, ποὺ, τὴν ἐπόμενη δεκαετία, συνδύασαν τὶς δυνάμεις τους καὶ ἔγιναν κυρίαρχοι ὀλόκληρου τοῦ νησιοῦ.

Ἀφοῦ ἡ Λύκτος καὶ οἱ σύμμαχοί της εἶχαν ἀντιταχθεῖ στὴν ἐπεκτατικὴ αὐτὴ πολιτικὴ τῆς Κνωσσοῦ καὶ τῆς Γόρτυνας καὶ πολέμησαν ἐναντίον τους στὸν λεγόμενον πόλεμο τῆς Λύκτου (221 - 219 π.Χ.), εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ Γόρτυνα διέκοψε σχέσεις μὲ τὴν μητρόπολη τῆς Λύκτου Σπάρτη καὶ τοὺς Αἰγυπτίους συμμάχους της, ὅταν λάβουμε μάλιστα ὑπ' ὄψη ὅτι ὁ Πτολεμαϊκὸς ἱμπεριαλισμὸς στὴν Κρήτη εἶχε οὐσιαστικὰ τερματισθεῖ στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Τρίτο Συριακὸ Πόλεμο (246 - 241 π.Χ.).

Εἶναι ἐνδιαφέρον πάντως τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Γορτύνιοι ἐμφανίζονται διχασμένοι στὸν πόλεμο αὐτὸν ἀνάμεσα στὸ κόμμα τῶν «πρεσβυτέρων», ποὺ δέχτηκαν τὴν Κνωσσακὴ συμμαχία καὶ συνεργασία, καὶ στὸ κόμμα τῶν «νεωτέρων», ποὺ τάχτηκαν στὸ πλευρὸ τῶν Λυκτῶν καὶ τῶν συμμάχων

1. Πολύβιος, 5.36.4. Ἐπίσης Griffith, ἔ.ἀ., 127 - 128.

2. *IC* III, ἀρ. 18, σ. 115.

3. *IC* IV, ἀρ. 167, σ. 229. Ἡ ἀφιξὴ τοῦ Περδίκκα, ἀπεσταλμένου τοῦ Φιλίππου Ε' τῆς Μακεδονίας στὴν Κρήτη, παραδόθηκε σὲ ἀρκετὲς ἐπιγραφές: *IC* I, ἀρ. 52, σ. 26, στ. 20 (Ἀρκάδες), *IC* I, ἀρ. 1, σ. 101, στ. 19 (Ἰστρων), *IC* I, ἀρ. 26, 112, στ. 22 καὶ ἀρ. 15, σ. 131, στ. 19 (Λατῶ): Blass, 5170 (Σύβριτα).

τους<sup>1</sup>. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ διαμάχη ἀποκαλύπτει, μεταξύ ἄλλων, ὅτι μιὰ μερίδα τουλάχιστο τῶν Γορτυνίων ἀκολούθησε φιλοαιγυπτιακὴ πολιτικὴ, ἀκόμη καὶ στὰ χρόνια τῆς Μακεδονικῆς «προστασίας» στὸ νησί. Τὸ φιλοπτολεμαϊκὸ μάλιστα κῶμμα τῶν (νεωτέρων) μπόρεσε νὰ καταλάβει τὴν Φαιστό καὶ τὰ δύο λιμάνια τῆς Γόρτυνας στὸ Λιβυκὸ, τὰ Μάταλα καὶ τὴν Λεβήνα, καὶ ἀπὸ τὶς βάσεις αὐτὲς πολέμησε τοὺς «πρεσβυτέρους», ποὺ κατεῖχαν τὴν ἴδια τὴν Γόρτυνα<sup>2</sup>.

Ἀφοῦ οἱ «πρεσβύτεροι» εἶχαν ζητήσει τὴν βοήθεια τοῦ Φιλίππου Ε΄ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Ἀχαιῶν, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Φιλοπάτωρ βοήθησε ἐπίσης τοὺς Γορτυνίους συμμάχους του μὲ τὴν ἀποστολὴ μιᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεις στὴν Κρήτη. Μιὰ εἶδηση στὸν Στράβωνα γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Φιλοπάτορος νὰ «τειχίσει» τὴν Γόρτυνα<sup>3</sup> ἴσως ἀναφέρεται στὸν πόλεμο αὐτόν<sup>4</sup>. Ἀρχικά, οἱ στρατιῶτες τοῦ Αἰγύπτου μονάρχη καὶ οἱ σύμμαχοί του μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τὴν πόλη καὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν τῆς. Ὁ Στράβων προσθέτει ὅμως ὅτι οἱ ἐργασίες τοῦ τειχισμού διακόπηκαν, πράγμα ποὺ σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ θέση τῶν Αἰγυπτίων στὴν Γόρτυνα ἄλλαξε καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῆς ἐγκαταλείφθηκαν. Ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὴν παρουσία Πτολεμαϊκῶν δυνάμεων στὴν Γόρτυνα στὰ ἐπόμενα χρόνια, ὅταν ἡ θέση τοῦ Φιλίππου Ε΄ στὸ νησί ἐδραιώθηκε μὲ τὴν νίκη τῶν συμμάχων του, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Φιλοπάτωρ νικῆθηκε μαζὶ μὲ τοὺς «νεωτέρους» τῆς Γόρτυνας καὶ οἱ στρατιῶτες του διώχτηκαν ἀπὸ τὴν πόλη ἢ ὅτι οἱ πιέσεις ποὺ δέχτηκε στὰ σύνορα τῆς Συρίας καὶ τὸ φιλόδοξο πρόγραμμα τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατιω-

1. Πολύβιος, 4.53 κ.εξ. (πρβλ. Bouché-Leclercq, *ἔ.ἀ.*, I, 292 καὶ 324). Γιὰ τὸν πόλεμο τῆς Λύκτου βλ. A. Scrinzi, «La guerra di Lyttos», *Atti Ist. Ven.* IX (1897 - 98), 1509 - 1591. Γιὰ τὶς διαφορὲς ἐρμηνεῖες τοῦ προβλήματος τῶν «πρεσβυτέρων» καὶ τῶν «νεωτέρων» τῆς Γόρτυνας βλ. M. Guarducci, *IC IV*, σ. 223 (σχόλια στὴν ἐπιγραφὴ ἀρ. 162). Βλ. ἐπίσης *IC IV*, ἀρ. 168 (ὁ Κῶος Ἑρμίας, ἰατρός, τιμᾶται ἀπὸ τοὺς Γορτυνίους γιὰ τὴν δράση του στὸν ἐμφύλιο αὐτὸ πόλεμο) καὶ *IC I*, ἀρ. 7, σ. 61, στ. 15, ποὺ ἀναφέρει τὴν μάχη στὴν Φαιστό.

2. Πολύβιος, *αὐτόθι*.

3. Στράβων, 10.478: ὁ Φιλοπάτωρ Πτολεμαῖος ἀρξάμενος τειχίζειν (sc. τὴν Γόρτυνα) ὅσον ἐπὶ ὀγδοήκοντα σταδίοις παρήλθεν μόνον.

4. Ὁ Niese (*ἔ.ἀ.*, II, 206) χρονολογεῖ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Φιλοπάτορα. Πρβλ. Beloch, «Die auswärtigen Besitzungen der Ptolemäern», *Archiv für Papyrusforschung* (1901), 251 - 252. Βλ. ὅμως καὶ Guarducci, *IC IV*, σ. 21 καὶ van Effenterre, *ἔ.ἀ.*, 253, σημ. 2. Ἔνας σημαντικὸς ἀριθμὸς Κρητικῶν μισθοφόρων στὴν ὑπηρεσία τοῦ μονάρχη αὐτοῦ ἀποκαλύπτεται στὸν Πολύβιο, 5.65.7, 5.63.12, 10.65.7. Ὁ Φιλοπάτωρ φαίνεται ὅτι ἦταν ἀγαπητὸς στοὺς στρατιῶτες του. Βλ. π.χ. *SEG 8 (1)*, ἀρ. 356 καὶ *SEG 18*, ἀρ. 632 - 633.

τικῶν δυνάμεων τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Γόρτυνα καὶ νὰ ἀνακαλέσει τοὺς στρατιῶτες του στὴν Αἴγυπτο. Ἔτσι, χωρὶς καμιά ἀντίδραση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Πτολεμαίων καὶ μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ φίλου του Ἀράτου τοῦ Σικυωνίου, ὁ Φίλιππος ἐκμεταλλεύτηκε τὴν χαώδη κατάσταση τῶν Κρητικῶν πραγμάτων καὶ αὐτοδιορίστηκε προστάτης τοῦ νησιοῦ τὸ 217/6 π.Χ.<sup>1</sup>

Ἡ Μακεδονικὴ ἡγεμονία στὴν Κρήτη κληρονομήθηκε στὴν συνέχεια ἀπὸ τὴν Πέργαμο, τὴν Ρόδο καὶ τὴν Ρώμη στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ δευτέρου αἰώνα. Ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις ὅμως τῶν τριῶν αὐτῶν δυνάμεων σπουδαιότερη ἦταν ἡ Ρωμαϊκὴ, ἀφοῦ οἱ διπλωματικὲς ἐπιτυχίαι τῆς Ρόδου<sup>2</sup> καὶ τῆς Περγάμου στὸ νησί ἦταν παροδικές. Ἀκόμη καὶ ἡ περίφημη συνθήκη τοῦ Εὐμένη τῆς Περγάμου μὲ τὶς διάφορες Κρητικὲς πόλεις τὸ 183 π.Χ. δὲν εἶχε σοβαρὲς συνέπειες, ἀφοῦ ἡ Κυδωνία, μιὰ ἀπὸ τὶς Κρητικὲς πόλεις ποὺ δὲν εἶχε ὑπογράψει τὴν συνθήκη, ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Εὐμένη τὴν ἐπόμενη δεκαετία στὴν διαμάχη της μὲ τὴν Γόρτυνα καὶ τοὺς συμμάχους της. Οἱ ἱστορικοὶ Πολύβιος<sup>3</sup> καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης<sup>4</sup> μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ Κυδωνιάτες ἔστειλαν ἕναν πρεσβευτὴ στὴ Πέργαμο μὲ σκοπὸ νὰ ζητήσῃ βοήθεια («κατὰ τὴν συμμαχίαν»). Στὴν συνέχεια, μιὰ δύναμη 700 Ἀτταλιδῶν στρατιωτῶν ἀποσπάσθηκε στὴν Κυδωνία καὶ ὁ διοικητὴς της Λέων ἔλαβε τὰ κλειδιά καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἀμυνας τῆς πόλης.

Εἶναι φανερὸ λοιπὸν ὅτι ἡ συμμαχία τοῦ 183 π.Χ. δὲν ἦταν πιά ἐγκυρη, ἀφοῦ οἱ δυνάμεις τοῦ Εὐμένη ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τὶς δυνάμεις τῆς Γόρτυνας καὶ ἡ Κυδωνία εἶχε ἀναπληρώσει τὴν Γόρτυνα ὡς σύμμαχος τῶν Περγαμηνῶν στὴν Κρήτη. Ἐπομένως, ἡ ἐρμηνεία τοῦ McShane, ὅτι ὁ «Εὐμένης ἀργότερα ἐφήρμοσε τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ 183 μὲ τὴν ἀποστολὴ βοήθειας τὸ 171 σὲ μιὰ Κρητικὴ πόλη, τὴν Κυδωνία», δὲν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ<sup>5</sup>.

Ὁ Εὐμένης λοιπὸν εἶχε ἀναθεωρήσει τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ του καὶ ἐγκαταλείπει τὶς ἐκτενεῖς Κρητικὲς του συμμαχίες λίγο μετὰ τὴν σύναψή τους. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἴσως εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνανέωσης τῆς Αἰγυπτιακῆς

1. Πολύβιος, 7.2.9. Οἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Δημητρίου Β' στὴν Κρήτη συνεχίστηκαν στὰ χρόνια τοῦ διαδόχου του Ἀντιγόνου Δώσωνα. Ὁ Μακεδόνας αὐτὸς μονάρχης, ποὺ μὲ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Καρία τὸ 227 π.Χ. στράφηκε κατὰ τῶν Πτολεμαϊκῶν συμφερόντων στὴν περιοχὴ αὐτή, ἐκέρδισε νέους συμμάχους καὶ στὴν Κρήτη, τὴν Ἱεράπυτνα καὶ τὴν Ἐλεύθερνα. Βλ. *IC* III, ἀρ. IA, σ. 25 - 26 καὶ *IC* II, ἀρ. 20, σ. 158.

2. Ἡ Ροδιακὴ ἐπιρροή στὸ νησί τερματίσθηκε τὸ 168 π.Χ., ὅταν οἱ Ρόδιοι ἔκαναν ἐκκλιση σὲ διάφορες Κρητικὲς πόλεις καὶ στοὺς Κρητικὸς γενικὰ νὰ μεσολαβήσουν ὑπὲρ τοῦ Περσέα. Βλ. Πολύβιο, 29.10.6.

3. Πολύβιος, 24. 14 κ.ἐξ.

4. Διόδωρος, 3.13 κ.ἐξ.

5. Mc Shane, *ξ.ἀ.*, 174.

διείσδυσης στην Κρήτη. Θα πρέπει να τονίσουμε ακόμη ότι και το 183 π.Χ. ή Ίτανος, ή Μίλατος, ή Δρῆρος και ή Ὀλοῦς, στα σύνορα τῆς Ἑτεοκρητικῆς περιοχῆς, δὲν ἐμφανίζονται στὸν κατάλογο τῶν συμμάχων τοῦ Εὐμένη<sup>1</sup>. Ἡ ἀποχὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς ἀφοσίωσης ἢ ἀκόμη και τῆς πιθανῆς συμμαχίας τους μὲ τοὺς Πτολεμαίους<sup>2</sup>. Ἡ ἀκύρωση ἢ ἡ de facto ἐγκατάλειψη τῆς συνθήκης τῆς Γόρτυνας μὲ τὴν Πέργαμο θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Ἡ γνωστὴ διαιτησία τοῦ Φιλομήτορος σὲ μιὰ ἀπὸ τις χρόνιες διενέξεις τῆς Γόρτυνας μὲ τὴν Κνωσσό<sup>3</sup> πραγματοποιήθηκε τὸ 168 ἢ τὸ 167 π.Χ., ὅταν οἱ σχέσεις τοῦ Αἰγύπτου αὐτοῦ μονάρχου μὲ τὴν Γόρτυνα ἦταν στενὲς και ἐγκάρδιες, ἀφοῦ ἀκόμη και ὁ συμβιβασμὸς του μὲ τὸν ἀδελφὸ του Πτολεμαῖο Η' Εὐεργέτη φαίνεται ὅτι γιορτάστηκε στὴν Κρητικὴ αὐτὴ πόλη<sup>4</sup>. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπέμβαση τῶν Αἰγυπτίων στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη και ἡ ἀφίξη Πτολεμαϊκῶν δυνάμεων στὴν Ίτανο στα τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας του ἀσφαλῶς ἐνίσχυσαν τὴν θέση τῶν Πτολεμαίων στὴν Γόρτυνα.

Ἐνας κατάλογος ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων ποὺ διασώθηκε σὲ μιὰ Γορτυνιακὴ ἐπιγραφή θὰ πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν χρονικὴ αὐτὴ περίοδο. Ἡ ἐπίσκεψη Αἰγυπτίων στρατιωτῶν, πρεσβευτῶν ἢ ἱερέων στὴν Γόρτυνα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δεύτερης Πτολεμαϊκῆς ἐπέμβασης στὴν Ίτανο εἶναι βέβαια πιθανή<sup>5</sup>. Θα πρέπει

1. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων αὐτῶν καθὼς και τῆς Ἰτάνου και τῆς Κυδωνίας δὲν ἐμφανίζονται στὴν συνθήκη τῆς συμμαχίας. Βλ. SIG<sup>4</sup>, 627.

2. Guarducci, *Riv. Fil.* 8 n.s. (1930), 64, σημ. 7. Βλ. ἐπίσης τις ἀπόψεις τοῦ M. Holleaux, *Klio* 7 (1913), 145, σημ. 2 και *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au III<sup>e</sup> siècle avant J. C. (273 - 205)* (Paris, 1921), 165, σημ. 1 και 290, σημ. 1.

3. *IC IV*, ἀρ. 181, σ. 255. Ὁ van Effenterre (ἔ.ἀ., 216) θεωρεῖ τὴν ἐκκλήση τῶν Κνωσίων ὡς ἐνδειξὴ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Φιλομήτορος στὴν Γόρτυνα. Βλ. ἐπίσης και Guarducci, «L' intromissione di Magnesia al Meandro fra Gortina e Cnosso, e due iscrizioni gortinie», *Historia* 8 (1934), 64 - 78.

4. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ βασίζεται στὴν ἐπιγραφή ἀρ. 244, *IC IV*, σ. 303 - 4. Βλ. ἐπίσης *OGIS*, 116.

5. Ἡ M. Guarducci χρονολογεῖ ἐπίσης τὴν ἐπιγραφή τῶν ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ (*IC IV*, ἀρ. 195, σ. 274 κ.ἐξ.). Ἐνα ψήφισμα τῶν Κρητῶν μισοφόρων στὴν ὑπηρεσία τοῦ Φιλομήτορος θὰ πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν περίοδο αὐτὴ. Οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ ἴσως ἦταν ἀπεσταλμένοι τοῦ Κοινοῦ στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Willetts τουλάχιστο πιστεύει ὅτι κάθε πόλη-μέλος τοῦ Κοινοῦ τῶν Κρητῶν ἦταν ὑποχρεωμένη «to send troops in accordance with a treaty between the Koinon and Ptolemy» (*Aristocratic Society*, 227, σημ. 3[2]). Ἡ ἐπιγραφή ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν F. Durrbach, *Choix d' inscriptions de Délos* (Paris, 1921), ἀρ. 1517, 1518. Ὁ Κῶος Ἀγλαδὸς τῆς ἐπιγραφῆς ἀνῆκε σὲ μιὰ διάσημη οἰκογένεια τοῦ νησιοῦ του, σύμφωνα μὲ τὸν Holleaux (*REA* 19 [1917], 88 κ.ἐξ.). Ὁ M. van der Mijsbrugge παραθέτει ἐπίσης τὴν ἐπιγραφή στὸ ἔργο

νὰ σημειώσουμε ἀκόμη ὅτι ἡ νέα αὐτὴ Πτολεμαϊκὴ προσέγγιση μὲ τὴν Ἴτανο καὶ τὴν Γόρτυνα ἔφερε καὶ ἄλλα ἀποτελέσματα: μολονότι οἱ Αἰγύπτιοι ἐγκατέλειψαν τὴν Ἴτανο καὶ δὲν ἄφησαν ἕχνη τῆς διπλωματικῆς ἢ στρατιωτικῆς παρουσίας τους στὴν Γόρτυνα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλομήτορος<sup>1</sup>, ἀρκετοὶ Κρητικοὶ ὑπηρετήσαν τὸν διάδοχό του, Πτολεμαῖο Ἡ' Εὐεργέτη<sup>2</sup>. Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν ἐντείνει τις προσπάθειές τους γιὰ τὴν στρατολόγηση Κρητικῶν τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπέμβασης τοῦ Φιλομήτορος στὸ νησί, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ στὰ χρόνια τῆς ἀφιξῆς τοῦ Πατρόκλου στὴν Κρήτη καὶ στὴν Ἴτανο<sup>3</sup>.

Ὁ γνωστότερος Κρητικὸς στὴν ὑπηρεσία τοῦ Πτολεμαίου Ἡ' Εὐεργέτη εἶναι ὁ Γορτύνιος «ἀρχισωματοφύλαξ» Σωτήριχος, πὺ κατεῖχε μιὰ σημαντικὴ θέση στὴν Πτολεμαϊκὴ διοίκηση τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπαρχίας. Τὸ 130/129 π.Χ. ὁ Σωτήριχος διορίστηκε ἀπὸ τὸν στρατηγὸ τῆς Θηβαΐδας διαχειριστὴς τῶν λατομείων τῆς περιοχῆς του καὶ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν φρούρηση καὶ τὴν προστασία τοῦ μεγάλου ἐμπορικοῦ δρόμου πὺ ὀδηγοῦσε στὴν ἀκτὴ καὶ ἀποτελοῦσε τὴν κύρια ἀρτηρία μεταφορᾶς εἰσαγόμενων ἐμπορευμάτων, κυρίως λιβανιοῦ, ἀπὸ τις Ἰνδίες καὶ τὴν Νότια Ἀραβία στὴν Αἴγυπτο<sup>4</sup>. Θὰ

---

του *The Cretan Koinon*, 28 - 29. Βλ. ἐπίσης Jean Pouilloux, *Choix d'inscriptions grecques* (Paris, 1960), ἀρ. 17 καὶ 18 καὶ E. Bevan, ἔ.ἀ., 302. Ἡ συμμαχία τοῦ Φιλομήτορος μὲ τὸ Κοινὸν τῶν Κρητῶν ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀποκορύφωμα τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐπιρροῆς στὴν Κρήτη. Ἀρκετοὶ Κρητικοὶ ὑπηρετήσαν τὸν Πτολεμαῖο αὐτὸ μονάρχην: στὴν Κύπρο ὁ «ἀρχισωματοφύλαξ» Ἀγίας Δαμαθέτα τιμῆθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Κιτίου (*OGIS*, 113) καὶ ὁ Δίκτυς, «στρατηγὸς» τῶν Κρητῶν μισθοφόρων στὸ νησί, ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Σαλαμίνας (*OGIS*, 108). Βλ. ἐπίσης τὴν μελέτη τοῦ συγγραφέα, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἀρ. 2 καὶ 28. Ἡ παρουσία Πτολεμαϊκῶν στρατιωτῶν στὴν Κρήτη συζητήθηκε προηγουμένως. Βλ. *IG XII*, 3 ἀρ. 466· *OGIS*, 102· Lesquieur, ἔ.ἀ., 349: *Εἰρηναῖος Νικίου Ἀλεξανδροῦς γραμματεὺς τῶν κατὰ Κρήτην καὶ Θήραν καὶ Ἀρσινόην τὴν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ στρατιωτῶν καὶ μαχίμων*. Βλ. ἐπίσης *IC IV*, ἀρ. 208A, σ. 284. Ἐνας Γορτύνιος θεωροῦντο στὴν Κύπρο μνημονεύεται στὸν Plassart, *BCH* 45 (1921) 4, στ. 1, 5: Ἀριστοκλῆς Γορτύνιος.

1. Πβλ. ὅμως *IC IV*, ἀρ. 215C, σ. 288, πὺ ἐξετάσθηκε προηγουμένως (Lutatius Crispus, στρατιώτης Πτολεμαϊκός).

2. Ἡ βασιλεία τοῦ Πτολεμαίου Ζ' (Νέου Φιλοπάτορος), υἱοῦ τοῦ Φιλομήτορος καὶ τῆς Κλεοπάτρας Β', πὺ κυβέρνησε μέχρι τὴν ἐπιστροφή τοῦ Πτολεμαίου Ἡ' Εὐεργέτη Β' στὴν Αἴγυπτο, ἦταν ἐφήμερη καὶ δὲν ἐπηρεάσε τὴν Πτολεμαϊκὴ θέση στὴν Κρήτη.

3. Ὁ M. Launey (ἔ.ἀ., I, 249 κ.ἐξ.) πιστεύει ὅτι ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τεκμηρίων γιὰ τὴν ἔνταξη Κρητῶν στὴν ὑπηρεσία τῆς Αἰγύπτου στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ τρίτου αἰῶνα ἀποκαλύπτει μιὰ ἔντονη προσπάθεια στρατολόγησης στὸ νησί ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους μεταξὺ 280 - 240 π.Χ.

4. *OGIS*, 132. Βλ. ἐπίσης Bevan, ἔ.ἀ., 312 καὶ Σ. Σπυριδάκη, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἀρ. 121.

πρέπει να αναφέρουμε ακόμη ότι ο Πτολεμαϊκός λογχοφόρος Κύδας, που διαδέχτηκε τον Ἀρίσταρχο τῆς Σαμοθράκης ως βιβλιοθηκάριος στην Ἀλεξάνδρεια τὸ 131/130 π.Χ., ἦταν ἴσως Κρητικός<sup>1</sup>. Ἀρκετοὶ ἄλλωστε Κρητικοὶ μισθοφόροι στρατιῶτες τοῦ Πτολεμαίου Η' Εὐεργέτη Β' εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές<sup>2</sup>, πὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν ἀκόμη καὶ τὴν ὕπαρξη συνδέσμων ἢ συλλόγων Κρητικῶν μισθοφόρων καὶ ἀστυνομικῶν<sup>3</sup> στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἴδιου αὐτοῦ μονάρχου. Στὴν Κύπρο τὸ «κοινόν» τῶν Κρητῶν στρατιωτῶν εἶχε ἀποδώσει τιμὲς στὸν Πτολεμαϊκὸ κυβερνήτη τοῦ νησιοῦ, τὸν Σάμιο Σέλευκο<sup>4</sup>, καὶ ἓνα «πολίτευμα» Κρητῶν λειτουργοῦσε στὴν Αἴγυπτο στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του<sup>5</sup>.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν στενῶν δεσμῶν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Αἴγυπτο καὶ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐπίδρασης στὸ νησί διαφαίνονται καθαρὰ στὸν θρησκευτικὸ τομέα μὲ τὴν εἰσαγωγή Αἰγυπτιακῶν τρόπων λατρείας, πὺ πραγματοποιήθηκε κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτα, οἱ Αἰγύπτιοι πὺ κατοικοῦσαν ἢ ὑπηρετοῦσαν στὴν Κρήτη ἔφεραν στὸ νησί τὶς θρησκευτικὲς τους δοξασίες καί, δεύτερο, Κρητικοὶ μισθοφόροι ἢ μέτοικοι στὴν Αἴγυπτο ἀσφαλῶς υἱοθέτησαν Αἰγυπτιακὰ θρησκευτικὰ δόγματα καὶ τὰ εἰσήγαγαν στὴν γενέτειρά τους κατὰ τὸν ἐπαναπατρισμὸ τους. Ἡ πρώτη περίπτωση μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ ἀπὸ δύο τουλάχιστο ἐπιγραφές: ἡ μία ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγή τῆς λατρείας τῆς Ἴσιδος στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ἄλλη τοῦ Σεράπιδος στὴν Δῆλο. Παράλληλες ἐξελίξεις ἀσφαλῶς χαρακτηρίζουν τὴν ἐξάπλωση τῶν Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων καὶ στὴν Κρήτη.

Μιὰ Ἀττικὴ ἐπιγραφή, χρονολογούμενη τὸ 333/2 π.Χ., «ἐπὶ Νικοκράτους ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Πανδιονίδος δευτέρας προτανείας», περιλαμβάνει ἓνα ψήφισμα πὺ ἐξουσιοδοτεῖ τὴν ἀπονομὴ γῆς στοὺς Κύπριους ἐμπόρους ἀπὸ

1. *P. Oxyrh.*, 1241.11 στ. 16 - 17 καὶ Launey, ἔ.ἀ., I, 273.

2. Ὁ Δίκτυς, στρατηγὸς τῶν Κρητῶν μισθοφόρων στὴν Κύπρο στὰ χρόνια τοῦ Φιλοπάτορος, παρέμεινε στὴν ὑπηρεσία τοῦ Πτολεμαίου Η' Εὐεργέτη Β' καὶ τιμήθηκε ξανὰ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Σαλαμίνας (*SEG* 13, ἀρ. 551· *OGIS*, 108). Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὰ 145 - 143 π.Χ. Ἐνας Πολυρρήνιος, ὁ ἀρχισωματοφύλαξ Ἐχέφυλος ὑπηρέτησε ἐπίσης τὸν Εὐεργέτη Β' (*Preisigke*, ἔ.ἀ., 2039· Σ. Σπυριδάκη, «Cretan Soldiers Overseas: A Prosopography», ἀρ. 46). Βλ. ἐπίσης Heichelheim, ἔ.ἀ., 56, γιὰ ἄλλους Κρητικοὺς στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἴδιου μονάρχου.

3. Βλ. P. Jouguet, *Macedonian Imperialism and the Hellenization of the East* (New York, 1928), 332 καὶ 341 - 342· Lescquieur, ἔ.ἀ., 144.

4. *SEG* 13, ἀρ. 553· *OGIS*, 153· Launey, ἔ.ἀ., I, 273. Βλ. ἐπίσης Griffith, ἔ.ἀ., 133 κ.ἐξ.

5. *Pap. Tebt.*, 1. 32· Launey, ἔ.ἀ., I, 273. Ὁ Εὐεργέτης Β' εἶχε τὴν ὑποστήριξη τῶν Ρωμαίων στὸν ἀγώνα του κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Φιλομήτορος καὶ ἔδειξε τὰ φιλορωμαϊκὰ του αἰσθήματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη πὺ ἦταν βασιλεὺς τῆς Κυρηναικῆς τὸ 155 π.Χ. (βλ. Oliverio, *REG* 45 [1932], 286 κ.ἐξ.).



τὸ Κίτιον γιὰ τὴν ἀνέγερση ἑνὸς ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, *ακαθάπερ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι τὸ τῆς Ἴσιδος ἱερὸν ἴδρυνται*)<sup>1</sup>. Ἡ ἐπιγραφή τῆς Δήλου χρονολογεῖται γύρω στὸ 200 π.Χ. καὶ διασώζει τὸ ἱστορικὸ τῆς ἴδρυσης τοῦ ναοῦ τοῦ Σεράπιδος στὸ νησί. Πληροφορούμαστε λοιπὸν ὅτι ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ αὐτοῦ εἰσῆχθη στὴ Δῆλο ἀπὸ κάποιον ἱερέα Ἀπολλώνιο, πού, *«ὡν Αἰγύπτιος ἐκ τῶν ἱερέων τὸν θεὸν ἔχων παρεγένετο ἐξ Αἰγύπτου θεραπεύων τε διετέλει καθὼς πάτριον ἦν. . .»*<sup>2</sup>. Εἶναι λογικὸ ἐπίσης ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι βασιλεῖς, πού εὐνοοῦσαν τὴν λατρεία τοῦ Σεράπιδος γιὰ πολιτικούς λόγους<sup>3</sup>, ἀσφαλῶς θὰ προωθοῦσαν τὴν ἐξάπλωση τῶν θεοτήτων τῆς Αἰγύπτου στὶς ὑπερπόντιες κτήσεις τους, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κρήτης. Ἡ λατρεία μάλιστα τῆς Ἴσιδος Τύχης Πρωτογένειας ἀποτελεῖ ἕνα καλὸ παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Αἰγυπτιακὴ θεὰ εἰσῆχθη στὴν Κρήτη ἀπὸ τοὺς Πτολεμαϊκοὺς στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς τῆς Ἰτάνου.

Ἡ δευτέρη δυνατότητα εἰσαγωγῆς Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων στὸ νησί ἀπὸ Κρητικούς πού ὑπηρέτησαν στὴν Αἴγυπτο τεκμηριώνεται σὲ ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου, πού μνημονεύει τὴν ἀφιέρωση τῶν ὅπλων τοῦ Λύκτιου Μενόιτα: *«τῆ κέρας τοι δίδωμι καὶ φαρέτρην Σάραπι»*<sup>4</sup>. Ἡ Guarducci θεωρεῖ τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ ὡς ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξῆς ἑνὸς ναοῦ τοῦ Σεράπιδος στὴν Λύκτο<sup>6</sup>. Ὁ Launey, ἀντίθετα, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Μενόιτας δὲν βρισκόταν στὴν γενέτειρά του, ὅταν ἀφιέρωσε τὰ ὅπλα του στὸ Σεραπεῖο, ἀλλὰ στὴν Ἀλεξάνδρεια<sup>5</sup>. Στὴν περίπτωση πού ἡ ἀφιέρωση γινόταν στὴν Λύκτο, ὁ ποιητὴς δὲν θὰ μᾶς πληροφοροῦσε γιὰ τὸν τόπο τῆς γέννησης τοῦ ἀφιερωτῆ. Ἐξ ἄλλου δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ Καλλιμάχος εἶχε ποτὲ ἐπισκεφθεῖ τὴν Λύκτο, οὔτε καὶ μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι συνέθεσε ἕνα ποίημα πρὸς τιμὴν ἑνὸς ἄγνωστου πολίτη τῆς μακρινῆς Λύκτου, ἐὰν ὁ Μενόιτας δὲν βρισκόταν στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Κρητικὸς λοιπὸν αὐτός, πού ἀσφαλῶς ὑπηρέτησε στὴν Αἴγυπτο καὶ ἀσπάσθηκε τὴν λατρεία τοῦ Σεράπιδος στὴν Πτολεμαϊκὴ πρωτεύουσα, διατήρησε τὴν νέα πίστη του μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν γενέτειρα. Ἄλλωστε οἱ Κρητικοί, οἱ ὑπερπατριῶτες τῆς ἀρχαιότητος κατὰ τὸν Montesquieu, ἐπέστρεφαν κατὰ κανόνα στὶς πατρικές τους ἐστίες καὶ σπάνια ἔμει-

1. SIG<sup>4</sup>, 280 (τέλος τῆς ἐπιγραφῆς).

2. SIG<sup>4</sup>, 663, στ. 1 κ.έξ.

3. Bouché - Leclercq, *ἔ.ἀ.*, 115, σημ. 1.

4. *Anth. Pal.* 13.7:

*ὁ Λύκτιος Μενόιτας τὰ τόξα ταῦτ' ἐπειπὼν  
ἔθηκε «τῆ κέρας τοι δίδωμι καὶ φαρέτρην  
Σάραπι τοὺς δ' ὀϊστοὺς ἔχουσι» Ἐσπερίται».*

5. IC I, σ. 182.

6. Launey, *ἔ.ἀ.*, I, 250, σημ. 4.

ναν μόνιμα σὲ ξένες χῶρες<sup>1</sup>. Ἔτσι ἡ ὑπαρξὴ ποιμνίου καὶ ἱεροῦ τοῦ Σεράπιδος στὴν Λύκτο δὲν εἶναι ἀπίθανη, ὅταν λάβουμε μάλιστα ὑπ' ὄψην τὸν ἡρωϊκὸ καὶ πολεμικὸ χαρακτήρα τῶν κατοίκων της, ποὺ ἀσφαλῶς ἐξώθησε πολλοὺς στὸ προσοδοφόρο ἐπάγγελμα τοῦ μισθοφόρου στρατιώτη.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν Ἴτανο, ἡ λατρεία Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ νησιοῦ. Ἰδιαιτέρως οἱ πόλεις τῆς νότιας ἀκτῆς, ποὺ διατηροῦσαν ἄλλωστε παράδοσιακοὺς θρησκευτικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν Λιβύη<sup>2</sup>, φαίνεται ὅτι δέχτηκαν τὴν μεγαλύτερη ἐπίδραση τῆς Αἰγυπτιακῆς θρησκευτικῆς εἰσβολῆς στὴν Κρήτη. Τὸ Σεραπεῖον ποὺ λειτουργοῦσε στὸ Ποικιλιάσιο<sup>3</sup> τὴν ἐποχὴ τῶν Ρωμαίων ἀσφαλῶς ἀνάγεται στὰ χρόνια τῶν Πτολεμαίων. Ἐνας ναὸς τοῦ Σεράπιδος εἶχε ἰδρυθεῖ ἐπίσης καὶ στὴν Φοινίκη<sup>4</sup>. Ἀκόμη, Ἱεραπύτνιοι φαίνεται ὅτι λάτρευαν τὴν Ἴσιδα, ὅπως μαρτυρεῖ μιὰ τοπικὴ σαρκοφάγος<sup>5</sup>. Ἡ Ἴσις εἶχε ἐπίσης λάτρεις στὴν Λασαία<sup>6</sup> καὶ στὴν Φαιστό, καθὼς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Ὀφιδος στὸν Ὀβίδιο<sup>7</sup>.

Στὰ ἀνατολικὰ τμήματα τῆς κεντρικῆς Κρήτης, στὴν Ὀλοῦντα<sup>8</sup>, βρίσκουμε ἐπίσης μαρτυρίες γιὰ τὴν λατρεία τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος τὸν δεῦτερο αἰῶνα π.Χ. Εἶναι ἀκόμη πιθανὸν ὅτι ἓνα Σεραπεῖο λειτουργοῦσε στὴν Λατῶ<sup>9</sup> τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἐνῶ ἡ λατρεία τοῦ Σεράπιδος εἶναι τεκμηριωμένη

1. Οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς γενικὰ δέχονται τὸν τελικὸ ἐπαναπατρισμὸ τῶν Κρητῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν σὲ ξένες ὑπηρεσίες στὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (βλ. π.χ. τὸ ἔργο τοῦ Jaubert). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐνδείξεις γιὰ τὴν μόνιμη ἐγκατάσταση Κρητῶν σὲ ξένες χῶρες. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς «Κρήτες τῆς ἐπιγονῆς» στὴν Αἴγυπτο, μιὰ «Κρητόπολις» μνημονεύεται ἐπίσης στὶς ἐπιγραφές (SEG 19, ἀρ. 830, στ. 10). Σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα (Πρωτ. 342c-d), οἱ Κρήτες ἀπαγόρευαν τὴν μετανάστευση τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του ἀπὸ τὸ νησι *αἶνα μὴ ἀπομειθάνωσιν ἢ αὐτοὶ διδάσκουσιν*.

2. Στὰ χρόνια τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως (πρῶτος αἰῶνας μ.Χ.), οἱ κάτοικοι τῆς Λιβύης συχνὰ ταξίδευαν στὴν Κρητικὴ πόλη Λεβήνα μὲ τὸ περίφημο Ἀσκληπιεῖον της, ὅπως μᾶς λέει ὁ Φιλόστρατος (4.34 κ.ἐξ.): *πολλοὶ δὲ καὶ Λιβύων ἐς αὐτὸ περαοῦνται*. Παρ' ὅλο ποὺ ὁ Φιλόστρατος δὲν εἶναι ἀξιόπιστος ὡς ἱστορικὴ πηγή (βλ. W. R. Halliday, *Folklore Studies* [London, 1924], 124), οἱ σχέσεις τῆς Λιβύης μὲ τὸ Λεβηναῖον Ἀσκληπιεῖον δὲν μποροῦν νὰ ἀμφισβητηθοῦν. Βλ. ἐπίσης καὶ σ. 30 σημ. 2 τῆς παρούσας μελέτης.

3. IC II, ἀρ. 1, σ. 230.

4. IC II, ἀρ. 7, σ. 228, στ. 2: *Sarapidi et omnibus diis*.

5. R. Joubin, *Monuments funéraires au Musée Ottoman*, σημ. 41, ὅπως ἀναφέρεται στὸν A. Reinach, *RÉG* 24 (1911), 414.

6. IC I, ἀρ. 2, σ. 106.

7. *Μεταμορφώσεις*, 9. 666. Ἡ Magna Mater εἶχε ἐπίσης λάτρεις καὶ στὴν Φαιστό. Βλ. IC I, ἀρ. 3, σ. 273, στ. 10.

8. IC I, ἀρ. 11, σ. 255.

9. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ βασιζέται στὴν ἀνάγνωση τοῦ ...*απιων*... ὡς *Σαρ]απίων[ος* στὴν ἐπιγραφή ἀρ. 47, σ. 146, IC I.

στήν Ἰνατο<sup>1</sup> καὶ στήν Χερσόνησό<sup>2</sup>. Ἡ Ἱσις ἴσως λατρευόταν καὶ στήν Πολυρρηγία<sup>3</sup>, τὴν πόλιν τῆς δυτικῆς Κρήτης πού εἶχε προσφέρει στοὺς Πτολεμαίους ἀρκετοὺς μισθοφόρους.<sup>4</sup>

Οἱ γνωστότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς ναοὺς τῶν Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων στήν Κρήτη βρίσκονται στήν Γόρτυνα<sup>4</sup>, ὅπου οἱ Ἱταλοὶ ἀρχαιολόγοι ἀνέσκαψαν ἓνα Ἰσαῖο καὶ ἓνα Σεραπεῖο. Οἱ λατρεῖες τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος εἶχαν ἐδραιωθεῖ στήν μεγάλη αὐτὴ Κρητικὴ πόλιν ἀπὸ τὸν δεύτερο τουλάχιστο αἰῶνα π.Χ. καὶ ἐπέζησαν σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς, ὅταν ἡ Γόρτυνα ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ<sup>5</sup>. Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ θρησκευτικὰ ἀγάλματα τῆς πόλης οἱ ἀρχαιολόγοι ἔχουν ἀναγνωρίσει τὶς μορφές τῆς Ἰσιδος, τοῦ Σεράπιδος καὶ τοῦ Ἀνούβιδος. Ἡ ἀδιάλειπτη παρουσία τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος στήν Γόρτυνα ἀποκαλύπτεται ἐπίσης σὲ πολλὰ ἐπιγραφὰς πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν δεύτερο αἰῶνα π.Χ. μέχρι τὸν δεύτερο αἰῶνα τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς<sup>6</sup>. Οἱ ἐπιγραφικὲς αὐτὲς μαρτυρίες ἐνισχύουν τὴν γνώμη τοῦ Reinach, πού, χωρὶς νὰ ἔχει στήν διάθεσή του τὶς τελευταῖες σημαντικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις, ἔγραψε παλαιότερα ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ Αἰγυπτιακῶν θεοτήτων ἦταν ἴσως τὸ μόνο μακρόβιο κατάλοιπο τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐπιρροῆς στήν Ἑλληνιστικὴ Κρήτη<sup>7</sup>.

Οἱ θρησκευτικὲς καί, σὲ μικρότερο βαθμὸ, οἱ πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τῆς Αἰγύπτου στήν Ἑλληνιστικὴ Κρήτη ἀποτυπώνονται ἐπίσης σὲ ἓναν ἀριθμὸ ὀνομάτων Πτολεμαϊκῆς προέλευσης πού ἔγιναν τοῦ συρμοῦ στὸ νησί τὴν περίοδο αὐτή. Τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας τῆς Αἰγύπτου,

1. *IC I*, ἀρ. 2, σ. 99.

2. *IC I*, ἀρ. 3, σ. 35.

3. Τὸ 115 - 114 π.Χ. ὁ Πολυρρήγιος «ὄνειροκρίτης καὶ ἀρεταλόγος» Πτολεμαῖος Διονυσίου προσεύχεται στήν Ἰσιδα Τύχη Πρωτογένεια τῆς Δήλου (*Inscriptions de Délos*, 2072· *SIG<sup>4</sup>*, 1133).

4. Βλ. τὰ σχόλια τῆς Guarducci, *IC IV*, σ. 10 καὶ Pernier καὶ Bandi, *Guida degli scavi italiani in Creta* (Rome, 1947), 23 κ.έξ. Ἐπίσης τὶς μελέτες τοῦ Oliverio, «Scoperta del santuario delle divinità egizie in Gortina», *Ann. Scuola Atene I* (1914), 376 κ.έξ., καὶ «Santuario delle divinità egizie in Gortina», *Ann. Scuola Atene II* (1915), 309 - 311.

5. Γιὰ τὴν Ρωμαϊκὴ Γόρτυνα βλ. καὶ Pernier, «Gortina, capitale della provincia Cretae et Cyrenarum», *Atene e Roma* 18 (1915), 49-68, καὶ Στράβωνα, 10.476, 478.

6. Βλ. *IC IV*, ἀρ. 243, 244, 245, 246, 247, 249. Τὰ ἐντυπωσιακὰ ἐρεῖπια τῆς Γόρτυνας μὲ τὰ 2000 πεσμένα ἀγάλματα πού μέτρησε τὸ 1415, ὅταν ἦρθε στήν Κρήτη, ἐνέπνευσαν τὸν Buondelmonti νὰ γράφει: . . . *in magnitudine quantum nostra Florentia, sed plenior sine menis cingebat*. Βλ. *IC IV*, σ. 3 καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ συγγραφέα, «Circus Factions in Sixth - Century Crete», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 8 (1967), 249.

7. Reinach, *REG* 24 (1911), 412.

Πτολεμαίου, εμφανίζεται σὲ διάφορες Κρητικές πόλεις: Πολυρρηγία<sup>1</sup>, Γόρτυνα<sup>2</sup>, Ἄπτερα<sup>3</sup> καὶ Ἀρκάδες<sup>4</sup>. Στὴν θηλυκὴ του μορφή, Πτολεμαίς, τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ἐπίσης στὴν τελευταία. Κλεοπάτρα ἦταν τὸ ὄνομα μιᾶς γυναικας τῆς Λύκτου<sup>5</sup>. Σεραπίων, καὶ τὸ θηλυκὸ Σεραπὼ, βρέθηκαν ἀκόμη στὴν Χερσόνησο<sup>6</sup> καὶ στοὺς Ἀρκάδες<sup>7</sup>. Ἀμμώνιος εμφανίζεται σὲ ἓνα ἐπιγράμμα τῆς Ἰτάνου<sup>8</sup> καὶ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Ἀξοῦ<sup>9</sup>. Ἰσίδωρος ἦταν τὸ ὄνομα ἑνὸς πολίτη τῆς Καντάνου<sup>10</sup> στὴν δυτικὴ Κρήτη καὶ τὰ ὀνόματα Φαρίων καὶ Χέρις<sup>11</sup> στὴν Φοινίκη καὶ στὴν Ἐλυρο<sup>12</sup> ἀντίστοιχα, πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης Αἰγυπτιακά.

Ἡ Αἰγυπτιακὴ παρουσία ἐπηρέασε ὅπωςδῆποτε τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀλλοίωσε οὐσιαστικὰ τὸν ἀδάμαστο καὶ ἀγέρωχο χαρακτήρα τῶν νησιωτῶν. Ἡ συντηρητικὴ Κρήτη παρέμεινε τὸ προπύργιο τοῦ δωρικοῦ Ἑλληνισμοῦ σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου καὶ διατήρησε ἀκέραια τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα καὶ τὸ πολεμικὸ της σφρίγος μέχρι τὴν ρωμαϊκὴ κατάρκτηση, ἓνα σχεδὸν αἰῶνα μετὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Παρὰ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς τῆς Ἰτάνου καὶ τῆς Γόρτυνας μετὰ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν προσωρινὴ κατοχὴ τῆς Ὀλοῦντος

1. SIG<sup>4</sup>, 1133, IC II, 240 καὶ σημ. 153.

2. Πτολεμαῖος Ἀμεινίου Γορτύνιος (IG XII, 8, 157).

3. IC II, ἀρ. 11A, σ. 28.

4. IC I, ἀρ. 29, σ. 20 καὶ ἀρ. 49, σ. 25.

5. IC I, ἀρ. 117, σ. 215.

6. IC I, ἀρ. 24, σ. 43.

7. IC I, ἀρ. 39, σ. 22.

8. IC III, ἀρ. 38, σ. 123. SEG 3, 774. W. Peek, *Griechische Vers - Inschriften* (Berlin, 1955), 1157.

9. IC II, ἀρ. 39, σ. 77.

10. IC II, ἀρ. 5, σ. 87.

11. IC II, ἀρ. 2, σ. 277. Ὅπως γράφει ἡ Guarducci, «Nomen Φαρίων in titulis Aegyptiis occurrit» (πρὸβλ. F. Preisigke, *Namenbuch, enthaltend alle griechischen, ägyptischen...* [Heidelberg, 1922], s.v. Φαρίων).

12. IC II, ἀρ. 9, σ. 179. Τὸ ὄνομα εμφανίζεται ἐπίσης σὲ μιὰ Αἰγυπτιακὴ ἐπιγραφή (Preisigke, *ibid.*, I, 1069). Λίγα Ἑβραϊκὰ ὀνόματα εμφανίζονται στὶς Κρητικὲς ἐπιγραφές τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων (π.χ. IC I, ἀρ. 17, σ. 12 [Ἀρκάδες] καὶ IC II, ἀρ. 8, σ. 179 [Ἐλυρος]). Ὑπάρχουν πάντως ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς Ἰουδαϊκῆς παροικίας στὴν Γόρτυνα τὸν δεῦτερο αἰῶνα π.Χ. Εἶναι πιθανὸν ἐπίσης ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Γόρτυνας ἤρθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀφοῦ ἡ Πτολεμαϊκὴ αὐτὴ πρωτεύουσα εἶχε στενὲς σχέσεις μετὰ τὴν Κρητικὴ πόλη (βλ. Μακκαβ. 1.115.23 καὶ Heinemann, «Mak-kabäerbücher», *R.-E.*, 14). Θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ἀκόμη κάποια Πτολεμαϊκὴ ἐπίδραση καὶ στὰ Κρητικὰ νομίσματα μερικῶν πόλεων, ποὺ ἀπεικονίζουν τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἀμμωνος Διός. Βλ. π.χ. Σβορώνου, *Nurnismatique*, 26 κ.έξ. (Ἀρκάδες), 65 κ.έξ. (Κνωσσός), καὶ 14 κ.έξ. (Ἀπτέρα).

ἀπὸ τοὺς Ροδίους, ἡ Κρήτη γενικὰ δὲν γνώρισε ξένους δυνάστες καὶ ξενικούς τρόπους ζωῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τῶν Ρωμαίων κατακτητῶν της<sup>1</sup>. Ὅπως τονίζει ἄλλωστε καὶ ὁ ἱστορικὸς Δίων Κάσσιος<sup>2</sup>: οἱ Κρηῖτες ἐλεύθεροι πάντα τὸν ἔμπροσθεν χρόνον γενόμενοι καὶ δεσπότην ὀθνεῖον μηδένα κτησάμενοι κατεδουλώθησαν.

---

1. Ὁ Στράβων ἐκφράζει τὴν ἀλήθεια αὐτή, ὅταν γράφει (10.4.2): οὐ πολλὰ διαμένει τούτων τῶν νομίμων, ἀλλὰ τοῖς Ρωμαίοις διατάγμασι τὰ πλεῖστα διοικεῖται καθ' ἅπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις συμβαίνει.

2. Δίων Κάσσιος, 36.3. Πρβλ. Velleius Paterculus, 2.34.38.